

Magyar Földrajzi Társaság
Societas Geographica Hungarica
1872

FÖLDRAJZI
KÖZLEMÉNYEK

GEOGRAPHICAL
REVIEW

140. évfolyam, 3. szám

2016

FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK

A Magyar Földrajzi Társaság tudományos folyóirata

Geographical Review • Geographische Mitteilungen
Bulletin Géographique • Bollettino Geografico • Географические Сообщения

Főszerkesztő
MARI LÁSZLÓ

Szerkesztők
EGEDY TAMÁS (felelős szerkesztő), BOTTLIK ZSOLT,
HORVÁTH GERGELY, PAPP SÁNDOR

Szerkesztőbizottság
FÁBIÁN SZABOLCS, GYÖRI RÓBERT, ILLÉS SÁNDOR,
STEVEN JOBBITT, KOZMA GÁBOR,
LÓCZY DÉNES, MUCSI LÁSZLÓ, SZABÓ GYÖRGY, TIMÁR JUDIT

Tudományos Tanácsadó Testület
BELUSZKY PÁL, FRISNYÁK SÁNDOR, KERÉNYI ATTILA,
KOC SIS KÁROLY, KOVÁCS ZOLTÁN,
MEZŐSI GÁBOR, PROBÁLD FERENC, VARAJTI KÁROLY

Szerkesztőség: 1112 Budapest, Budaörsi út 45. Telefon, fax: (06-1) 309-2683
E-mail: kozlemenyek@foldrajzitasasag.hu. Honlap: www.foldrajzitasasag.hu
Az EBSCO által indexált és az MTA X. Földtudományok Osztályán kiemelt státuszba
sorolt folyóirat.

TARTALOM / CONTENTS

Értekezések / Studies

NAGY GÁBOR–RONCZYK LEVENTE–CZIGÁNY SZABOLCS: Numerikus modellezés lehetőségei az Orfűi-tórendszer példáján / Numerical modeling possibility in case of lack of data the example of the Orfű lake system	189
BERÉNYI B. ESZTER: Dzsentrifikációkutatás a poszt-szocialista városokban – merre tovább? / Gentrification research in the post-socialist cities – where next?	204
KONDOR ATTILA: Helyi konfliktusok Budapest szuburbán zónájában / Local conflicts in the suburban zone of Budapest	216
KOVÁCS ANDRÁS–SIKOS T. TAMÁS: A vasárnapi zárvatartás hatása a fogyasztói magatartásra Magyarországon / Effects of sunday closure on shopping behavior in Hungary	229
M. CSÁSZÁR ZSUZSA–WUSCHING Á. TAMÁS: A felsőoktatás nemzetköziesedésének hatása az egyetemvárosok fejlődésére egy pécsi esettanulmány tükrében / Effect of the internationalisation of higher education on the development of university towns – A case study from Pécs	245
BALÁZS BRIGITTA–FARSANG ANDREA: A szegedi középiskolások országhatár-képzete Magyarország délkeleti határáról / Mental map of high school students in Szeged about the south-eastern border of Hungary	258

Társasági élet

Főtitkári jelentés – MARI LÁSZLÓ	271
A Felügyelőbizottság jelentése – TINER TIBOR	274

NUMERIKUS MODELLEZÉS LEHETŐSÉGEI AZ ORFŰI-TÓRENDSZER PÉLDÁJÁN

NAGY GÁBOR – RONCZYK LEVENTE – CZIGÁNY SZABOLCS

NUMERICAL MODELING POSSIBILITY
IN CASE OF LACK OF DATA THE EXAMPLE OF THE ORFŰ LAKE SYSTEM

Abstract

Torrential rainfalls may increase the risk of overflow of lakes and lake systems. Prevention and mitigation activities may be eased by the use of numeric models; nonetheless, often there is insufficient measured data available for the parameterization of the models. In the example of the Orfű Lake System in South Western Hungary we analyzed the impact of infiltration, time of concentration, and antecedent soil moisture content on the behavior of the water budget in the model developed for the four lakes. We also calibrated the model by comparing the simulated data with measured data for three selected rainfall events in 2014. When the period between January 1 and November 30, 2014 was modeled, with multiple flood waves, our results indicated only partial correspondence, and no influence of antecedent soil moisture content between the measured and simulated data for Pécs Lake. However, when single flood waves were simulated, then simulated data indicated high correlation with the measured data for the scenarios run with low and medium antecedent soil moisture contents. To improve stage forecasting efficiency, elaboration of a monitoring system providing data of sufficient spatial and temporal resolution is required in order to avoid the garbage in garbage out (GIGO effect) in the models.

Keywords: HEC-HMS; Clark Unit Hydrograph; Orfű Lakes; model verification; heavy rainfall

Bevezetés

A Nemzeti Éghajlatváltozási Stratégia (2008) szerint gyakoribbá válnak az időjárási szélsőségek, növekedni fog mind tartósságuk, mind pedig intenzitásuk, mint ez az utóbbi évtizedek során tapasztalható volt (BARTHOLY J. et al. 2010). Az éghajlatváltozás hatására a téli árhullámok gyakorisága megnő, míg a hóolvadásból származó tavaszi árhullámok korábban jelentkeznek a gyorsabb olvadás miatt (NOVÁKY B. et al. [szerk.] 2011). Következésképpen a klímaváltozás felveti annak szükségességét, hogy megértsük a vízfolyások és a tórendszerek működését, valamint modellezésük lehetőségeit, különös tekintettel az extrém időjárási helyzetekre.

A hidrológia már régóta próbálja számítógépes modellekkel leképezni a megfigyelt folyamatokat (KIRKBY, M. J. et al. 1987). Az utóbbi 20 évben a számolási kapacitás és a számítástechnika fejlődésével párhuzamosan egyre több szoftver jelent meg, amelyek segítségével a teljes hidrológiai ciklus (LAHLOU, M. et al. 1998), vagy az egyes részfolyamatok váltak modellezhetővé, reprodukálhatóvá (SINGH, V. P. – FREVERT, D. K. 2013).

A HEC-HMS (HEC Hydrologic Modeling System, US Corps of Engineers, Davies, CA) (HEC-HMS 2013) program képes modellezni a csapadéklefolyási folyamatokat és a hidrológiai ciklus egyes elemeit is a vízgyűjtő rendszerekben, valamint széleskörűen alkalmazható különböző hidrológiai problémák megoldására. Ilyen problémák közé tartoznak a nagy vízgyűjtők vízellátási és árvíz-előrejelzési lehetőségei, illetve a kisvárosi és természetes vízgyűjtők lefolyásának modellezése múlt- és jövőbeli lehetséges környezeti paraméterek alapján (STRAUB, T. D. et al. 2000).

A HEC-HMS-t számos kutató használta a vízfolyások lehetséges jövőbeli hidrológiai forgatókönyveinek vizsgálatára. A modell futtatásai során több szerző is azt tapasztalta,

hogy a földhasználat változása jelentős hatással van a vízgyűjtők hidrológiai folyamataira, a beépítettség és a földhasználat változásával nő az árhullám nagysága, valamint rövidül a lefolyás és az összegyűlekezés időtartama (CHEN, Y. et al. 2009). A múltbeli időjárási események árhullámai gyakran szignifikáns különbséget mutatnak a jelen állapot alapján modellezettekhez képest, ami a felszínhasználat változásával hozható összefüggésbe (ALI, M. et al. 2010). A városi és az impermeábilis felületek növekedésével a gyors válaszüdejű árvizek száma nő, lineáris kapcsolat van a betonnal borított felszínnek nagysága és a kis-árvizek száma között (DU, J. et al. 2012).

A klímaváltozás hatással lehet a lefolyásra is (CANDELLA, L. et al. 2012; KLUG, H. – OANA, L. 2015); egyes szerzők szerint a melegedéssel párhuzamosan a hidrológiai ciklus is egyre intenzívebbé válik (BARTHOLY J. et al. 2011). Éghajlati scenáriók azonban a Kárpát-medence szárazabbá válását is előrevetítik (BARTHOLY J. et al. 2005). A legtöbb nemzetközi irodalmi forrás, illetve az IPCC (2007, 2013) beszámolója alapján azonban az extrém események időbeli gyakorisága nő (BARTHOLY J. et al. 2011). Ennek ellentmondani látszik több, a Mecsek környékére, illetve Magyarországra vonatkozó éghajlati megfigyelés (BÖTKÖS, T. 2006; PIRKHOFFER, E. et al. 2009).

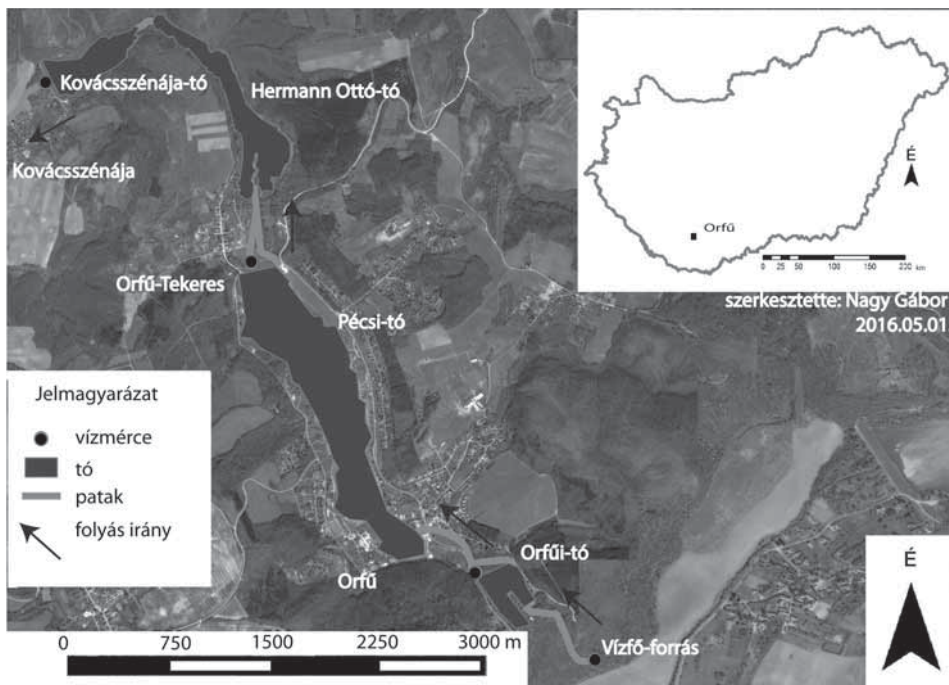
Árhullámok tavakon történő előrejelzéséről eddig nagyon kevés tanulmány készült, s ezek is általában egyetlen tó-vízgyűjtő rendszerre készültek. NIEDDA, M. és munkatársai (2014) a Saturated Subsurface Flow Routing (SSFR) modell alapján, egy Szardínia szigetén található tó esetében azt tapasztalták, hogy a tó vízszintjét elsősorban a köztes lefolyás (*interflow*) szabályozta. Több szerző, domborzati modellek hiányában, csak egyszerű modellekre támaszkodott (WESTOBY, M. J. et al. 2014). Az ausztriai Mondsee-tavon (Salzkammergut) 2014 októberében, AGWA (Automated Geospatial Watershed Assessment Tool) modellel végzett szimulációk során a szerzők azt tapasztalták, hogy a modell képes volt reprodukálni a jelentős árhullámokat, pontos tetőzőárhullám-előrejelzés azonban nem volt lehetséges (KLUG, H. – OANA, L. 2015). A hosszú távú hidrológiai hatásvizsgálati (L-THIA) modellt alkalmazták az Észak-Indiana területén fekvő Maxinkuckee-tó vizsgálatokor, ahol három földhasználati adathalmazt alkalmaztak a parametrizáció során (1951, 1972 és 1997), négy földhasználati scenárió lefuttatására. Mind a négy scenárió esetében azt tapasztalták, hogy a tó hosszú távú átlagos és maximális szintje enyhén emelkedett és növekedett a lefolyás is az urbanizáció miatt (ENGEL, B. A. et al. 2015). Tavak – mint összetett ökológiai rendszerek – esetében a multi-skálás elemzés és a Synthetic Aperture Radar (SAR) segítségével végzett monitoring is javasolt a változások nyomon követésére (POLITI, E. et al. 2016).

Vizsgálatunk célja a 2014. év csapadékadatai alapján a felszíni lefolyás és a jelentősebb árhullámok modellezése és reprodukálása a HEC-HMS szoftver használatával, a tórendszer pontos keresztmetszelveinek és mélységadatainak ismerete nélkül. A vizsgálatokat a 2014. január 1. és november 30. közötti időszakra, valamint a jelentősebb egység-árhullámokra is elvégeztük. Kutatásunkkal arra is rá kívántunk mutatni, hogy a rendelkezésre álló korszerű hidrológiai szoftverek és a vízügyi szervezetek által gyűjtött adatok kompatibilitásának megteremtése az ágazat fejlődésének kulcskérdése.

Eszközök és módszerek

A vizsgált terület

A vizsgált terület, az Orfűi-tórendszer a Mecsek É-i lábánál, Pécsről megközelítőleg 18 km-re ÉNy-ra helyezkedik el (1. ábra). A mintegy 5 km hosszú tórendszert négy tó alkotja: Orfűi-, Pécsi-, Herman Ottó-, Kovácsszénája-tó (1. táblázat).

1. ábra Az Orfűi-tórendszeren elhelyezett vízmércék (fekete pontok) (RONCZYK L.)
 Figure 1 Water level and flow gages on the Orfű lake system (RONCZYK, L.)

1. táblázat – Table 1

Az Orfűi-tórendszer tavainak és vízgyűjtőinek területe
 (a DDVIZIG adatai alapján NAGY G.)

The area of the lakes in the Orfű lake system and their catchment areas
 (NAGY, G. based on DDVIZIG data)

A tó neve	Területe (üzemvíz-szinten), ha	A tóhoz tartozó vízgyűjtő terület, km ²
Orfűi-tó	10	22,2
Pécsi-tó	71	9,6
Herman Ottó-tó	29	5,8
Kovácsszénája-tó	15,5	2,2

A tórendszer fő táplálója az Orfűi-patak, amely a Vízfő-forrásból ered. A tavak kis kiterjedésű, önálló vízgyűjtő területtel is rendelkeznek (1. táblázat), innét is kapnak vizet, bár ez közel sem olyan jelentős, mint a forrásból származó vízmennyiség. A vízellátást karsztos vízgyűjtő terület biztosítja, 4,5 millió m³/éves vízhozammal. Az Orfűi-patak átlagos vízhozama 0,1 m³/sec. A tórendszerre jellemző, hogy az üzemvízszint felett ~ +50 cm vízoszlopot képes még biztonságosan tározni. A modell felépítése során, az egyszerűsítés miatt, illetve a modell lefutása érdekében, minden egyes tó a modellben üzemvízszintről indul, referencia-értékként ezt állítottuk „0” értéknek.

A monitoring rendszer jellemzői

Orfű térségében a Dél-Dunántúli Vízügyi Igazgatóság három hidrometeorológiai állomása található, Sásd, Bükkösd és Orfű-Tekeres településeken, ahol módosított *Hellmann-(Oláh–Csomor-)* féle csapadékgyűjtő berendezésekkel manuális adatgyűjtést végeznek. Mivel csak napi csapadékösszeg-adatok álltak rendelkezésre, a csapadékintenzitás és az összegyülekezési idő között függvényyszerű összefüggést nem tudtunk előállítani. A modellfuttatások mintaévének a 2014. évet választottuk, ebben az évben január 1. és november 30. között 851 mm csapadék hullott az orfű-tekeresi mérőállomáson.

Folyamatos vízállásmérések három tó, az Orfűi-, a Pécsi és a Kovácsszénája-tó kifolyási pontján történnek, Dataqua DA-S-LTRC 130 adatgyűjtővel. Folyamatos adatsorokat a Pécsi-tó kifolyási pontjára a Dél-Dunántúli Vízügyi Igazgatóság biztosított számunkra, azonban a másik két tó adatsorához műszaki okokból nem fértünk hozzá.

Null-hipotézisek

A modell felépítése és a szimuláció futtatása során az alábbi null-hipotéziseket és peremfeltételeket alkalmaztuk a modell egyszerűsítése végett. A modellben, az Orfűi-tórendszer teljes vízgyűjtőjén, ugyanaz a csapadékmennyiség hullott. Ehhez az Orfű-Tekeres állomáson mért csapadék-idősort tekintettük mérvadónak, s ezt használtuk minden modellfuttatás során. A csapadék lejutása a részvízgyűjtőkről a hozzájuk tartozó tavakhoz azonos időt vett igénybe, ami az összegyülekezési idő 60%-a volt. Az időbeli késleltetés kiszámításához WANIELISTA, M. P. és munkatársai (1997) az alábbi egyszerű tapasztalati összefüggést ajánlják:

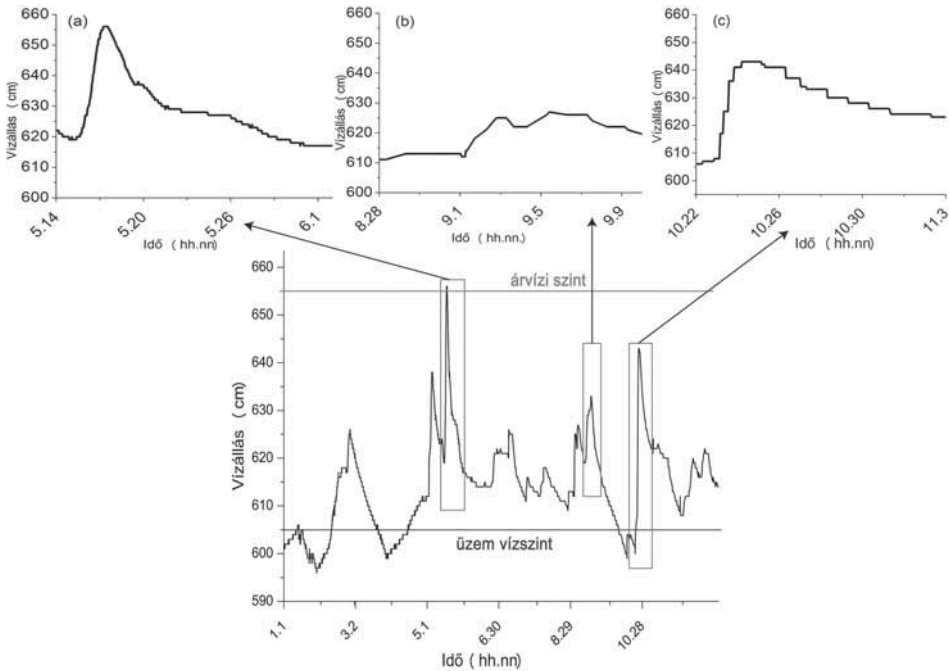
$$t_{\text{lag}} = 0,6 \cdot t_c,$$

ahol t_{lag} az átfolyási idő, t_c pedig az összegyülekezési idő.

A tavak közötti összeköttetést csak az Orfű-patak biztosítja, ezért az árhullám azon is végigvonul. A tavak vízállását üzemvíz-szinten levőnek tekintettük, ezért nincs be- és kifolyás a modellezés kezdetén az egyes tavakból. A modellben a tavaknak nincs párolgásból eredő veszteségük, a levegőt vízgőzzel telítettnek tekintettük, a part menti és mederperemi üledékek pórusai évtizedek alatt kolmatálódtak, eltömődtek, ezért a beszivárgásból eredő veszteséget nem vettük figyelembe. A vízszintet csak a be- és kifolyó vízhozam szabályozza, s ezek mennyisége azonos (STELCZER K. 2000). A tórendszer védművei, zsilipjei és árapasztói tökéletesen, a tervezéskori üzemgörbéik szerint működtek a modellben.

A modellezett időszakok

A futtatások alapján három jellemző időszakot különítettünk el a talaj víztelítettségét illetően (száraz $\Theta_v = 0,35 \text{ m}^3 \text{ m}^{-3}$; átmeneti $\Theta_v = 0,40$ és nedves $\Theta_v = 0,49 \text{ m}^3 \text{ m}^{-3}$). A modellezéshez a májusi, az augusztusi és az októberi csapadékeseményeket választottuk ki, ennek oka az volt, hogy a futtatások során nem lehetett árhullámot kimutatni az üzemvízszint alatt mért vízállásoknál, csak a feltöltődést követően, miközben a modell több kisebb árhullámot is jelzett (2. ábra). A száraz időszaknak a 2014. május 14. és június 3. közötti időszakot választottuk a futtatások intervallumául, ez időszak alatt a részvízgyűjtők területére 74,3 mm csapadék hullott. A nedves időszaknak a 2014. október 21. és november 2. közötti időszakot választottuk, mivel a 2014. évnek ez a szakasza kifejezetten csapadékos volt. A vizsgált időszakban 76 mm csapadék hullott, míg az azt megelőző héten 30 mm csapadékot regisztráltak a mérőműszerek, amely jelentősen előnedvesítette a talajt.

2. ábra HEC-HMS modellfuttatásokhoz kiválasztott egység- és egyedi árhullámok (NAGY G. és CZIGÁNY SZ.).
 – a – száraz; b – átmeneti; c – nedves időszakok

Figure 2 Selected single flood waves (unit hydrographs) for the HEC-HMS simulations (NAGY, G. and CZIGÁNY, Sz.).
 – a – dry; b – medium; c – wet periods

Modell-parametrizáció

A modellfuttatások során az összegyülekezési idő, a tározási koefficiens és a végső beszivárgási sebesség hatását vizsgáltuk a négy tó vízszintjére. Az összegyülekezési idő (*time of concentration*) és a tározási együttható (*storage coefficient*) hatásának megállapításához a GRAF, J. B. et al. (1982) összefüggését használtuk fel, akik a két paraméter arányát az Illinois állam területén levő vízfolyásokra és vízgyűjtőkre az alábbi összefüggéssel határozták meg:

$$R/(R + t_c),$$

ahol R a tározási együttható, t_c az összegyülekezési idő. *Eredményeik* alapján a szerzők azt tapasztalták, hogy a gyakorlatban a dimenzió nélküli hányados értéke $0,3-0,7$ között változhat dombosági területeken és enyhén hullámos felszínű vízgyűjtőkön, Illinois államban. Amennyiben R értéke kisebb, mint az összegyülekezési idő, akkor a hányados értéke $0,5$ alatti, ellenkező esetben $0,5$ feletti (*2. táblázat*). A modell parametrizációja során figyelembe vettük ezt az összefüggést, a későbbi futtatások során $t_c = 20$ órának véve (a tényleges összegyülekezési idő $20-30$ óra a tórendszerben; a mérések és a számításaink szerint, a modell futtatásakor a 20 óra bizonyult megfelelő közelítésnek), a képlet és az arány segítségével határoztuk meg a hozzá tartozó tározási együttható (*storage coefficient*) értékeit.

A veszteségi paraméterek kiszámításához az *Intital and Constant* modellt választottuk, a hidraulikai modellnek pedig a Clark egység-árhullámot (*Clark Unit Hydrograph*). Veszteség modulban a próbafuttatások folyamán ugyanezt a beállítást alkalmaztuk a vízzel

Az összegyülekezési idő (t_c) és a tározási együttható, R egymáshoz viszonyított aránya
(GRAF, J. B. et al. 1982 alapján NAGY G.)
Ratios of the times of concentration and the storage coefficient
(NAGY, G. based on GRAF, J. B et al., 1982)

Egymáshoz arányított érték	$R/(R + t_c)$
$R < t_c$	0–0,4
$R = t_c$	0,5
$R > t_c$	0,6–1

telített talajra számított szimuláció során (*Loss method*), ugyanis azt feltételeztük, hogy a talaj víztelítettsége miatt nincs beszivárgás, azaz a lehullott teljes csapadékmennyiség lefolyt a felszínen. Száraz és átmeneti (közepes) talajnedvesség esetében a folyamatok szimulálására, terepi mért értékek alapján, a 0,3 és 0,7 mm/h közötti értékeket választottuk a végső beszivárgási sebességek (a modellben *constant rate*) értékeknek.

A modell futtatása során a 10 napos modellezési periódust találtuk megfelelőnek, ennek során mind a négy tavon levonult az árhullám. Az árhullám lefutását akkor tekintettük *befejezettnek*, amikor a referenciaszintet érte el újra a vízhozamgörbe és a vízállás ismételten a kiindulási üzemvízszintre jutott. A tószerkezet (a keresztiszelvények alakja és a mélység) pontos felépítése és tényleges ismerete nélkül tudtuk az egyes tavak modelljét felépíteni. A terület karsztos jellegét csak közvetve, a beszivárgási és hidrológiai-hidraulikai paramétereken keresztül illesztettük a modellbe, mivel pontos ismeretekkel nem rendelkezünk a terület felszín alatti áramlásrendszerének viszonyairól (LOVÁSZ, GY. 1971; LOVÁSZ GY.–WEIN GY. 1974; CZIGÁNY SZ.–PARRAG T. 1997; CZIGÁNY SZ.–LOVÁSZ GY. 2006).

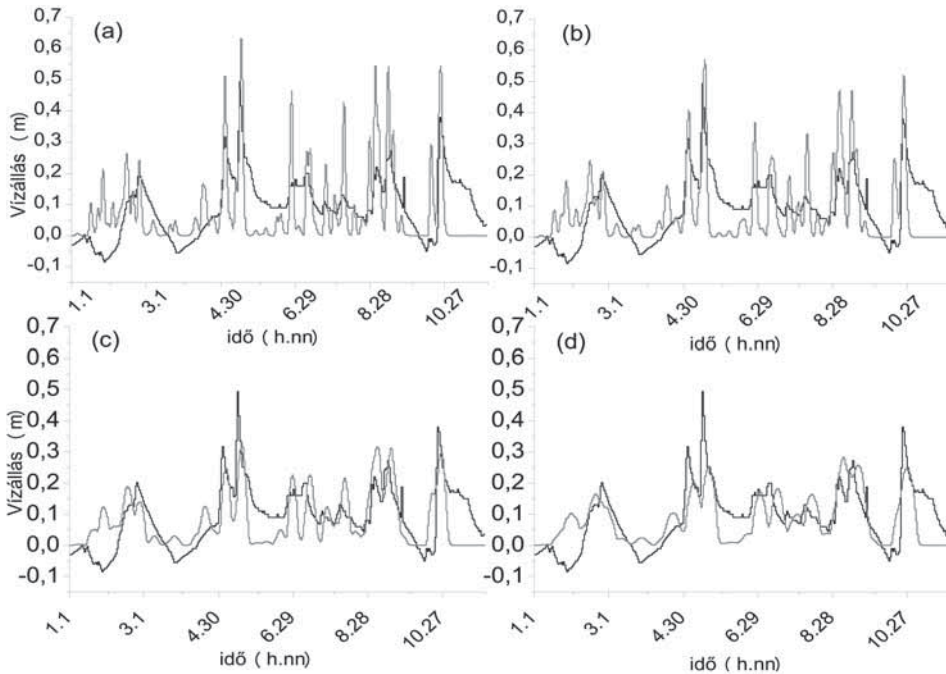
A szükséges adatokat a terepmódul tározási számítási módszer határozza meg (*Reservoir tool*) a modellben. A modell-beállításunk a vízszintemelkedés, terület, kifolyás (*elevation-area-discharge*) volt, amihez a vízszintemelkedés–kifolyás (*elevation-discharge*) és a vízszintemelkedés (*elevation-area*) adatpárokat az üzemvíz-görbék segítségével adtuk meg. A tervezési adatokat, valamint az üzemvíz-görbéket és a maximális tározásimagasság-értékeket a DDVIZIG (Dél-Dunántúli Vízügyi Igazgatóság) bocsátotta rendelkezésünkre.

Eredmények

A teljes időszakra (2014. január 1.–november 30.) történtő futtatások eredményei az Orfűi-tórendszerre

Ugyan az összegyülekezési idő értéke minden csapadékesemény során eltérő – mivel jelentősen befolyásolja a csapadékintenzitás, a felszín- és a lombkorona-borítottság, valamint a talajnedvesség is –, futtatásaink során a 20 órás összegyülekezési értéket használtuk mint jellemző átlagértéket a 2014-es évre. Így a tározási együttható (*storage coefficient*) változtatása során mindig 20 órának tekintettük az összegyülekezési időt a teljes időszakra nézve. Amikor a két paraméter együttes *hatását* vizsgáltuk [$R/(R + t_c)$], akkor 4 különböző scenárióval végeztünk futtatásokat, 0,3, 0,4, 0,5 és 0,7 $R/(R + t_c)$ hányados-értékekkel. A modellezett vízállás-idősorok a mért vízálláshoz képest laza korrelációt ($r=0,3–0,5$) mutattak a teljes időszakra nézve, mind a négy scenárióra. Az eredmények azt mutatják, hogy a futtatások tetőző árhullámai a 0,3 arányú $R/(R + t_c)$

kivételével késték a mért árhullámokhoz viszonyítva (3. ábra). A mért vízálláshoz képest a 0,3 és 0,4-es $R/(R + t_c)$ futtatások árhullámainak magassága mintegy 30 cm-rel haladta meg a mért árhullámok tetőző értékeit. A 0,5 és 0,7 $R/(R + t_c)$ arányhoz tartozó beállítással időben a modell tetőző vízállása nem csak késett, de pontatlan is volt a szimuláció. Az $R/(R + t_c)=0,3$ szcenárió kivételével nem tapasztaltunk jelentős eltérést a száraz és a nedves futtatások között, azaz eredményeink alapján a kezdeti talajnedvesség nem befolyásolta a futtatás eredményeit (3. táblázat).

3. ábra A Pécsi-tó mért vízállás- és modellezett vízállás-idősorai a teljes időszakra (2014. január 1.–november 30.) nézve a Clark Unit Hydrograph $R/(R + t_c)$. – a – 0,3; b – 0,4; c – 0,5 és d – 0,7 arányú futtatási eredményeivel (NAGY G.)
 Figure 3 Comparison of measured and modeled water levels for the Pécs Reservoir at $R/(R + t_c)$ values of a – 0.3; b – 0.4; c – 0.5 and d – 0.7 for the entire modeled period between January 1, 2014 and November 30, 2014 (NAGY, G.)

3. táblázat – Table 3

A Pécsi-tó mért vízállása és a szimulációs eredmények közötti korreláció a 2014. évi teljes időszakra (2014. január 1–november 30.) a száraz és nedves kezdeti talajnedvesség-értékek esetében (NAGY, G.)

Correlation between the measured and modeled water levels in the Pécs Reservoir for dry and wet scenarios over the entire 2014 measurement period between January 1, 2014 and November 30, 2014 (NAGY, G.)

Az összegyűlekezési idő és a tározási együttható aránya $R/(R + t_c)$	0,3	0,4	0,5	0,7
Korreláció a mérthez képest száraz körülmények között	0,355	0,439	0,474	0,564
Korreláció a mérthez képest nedves körülmények között	0,435	0,449	0,470	0,570

Egység-árhullámok modellfuttatásainak eredményei az Orfői-tórendszerre

Amikor az egység-árhullámok modellfuttatásai során az $R/(R + t_c)$ hányadosában a t_c értékét kisebbnek vettük, mint 20 óra a száraz időszak futtatásainál, akkor a modellezett vízállásgörbe korrelációja a mérthez képest jelentősen csökkent. Ez az eredmény megerősítette a méréseink alapján kapott 20 órás jellemző értéket a 2014. évre, emiatt csak ezt az értéket használtuk modellfuttatásaink során. A modellezett tetőző vízállások és a Pécsi-tó mért vízállásai között beállítástól függően maximum 23 cm volt az eltérés ($t_c 20 0,3d_1$), a legkisebb különbséget a $t_c 20 0,7d_1$ szcenárió esetében tapasztaltuk (4. táblázat). A korreláció fordítottan arányosnak bizonyult a tetőző vízállás értékével. Minél nagyobbak voltak a tetőző vízállás különbségei a mért és a modellezett értékek között, annál kisebb volt az időbeli eltérés a tetőzés időpontja között (4. táblázat).

4. táblázat – Table 4

A száraz időszak egységárhullámára vonatkozó futtatások eredményeinek korrelációja a Pécsi-tó mért vízállás-értékeivel (NAGY, G.)

Correlation between the measured and modeled water levels for the Pécs Reservoir at the dry-period unit hydrograph (NAGY, G.)

	A tetőzés kezdete (h)	Tetőzés-eltérés (h)	A tetőzés tartama (h)	Abszolút tetőző vízállás (m)	Tetőző vízállás, relatív (m)	A tetőzés magasság-különbsége (m)	Korreláció a mért értékkel
Mért	06.00	–	8	0,514	0,340	–	–
$t_c 20 0,3d_1^*$	18.00	12	1	0,571	0,571	0,231	0,882
$t_c 20 0,3d_2$	17.00	11	4	0,519	0,519	0,179	0,885
$t_c 20 0,3d_3$	16.00	10	3	0,436	0,436	0,096	0,89
$t_c 20 0,3d_4$	07.00	1	4	0,308	0,308	–0,032	0,893
$t_c 20 0,4d_1$	21.00	16	3	0,549	0,549	0,209	0,894
$t_c 20 0,4d_2$	22.00	15	1	0,488	0,488	0,148	0,897
$t_c 20 0,4d_3$	19.00	13	3	0,403	0,403	0,063	0,903
$t_c 20 0,4d_4$	14.00	8	2	0,289	0,289	–0,051	0,91
$t_c 20 0,5d_1$	02.00 (máj 18)	20	1	0,512	0,512	0,172	0,904
$t_c 20 0,5d_2$	01.00 (máj 18)	19	1	0,433	0,433	0,093	0,911
$t_c 20 0,5d_3$	23.00	17	3	0,357	0,357	0,017	0,915
$t_c 20 0,5d_4$	19.00	13	2	0,268	0,268	–0,072	0,919
$t_c 20 0,7d_1$	06.00 (máj 18)	24	2	0,337	0,337	–0,003	0,923
$t_c 20 0,7d_2$	02.00 (máj 18)	20	5	0,293	0,293	–0,047	0,918
$t_c 20 0,7d_3$	05.00 (máj 18)	23	1	0,261	0,261	–0,079	0,902
$t_c 20 0,7d_4$	03.00 (máj 18)	21	6	0,208	0,208	–0,132	0,897

* d_1 végső beszivárgás 0,3 mm/h
 d_2 végső beszivárgás 0,4 mm/h
 d_3 végső beszivárgás 0,5 mm/h
 d_4 végső beszivárgás 0,3 mm/h

A száraz futtatási eredményekhez hasonlóan, a nedves futtatások közül, a Pécsi-tavon mért valós tetőzéshez képest ($t_c=20$ óra), egyik modellezett árhullám sem előzte meg a mért tetőzés kezdetét. A modellezett árhullámok tetőzése 2–17 órával később következett be (5. táblázat). Növekvő $R/(R + t_c)$ esetén nőtt az eltérés a mért és a modellezett vízállás tetőzésének kezdete között. A legrövidebb tetőzési időtartamot a $t_c20\ 0.4w$ és a $t_c20\ 0.5w$ scenárió eredményezte, a 0.7-es scenárió esetében azonban ismét megnőtt a tetőzés időtartama. A legjobb korrelációt a $t_c20\ 0.7$ -es modell-scenárió mutatta a mért vízállás adatsorával. A magasságbeli eléréseink a scenárióink során növekvő korrelációt mutattak a növekvő $R/(R + t_c)$ arány esetén.

5. táblázat – Table 5

A nedves futtatások eredményeinek összevetése a Pécsi-tó mért vízállás-értékeivel, állandó összegyülekezési idő mellett, a beszivárgási sebességet változtatva (RONCZYK L.)

Comparison of measured and modeled water level at various infiltration rates at constant time of concentration for the Pécs Reservoir (RONCZYK, L.)

	A tetőzés kezdete (h)	Tetőzés-eltérés (h)	A tetőzés tartama (h)	Abszolút tetőző vízállás (m)	Tetőző vízállás, relatív (m)	A tetőzés magasságkülönbsége (m)	Korreláció a mért értékkel
Mért	04.00		4	0,38			
$t_c20\ 0.3w$	06.00	2	3	0,596	0,596	0,216	0,522
$t_c20\ 0.4w$	11.00	7	1	0,562	0,562	0,182	0,585
$t_c20\ 0.5w$	16.00	12	1	0,516	0,516	0,136	0,653
$t_c20\ 0.7w$	21.00	17	5	0,33	0,33	-0,05	0,836

Az eredmények értékelése

A HEC-HMS program alkalmazhatósága egymást követő árhullám-sorozatokra az Orfűi-tórendszer esetében

A modellfuttatások során azt tapasztaltuk, hogy a tavak vízszintjét a modellben a Clark Unit Hydrograph alkalmazásához szükséges paraméterek, az összegyülekezési idő, a tározási együttható és a végső beszivárgási sebesség hármasa szabályozta. Impermeábilis felszín, illetve telített talajnedvesség esetén azt tapasztaltuk, hogy az összegyülekezési idő növelésével a görbe csúcsa ellaposodott, így a tetőző vízállás kisebb lett, az árhullám időtartama pedig megnőtt, emiatt további futtatásink során a 20 óra összegyülekezési időt alkalmaztuk. A tározási együttható növelésének hatására a tetőző vízállás csökkent, az árhullám ellaposodott, így az átfolyó vízhozam is csökkent. A beszivárgás növelésével szintén csökkent a tetőző vízállás. A futtatásunk alapsokaságára szignifikáns hatással volt a végső beszivárgási sebesség is, amikor azt 0,3 és 0,7 mm/h között változtattuk. Ekkor $p < 0,05$ valószínűség mellett a beszivárgási sebesség megváltoztatása statisztikailag is bizonyítható hatással volt a futtatásra (6. táblázat). Ha az összetartozó futtatások mediánjait összehasonlítjuk, azt kapjuk, hogy a növekvő beszivárgási sebesség csökkenti az árhullámok magasságát. Az operatív beavatkozás során, a védekezési és előrejelzési gyakorlat szerint akkor fogadtuk el a futtatási eredményt megfelelőnek, amikor legfeljebb 5 cm volt a különbség a modellezett és a mért értékek között.

Az állandó beszivárgás paraméter változtatásának hatása a nedves futtatási minta alapsokaságra a Wilcoxon teszt alapján (NAGY G. és CZIGÁNY SZ.)

Impact of the final infiltration rate on water level values at wet antecedent soil moisture contents based on the Wilcoxon test (NAGY, G. and CZIGÁNY, SZ.)

$R/(R + t_c)$	0.3		0.4		0.5		0.7	
	száraz ¹	nedves	száraz ²	nedves	száraz ³	nedves	száraz ⁴	nedves
Elemiszám	264		264		264		264	
Átlag	0,1334	0,0759	0,0604	0,1347	0,1361	0,0566	0,1301	0,0481
Medián	0,0245	0,0085	0,006	0,032	0,0485	0,011	0,1	0,03
p	$6,93 \cdot 10^{-37}$		$1,63 \cdot 10^{-39}$		$5,80 \cdot 10^{-42}$		$8,88 \cdot 10^{-42}$	

¹ beszivárgási sebesség = 0,3 mm/s

² beszivárgási sebesség = 0,4 mm/s

³ beszivárgási sebesség = 0,5 mm/s

⁴ beszivárgási sebesség = 0,7 mm/s

Ha a tározási együtthatót és a végső beszivárgási sebességet együttesen változtattuk az $R/(R + t_c)$ arány növelésével, akkor a modellben a tavak tetőző vízállása csökkent, miközben a tetőzés időtartama azonos scenárión belül is eltért egymástól, mivel a két paraméter kombinációjában szinte végtelen számú variáció lett volna lehetséges. A tározási koefficiens értékét úgy számoltuk ki, hogy a hányados értéke 0,3 és 0,7 között változzon, alkalmazva GRAF J. B. et al. (1982) adatait, 20 órás összegyülekezési idő esetében. Magasabb $R/(R + t_c)$ arány esetén növekvő korrelációt tapasztaltunk a mért és a modellezett vízállás-adatsorok között a *Kruskal–Wallace-teszt* alapján is. Ennek az lehet az oka, hogy a futtatások során a modellezett árhullám-tetőzések időpontja, növekvő $R/(R + t_c)$ esetén egyre jobban eltér a mért árhullámcsúcs időpontjától, azonban a tetőző vízszintek értéke egyre jobban egyezik a mért vízállás hasonló értékeivel, mind a nedves, mind a száraz futtatások esetében.

A 2014. évben a teljes mért időszak futtatása során azt tapasztaltuk, hogy nincs jelentős különbség a korrelációkban a száraz és a nedves futtatások között, mint az a 3. táblázatban látható. Ez azt jelenti, hogy a teljes időszakra nézve nincs hatással a kezdeti talajnedvesség a vízszintváltozásra. Ez ellentmond a korábbi tanulmányok eredményeinek (pl. CZIGÁNY, SZ. et al. 2010; HEGEDŰS, P. et al. 2013; HUZA, J. et al. 2014; ZUCCO, G. et al. 2014), ahol azt tapasztalták, hogy a kezdeti talajnedvesség mint paraméter jelentősen befolyásolja az árhullám lefutásának idejét és az árhullám nagyságát is, bár ezek a tanulmányok vízgyűjtőkre és nem tavakra vonatkoznak. Másrészt megmagyarázható azzal, hogy az egység-árhullám modellt használtuk többszörös, egymást követő árhullámok modellezésére. A talajnedvesség mint paraméter dinamikusan változott a vizsgált időszak alatt a természetben, azonban mi egy értéket adtunk meg a teljes modellezett időszakra. Véleményünk szerint a Clark Unit Hydrograph modell nem alkalmas többszörös árhullámok modellezésére, mivel egyes kezdeti dinamikusan változó peremfeltételek, mint például a talajnedvesség csak egyszer adható meg.

A HEC-HMS-program alkalmazhatósága egység-árhullámokra az Orfűi-tórendszer esetében

A száraz időszakra futtatott scenárióink (2014. május 14–június 3.) megmutatta, hogy a Clark Unit Hydrograph $R/(R + t_c)$ parametrizációjával meg lehet találni az állandó

beszivárgás együtthatóját, a veszteség ismerete nélkül többféle beszivárgás kombinációja is megfelelő lehet egy kiválasztott csapadékesemény és árhullám reprezentálására. A futtatások során azt tapasztaltuk, valamint statisztikailag is sikerült bizonyítanunk, hogy a végső beszivárgási sebesség az a paraméter, amely szignifikánsan képes a scenáriók során futtatott árhullámok megváltoztatására. A parametrizáció során a talaj kezdeti nedvességtartalma nem volt ismert a teljes területre, területi eloszlására csak következtetni lehetett, holott térben igen változékony paraméterről van szó (pl. BROCCA, L. et al. 2010; PENNA, D. et al. 2009). A végső beszivárgási sebesség változtatásával sikerült a korrelációt javítanunk az eredeti mért görbe és a modellezett adatsor között, valamint a beszivárgási sebesség értékének növelése a futtatások tetőző vízállásainak csökkenéséhez is vezetett. A száraz időszakokra modellezett scenárióink szerint a tórendszer vízállás-tetőzései minden esetben ugyanazon a napon mennek végbe, mint a mért értékek. Az árhullámokért a tórendszeren az Orfűi-tó 22,1 km² kiterjedésű részvízgyűjtő területe volt felelős, a tórendszer többi tagjának csak tetőzést eltoló, egyszersmind időben elnyújtó hatása volt. Ez másodsorban az összes vízgyűjtőre és tóra egységesen alkalmazott parametrizáció következménye lehet, mivel a modell szerint minden részvízgyűjtőn ugyanolyan környezeti peremfeltételek voltak beállítva. Az árhullámok levonulási idejét és a tetőző vízállásokat továbbá a kifolyó víz mennyisége, a tó feltöltöttsége a szimuláció kezdetén, valamint az árapasztó műtárgyak, zsilipek keresztmetszete határozza meg a technikai paraméterek közül. A futtatások az épp üzemszinten levő tavakra történtek, amelyeken minden műtárgy megfelelően üzemelt.

A nedves talajra végzett futtatások (október 21 – november 2.) során csak a *Clark Unit Hydrograph* paramétereit (az összegyülekezési időt és a tározási koefficiens) változtattuk. Mivel a modellezett terület egészén csak lefolyás ment végbe, beszivárgás nem, emiatt a beszivárgási sebességet nem vizsgáltuk a nedves futtatásokra elvégzett scenáriók során. A nedves kezdeti talajnedvesség-scenáriókra is megvizsgáltuk a korrelációk és tetőző vízállások tartama és mérete közötti összefüggéseket, valamint ANOVA-tesztel összevetettük a mért és a modellezett futtatások adatsorainak varianciáját is. A 6. táblázat alapján jól látható a nedves futtatások esetén is, hogy minél jobb a korreláció a mért vízállás görbéjéhez képest, annál kisebb a tetőző vízállás, amely egyre későbbi időpontra csúszik; ez az eredményképként kapott futtatási görbe ellaposodásával, azaz a tározási együttható hatásával magyarázható. A varianciaanalízis eredményei azt mutatják, hogy a futtatások során kapott eredmények más alapsokaságból származnak, mint a mért vízállás értékei. Ez a futtatások különbözőségét mutatja a mintához képest, $p=5\%$ szignifikancia-szint mellett.

A közepes kezdeti talajnedvesség-tartalmú futtatásokat nem lehetett helyesen modellezni az egység-árhullám módszerével, a kiválasztott időszak alatt többszörös árhullám vonult le mért adatok szerint. Az első árhullám reprodukálása viszonylag sikeres volt $R/(R+t_c)=0,3$ -as beállítás mellett, azonban a modellezett tetőző vízhozam kevesebb, mint 10% eltérést mutatott a Pécsi-tóra, míg jelentősebb, 2,5-szeres eltérést a Kovácsszénája-tóra (7. táblázat).

Mindhárom, a kezdeti talajnedvességre történő modellfuttatások során azt tapasztaltuk, hogy a tórendszer tagjai közül a Kovácsszénája-tó túlsordult a száraz és a nedves futtatás eredményként, míg az átmeneti talajnedvességű talajra nézve az árhullám a gáton belül maradt a modellezett vízállás szerint. Ez azzal magyarázható, hogy a száraz kezdeti talajnedvességű esemény során kevesebb, ellenben nagyobb intenzitású és időben koncentráltabb csapadék hullott le (60 óra alatt 76,6 mm), míg a közepes talajnedvességű időszak során, augusztus 31. és szeptember 15. között mennyisége 120,0 mm volt.

Ha összehasonlítjuk a legjobb korrelációjú modellfuttatási scenáriókat a tetőző vízhozamokkal és a kifolyó kumulatív vízmennyiségekkel (7. táblázat), akkor megfigyelhető, hogy míg a száraz és az átmeneti időszakokra történő (legjobb korrelációjú) modellfuttatások

7. táblázat – Table 7

A tetőző vízhozam-értékek (m^3/s) számított és mért mennyiségének összevetése időszakok szerint (NAGY G., HEC-HMS modellfuttatások és a DDVIZIG adatai alapján).
Comparison of measured and modeled peak discharge values at various antecedent soil moisture contents (NAGY, G. based on HEC-HMS results and DDVIZIG data)

	Tetőző vízhozamm, m^3/s			
	Pécsi-tó, kifolyó		Kovácsszénája-tó, kifolyó	
Futtatási időszak	Mért	Számított	Mért	Számított
Száraz	3,4	4,9	3,1	7,8
Nedves	3,9	3,6	2,5	6,1
Átmeneti	1,8	2,6	0,98	3,8
Száraz számított/mért		1,441		2,516
Nedves számított/mért		0,923		2,440
Átmeneti számított/mért		1,444		3,877

esetén 1,44-szeres az eltérés, addig nedves időszakra csak 0,92-szeres a tetőző vízhozamok esetében. A Kovácsszénája-tó esetén a kifolyó kumulatív vízmennyiség jelentős eltérést mutatott a modellezett és a mért idősorok esetében, bármely kezdeti talajnedvesség esetén. A száraz és nedves időszak futtatása során az eltérés $\sim 2,5$ -szeres a számított/mért adatok között, addig az átmeneti időszak során ennek értéke $\sim 3,9$ -szeresre nőtt (8. táblázat). A kumulatív kifolyó vízmennyiségben tapasztalt jelentős eltérés oka a Kovácsszénája-tó esetében a tó feletti tavak állapotában, árapasztó műtárgyainak és zsilipjeinek működésében, működőképességében keresendő. A műtárgyak karbantartása több esetben sem volt megfelelő, emiatt kevesebb víz tudott rajtuk átfolylni, mint az az üzemeltetési tervben szerepel. A tórendszerben a Pécsi-tó képes a legnagyobb vízmennyiséget, 1,3 millió m^3 vizet tárolni árvízi szinten; ha az árapasztó és a bukóaknás zsilip megfelelően működik, ideális esetben $10 m^3/s$ vízhozammal távozhat belőle a kifolyó víz

8. táblázat – Table 8

A Pécsi-tó vízforgalmának összevetése mérés alapján számított és a futtatások során kapott értékkel (NAGY G.)
Comparison of the measured and modeled water budgets of the Pécs Reservoir (NAGY, G.)

	A Pécsi-tavon árhullám során átfolyt víz mennyisége, m^3		
	Száraz időszak	Nedves időszak	Átmeneti időszak
Mért	872 640	4 078 080	1 615 680
Számított	845 900	1 594 900	1 383 200
Számított/mért	0,9694	0,3911	0,8561

A futtatások során az eredményül kapott vízállás-idősorok különböző mértékben korreláltak a mért vízállással, mind a száraz és a nedves, mind az átmeneti időszakot tekintve. A $Q-h$ görbe segítségével kiszámítottuk a mért vízállás alapján a tavon kifolyó vízhozamokat és vízmennyiséget, amelyből az alapvízhozami távozó víz mennyiségét kivontuk. Erre azért volt szükség, mert a modellünk mindig üzemvízszintről indult, míg

a természetes árhullám általában ennél magasabb vízállásról. Az így kapott különbség eredményét összevetve a futtatások során kapott eredménnyel, azt tapasztaltuk, hogy a száraz és az átmeneti időszakok értékei hasonlóan legjobban a vizsgált időszakok mért értékeihez, azaz növekvő kezdeti talajnedvesség esetén a modell pontatlansága nőtt. A száraz időszak esetén a 0,7 arányú $R/(R + t_c)$ Clark Unit Hydrograph-elemek és 0,3 mm/h végső beszivárgás mellett a számított/mért kumulatív kifolyó vízmennyiségek hányadosa 1,5, addig a 0,7 $R/(R + t_c)$ arányú Clark Unit Hydrograph 0,7 mm/h állandó beszivárgás mellett a számított/mért aránya 0,9694-szeres. Az átmeneti időszak hasonló beállítása esetén a számított/mért értékek hányadosa 0,8561. Elmondható, hogy a száraz időszak szimulálására, a kifolyó víz meghatározására a 2014. év tekintetében a 0,7 arányú Clark Unit Hydrograph 0,3 mm/h végső beszivárgással ad jó közelítést. A nedves időszak alapján modellezett érték és a mérésből számított érték között 2,5-szeres eltérés volt, amikor a 0,7 arányú Clark Unit Hydrograph-ot alkalmaztuk beszivárgás nélkül (8. táblázat).

Összefoglalás

A HEC-HMS program futtatása során azt tapasztaltuk, hogy benne az Orfűi-tórendszer modellje felépíthető és segítségével különböző rövid távú időjárási körülmények és jó közelítéssel azok közvetlen hidrológiai következményei is szimulálhatók. A futtatásaink során a HEC-HMS programba beépített *Clark Unit Hydrograph* elnevezésű hidrodinamikai függvényt alkalmaztuk, amelynek parametrizációja során, irodalmi adatok alapján, területreprezentatív $R/(R + t_c)$ tartományt használtunk, 0,3 és 0,7 között. Eredményeink szerint a többszörös árhullámok magasságára a kezdeti talajnedvesség értéke nem gyakorol jelentős hatást, míg az egység-árhullámok reprodukálása során hatása jelentősnek bizonyult. Mivel a modellben a talajnedvesség értéke nem változtatható a szimuláció során dinamikusan, emiatt a Clark Unit Hydrograph hidrodinamikai modell, mint azt a neve is jelzi, valamint eredményeink is alátámasztják, csak egység-árhullámra alkalmazható. Természetesen a felsorolt tényezők mellett nem szabad megfeledkezni a vizsgált terület speciális vízföldtani környezetéről (Vízfő-forrás), ami jelentősen módosíthatja a lefolyási folyamatokat.

Az egység-árhullámok reprodukálása során jelentősen eltérő mennyiségű vízmennyiség folyt le a száraz, a nedves és az átmeneti kezdeti talajnedvességű futtatások esetében. A modellfuttatások közül a száraz és az átmeneti időszakok eredményei mutatták a legjobb egyezést a mért értékekkel, a lefolyt kumulatív vízmennyiségeket tekintve. Eredményeink alapján a HEC-HMS csapadék-lefolyás program alkalmas tavak, tórendszerek modellezésére és azok releváns hidrológiai, hidrodinamikai folyamatainak bemutatására, valamint egység-árhullámainak vizsgálatára; pontosságának a rendelkezésre álló adatsorok precizitása, illetve az adatok idő- és térbeli felbontása szab határt. A többszörös árhullámok modellezhetőségével ellentétben a HEC-HMS Clark Unit Hydrograph modellje, fenntartásokkal ugyan, de használható egyetlen, a tórendszeren végigvonuló árhullám modellezésére, főleg száraz és közepes talajnedvességi peremfeltételek esetén, s feltételezhetően más, hasonló környezeti körülményekkel és tulajdonságokkal jellemezhető tórendszerek vizsgálatakor is. Az egység-árhullámok esetében a modellt a tetőző vízállásértékeket jó közelítéssel tudta reprodukálni, azonban a kifolyó vízmennyiséget (görbe alatti területet) rendszeresen alulbecsülte, valamint minél pontosabban reprodukálta a modellt a tetőző vízállást, annak időpontját viszont egyre pontatlanabban jelezte.

A hidrológiai modellezésben rejülő lehetőségeket igen nehéz kihasználni, ha a parametrizáció során a szükséges adatok nem megfelelő térbeli és időbeli felbontásban állnak

rendelkezésre (GIGO-effektus). A karszterületen a felszín alatti vizek és a talajvizek mozgáspályái sok esetben nem ismertek, ezért kutatásokat és külön tanulmányokat igényelnének, amelyek nélkül ugyanis nem rendelkezünk elegendő számú és biztos paraméterekkel. A korszerű vízügyi döntéshozatal alapvető követelménye a megfelelő monitoring hálózat kiépítése, megfelelő adatpolitika, ami nem jöhet létre az ágazatba történő anyagi befektetések (eszközök és humán erőforrások) nélkül.

NAGY GÁBOR

PTE Földtudományok Doktori Iskola, Pécs
gnagy@gamma.ttk.pte.hu

RONCZYK LEVENTE

PTE Térképészeti- és Geoinformatikai Tanszék, Pécs
hidrogen@gamma.ttk.pte.hu

CZIGÁNY SZABOLCS

PTE Természet- és Környezetföldrajzi Tanszék, Pécs
sczigany@gamma.ttk.pte.hu

IRODALOM

- ALI, M.–KHAN, S. J.–ASLAM, I.–KHAN, Z. 2011: Simulation of the impacts of land-use change on surface runoff of Lai Nullah Basin in Islamabad, Pakistan. – *Landscape and Urban Planning*, 102. pp. 271–279.
- BARTHOLY J.–PONGRÁCZ R. 2005: Néhány extrém éghajlati paraméter globális és Kárpát-medencére számított tendenciája a XX. században. – *AGRO-21 Füzetek* 40. pp. 70–93.
- BARTHOLY, J.–PONGRÁCZ, R.–GELYBÓ, GY. 2007: Regional climate change expected in Hungary for 2071–2100. – *Applied Ecology and Environmental Research* 5/1. pp. 1–17.
- BARTHOLY J.–PONGRÁCZ R.–TORMA Cs. 2010: A Kárpát-medencében 2021–2050-re várható regionális éghajlatváltozás, RegCM-szimulációk alapján. – „Klíma-21” Füzetek 60. pp. 3–13.
- BARTHOLY J.–BOZÓ L.–HAPSZRA L. 2011: Klímaváltozás, 2011. Klímaszcenáriók a Kárpát-medence térségére. – A Magyar Tudományos Akadémia és az Eötvös Loránd Tudományegyetem Meteorológiai Tanszéke, Budapest. 281 p.
- BROCCA, L.–MELONE, F.–MORAMARCO, T.–MORBIDELLI, R.–BROCCA, L.–MELONE, F.–MORAMARCO, T.–MORBIDELLI, R. 2010: Spatio-temporal variability of soil moisture and its estimation across scales. – *Water Resources Research* 46. W02516
- BÓTKÖS, T. 2006: Precipitation trends in Pécs Pollution and water resources. – Columbia University seminars, XXXVI. pp. 171–178.
- CANDELLAM L.–TAMOH, K.–OLIVAERS, G.–GOMEZ, M. 2012: Modelling impacts of climate change on water resources in ungauged and data-scarce watersheds. – Application to the Siurana catchment (NE Spain). *Science of the Total Environment* 440. pp. 253–260.
- CHEN, Y.–XU, Y.–YIN, Y. 2009: Impacts of land use change scenarios on storm-runoff generation in Xitiaozi basin, China. – *Quaternary International* 208. pp. 121–128.
- CZIGÁNY SZ.–PARRAG T. 1997: Adatok az Abaligeti-barlang vízkémiájához. – *Közlemények a Janus Pannonius Tudományegyetem Természetudományi Kar Természetföldrajz Tanszékéről*. 7. szám.
- CZIGÁNY SZ.–LOVÁSZ GY. 2006: A mecseki karszt térképezésének újabb eredményei. – *Közlemények a Pécsi Tudományegyetem Földrajzi Intézetének Természetföldrajz Tanszékéről*, 28.
- CZIGÁNY, SZ.–PIRKHOFFER, E.–GERESDI, I. 2010: Impact of extreme rainfall and soil moisture on flash flood generation, 2010. – *Időjárás (Quarterly Journal Of The Hungarian Meteorological Service)* 114. 1–2. pp. 79–100.
- DU, J.–QIAN, L.–RUI, H.–ZUO, T.–ZHENG, D.–XU, Y.–XU, C.-Y. 2012: Assessing the effects of urbanization on annual runoff and flood events using an integrated hydrological modeling system for Qinhuai River basin, China. – *Journal of Hydrology* 464–465. pp. 127–139.
- ENGEL, B. A.–AHIABLAME, L. M.–LEROY, J. D. 2015: Modeling the impacts of urbanization on lake water level using L-THIA. – *Urban Climate* 14. pp. 578–585.

- GRAF, J. B.–GARKLAWS, G.–OBERG, K. A. 1982: A Time of concentration and storage coefficient values for Illinois streams. – U.S. Geological Survey Water-Resources Investigations Report 82/13.
- GREEN, J. I.–NELSON, E. J. 2002: Calculation of time of concentration for hydrologic design and analysis using geographic information system vector objects. – *Journal of Hydroinformatics* 04. 2. pp. 75–81.
- HEGEDŰS, P.–CZIGÁNY, SZ.–BALATONYI, L.–PIRKHOFFER, E. 2013: Analysis of Soil Boundary Conditions of Flash Floods in a Small Basin in SW Hungary. – *Central European Journal of Geosciences* 5. 1. pp. 97–111.
- HUZA, J.–TEULING, A. J.–BRAUD, I.–GRAZIOLI, J.–MELSEN, L. A.–NORD, G.–RAUPACH, T. H.–UIJLENHOET, R. 2014: Precipitation, soil moisture and runoff variability in a small river catchment (Ardèche, France) during HyMeX Special Observation Period 1 – *Journal of Hydrology* 516. pp. 330–342.
- Hydrologic Modeling System, HEC-HMS User's Manual 2013: U.S. Army Corps of Engineers Hydrologic Engineering Center, St Davis, California. 442 p.
- IPCC 2007: Éghajlatváltozás 2007: Az Éghajlatváltozási Kormányközi Testület (IPCC) negyedik értékelő jelentése, Genf. – <http://www.ipcc.ch/> – 2015.04.19. keresés alapján.
- IPCC 2013: Éghajlatváltozás 2013: Az Éghajlatváltozási Kormányközi Testület (IPCC) ötödik értékelő jelentése, Genf. – <http://www.ipcc.ch/> – 2015.04.19. keresés alapján.
- KIRKBY, M. J.–NADEN, P. S.–BURT, T.–BUTCHER, D. P. 1987: *Computer Simulation in Physical Geography*. – John Wiley Sons, Chichester. 227 p.
- KLUG, H.–OANA, L. 2015: A multi-purpose weather forecast model for the Mondsee Catchment. – *Journal for Applied Geoinformatics. GI_Forum*, 2015/1. pp. 602–611. KvVM 2008: Nemzeti Éghajlatváltozási Stratégia, 2008–2025. – Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztérium, Budapest. <http://www.kvvm.hu/cimg/documents/nes080214.pdf> – 2015.04.19 keresés alapján.
- LAHLOU, M.–SHOEMAKER, L.–CHOUDHURY, S.–ELMER, R.–HU, A.–MANGUERRA, H.–PARKER, A. 1998: *Better Assessment Science Integration Point and Nonpoint Sources – Basins 2.0 User's Manual*. – United States Environmental Protection Agency, Office of Water, Washington, DC. 348 p.
- LOVÁSZ GY. 1971: Adatok az Abaligeti-karszt geomorfológiai és hidrológiai jellemzéséhez. – *Földrajzi Értesítő* pp. 283–296.
- LOVÁSZ GY.–WEIN GY. 1974: Délkelet-Dunántúl geológiája és felszínfejlődése. – Baranya Megyei Levéltár Kiadója, Pécs. pp. 180–181.
- NIEDDA, M.–PIRASTRU, M.–CASTELLINI, M.–GIADROSSICH, F. 2014: Simulating the hydrological response of a closed catchment-lake system to recent climate and land-use changes in semi-arid Mediterranean environment. – *Journal of Hydrology* 517. pp.732–745.
- PENNA D.–BORGIA M.–NORBIATO D.–FONTANA, G. D. 2009: Hillslope scale soil moisture variability in a steep alpine terrain. – *Journal of Hydrology* 364. pp. 311–327.
- PIRKHOFFER, E.–CZIGÁNY, SZ.–GERESI, I. 2009: Impact of rainfall pattern on the occurrence of flash floods in Hungary. – *Zeitschrift für Geomorphologie* 53. 2. pp. 139–157.
- POLITI, E.–ROWAN, J. S.–CUTLER, M. E. J. 2016: Assessing the utility of geospatial technologies to investigate environmental change within lake systems. – *Science of the Total Environment* 543. pp. 791–806.
- SINGH V. P.–FREVERT D. K. 2013: *Watershed Models*. – CRC Press Taylor & Francis Group, Boca Raton, Florida. 680 p.
- SOMLYÓDY L. 2011: Magyarország vízgazdálkodása: helyzetkép és stratégiai feladatok – In: NOVÁKY B.(szerk.): *Éghajlatváltozás hatásai*. Akadémiai Kiadó, Budapest. pp. 85–100.
- SOMLYÓDY L. 2011: Magyarország vízgazdálkodása: helyzetkép és stratégiai feladatok – In: NOVÁKY B.–LIGETVÁRY F.–SOMLYÓDY L. (szerk.): *Éghajlatváltozás hatásai*. Akadémiai kiadó, Budapest. pp. 233–255.
- STELCZER K. 2000. *A vízkészlet-gazdálkodás hidrológiai alapjai*. – ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 410 p.
- STRAUB, T. D.–MELCHING, CH. S.–KOCHER, K. E. 2000: Equations for Estimating Clark Unit-Hydrograph Parameters for Small Rural Watersheds in Illinois. – U.S. Geological Survey Water-Resources Investigations Report 00–4184. Urbana, Illinois. 36 p.
- WMO, 1974: *Guide to Hydrological Practices*. – WMO, Genf, Svájc, No. 168.
- WANIESTA, M. P.–KERSTEN, R.–EAGLIN, R. 1997: *Hydrology: Water Quantity and Quality Control*. – Wiley, New York. 567 p.
- WESTOBY, M. J.–GLASSER, N. F.–BRASINGTON, J.–HAMBREY, M. J.–QUINCEY, D. J.–REYNOLDS, J. M. 2014: Modelling outburst floods from moraine-dammed glacial lakes. – *Earth-Science Reviews*, 134. pp. 137–159.
- ZUCCO, G.–BROCCA, L.–MORAMARCO, T.–MORBIDELLI, R. 2014: Influence of land use on soil moisture spatial–temporal variability and monitoring. – *Journal of Hydrology* 516. pp. 193–199.

DZSENTRIFIKÁCIÓKUTATÁS A POSZT-SZOCIALISTA VÁROSOKBAN – MERRE TOVÁBB?

BERÉNYI B. ESZTER

GENTRIFICATION RESEARCH IN THE POST-SOCIALIST CITIES – WHERE NEXT?

Abstract

Gentrification has been in the mainstream of geographical and sociological research in the last fifty years. After the cities of North America, Western Europe, and Australia, academic interest turned toward the cities of East and South Asia, South America and Africa, and to the post-socialist cities in East Central Europe. The transformation of the political system led to new socio-economic changes in this area, which played a major role in the development of different parts of these cities. However, the processes in East Central European countries are a little bit different because the conditions are different. In this paper I summarize the results of gentrification research and the main problems after 2000, focusing on the transformation of the cities in East Central Europe.

Keywords: gentrification, theory, post-socialist cities

Bevezetés

Az elmúlt ötven évben számos cikk elemezte a dzsentrifikáció folyamatát. Különböző fogalmakkal, elméletekkel, modellekkel írták le a kutatók az egyes városnegyedekben végbemenő megújulást és népességcserét. Ezek egymástól többé-kevésbé függetlenül, önálló életre keltek, így a dzsentrifikáció koncepcionális háttere meglehetősen kuszának tűnik. Ahogy LEES, L. (2003) fogalmaz: „a dzsentrifikáció egy kaotikus fogalom, mivel az a különböző módon és összefüggésekben jelentkező folyamatok földrajzilag specifikus eredményeit és lehetőségeit írja le” (p. 2491). A dzsentrifikáció a helyi társadalmi, gazdasági, kulturális és politikai viszonyok kifejeződése, így mindenhol más és más (SMITH, N. 2002).

Az elméleti háttér tisztázására az ezredfordulót követően több tanulmány és könyv született (SHAW, K. 2008; LEES, L. 2000, 2012; LEES, L. et al. 2008), amelyek összegezték és rendszereztek a rendelkezésre álló ismeretanyagot, egyben rávilágítottak a kutatások hiányosságaira is. A különböző szakfolyóiratok időről-időre tematikus számokban (ATKINSON, R. 2003, SMITH, D. P.–BUTLER, T. 2007, RÉRAT, P. et al. 2010, DOUCET, B. 2014) foglalták össze egy-egy résztéma legújabb kutatási eredményeit.

SHAW, K. (2008) tanulmánya mellett, hogy összegzi és rendszerezi a korábbi ismereteket, megpróbálja egy egységes, összefüggő koncepcióvá érlelni a dzsentrifikáció témájában megjelent írásokat. LEES, L. elemzései (2000, 2012) a kutatási hiányosságokat tárják fel leginkább és a követendő irányokat, kurrens témákat mutatják be.

A legteljesebb összegzést LEES, L., SLATER, T. és WYLY, E. (2008) adja, akik nem kevesebbre vállalkoztak, minthogy tankönyvet írtak „Gentrification” címmel. A kötetben didaktikusan a fogalommagyarázattól, a különböző megközelítéseken, elméleteken át jutunk el a jelenség megítéléséig, jövőjéig.

Az eddig napvilágot látott összegző tanulmányok ugyanakkor nem térnek ki, vagy csak nagyon érintőlegesen foglalkoznak a poszt-szocialista városok átalakulásával és folyamataival. Teszik ezt vélhetőleg azért, mert meglehetősen kevés konkrét kutatási eredmény állt rendelkezésre a közelmúltig ebben a témában.

Jelen tanulmány célja, hogy összegzést adjon az ezredforduló utáni dzsentrifikációs szakirodalom főbb témáiról, problémafelvetéseiről és kutatási eredményeiről, különös tekintettel a poszt-szocialista városokra. Elsőként áttekintem a legújabb kutatási irányzatok fő témáit, majd a poszt-szocialista országok dzsentrifikációjának főbb jellemzőit mutatom be.

Új kutatási irányok meghatározása

Az ezredforduló utáni dzsentrifikációs kutatások négy kulcsfontosságú téma köré csoportosulnak: 1) a városhierarchia különböző szintjeinek vizsgálata; 2) a dzsentrifikáció fogalma; 3) a jelenség okai; 4) a folyamat következményei.

Az első témakör tehát a városhierarchia különböző szintjein elhelyezkedő városok vizsgálatának fontossága. A kutatások többsége eddig nagyon erőteljesen a globális városok vizsgálatára szorítkozott (LEES, L. 2003, HACKWORTH, J. 2001, HAMNETT, CH. 2003, BUTLER, T. 2007) és kevés olyan tanulmány született (NUTT, N. et al. 2013, HIOB, M. et al. 2012, MARCIŃZAK, S.–SAGAN, I. 2011, BRADE, I. et al. 2009, TIMÁR J.–NAGY E. 2007), amelyek a városhierarchia alacsonyabb szintjeit vizsgálták. A globalizáció előrehaladásával azonban a dzsentrifikáció a városhierarchia alacsonyabb szintjein is egyre inkább megjelenik (SMITH, N. 2002, ATKINSON, R.–BRIDGE, T. 2005). A kisebb városokban a társadalom és a gazdaság ereje nem elegendő ahhoz, hogy a globális városokéhoz hasonló szélsőséges társadalmi folyamatok bontakozzanak ki, ezért a társadalmi változások dimenziója ezekben a városokban kisebb, mint a globális városokban. A dzsentrifikációhoz hasonló jelenséget itt is megfigyelhetünk, de a mozgatórugók, a szereplők sok tekintetben eltérnek (VAN CRIEKENGEN, M.–DECROLY, J.-M. 2003) pl. sokkal nagyobb szerepe van a városfejlesztési politikának és az irányított városfejlesztésnek, amely különösen a volt szocialista országokra igaz. A kutatásoknak tehát új nézőpontból kell megközelíteniük a dzsentrifikációt, amelyben a földrajzi térszemléletnek, a léptéknek és az összehasonlító városkutatásnak kell játszania a főszerepet (LEES, L. 2000, 2012). Az észak-amerikai és európai globális városokra koncentrált kutatások súlypontját át kell helyezni a globális dél térségébe (LEES, L. 2012) és a volt szocialista országokba, továbbá nagyobb hangsúlyt kell fektetni a városhierarchia alacsonyabb szintjeinek összehasonlító vizsgálatára is. Ez ugyanis lehetővé teszi a párhuzamosan zajló folyamatok azonosítását, valamint a dzsentrifikáció okainak és következményeinek megismerését.

A másik témakör a dzsentrifikáció fogalmával, annak definiálásával foglalkozik. A központi kérdés e tekintetben, hogy mennyire kell tágan, ill. szűken értelmezni ezt a fogalmat. Az új építésű, luxus lakónegyedek (*new-built gentrification*) szerepe az egyik legvitatottabb kérdés ebből a szempontból. A klasszikus dzsentrifikáció fogalmi ismérveinek nagy része (pl. lakosságcsere, épületállomány megújulása, belvároshoz közeli fekvés) ugyanis csak részben igaz erre a jelenségre. Ennek megfelelően egyes kutatók (pl. BODDY, M. 2007, BUZAR, S.–HALL, R.–OGDEN, P. E. 2007) nem a dzsentrifikáció, hanem a reurbanizáció témaköréhez sorolják a fogalmat, míg mások (pl. SMITH, N. 1996) korábbi meghatározásukat módosítva, kitágítva azt, dzsentrifikációként definiálják a lakónegyedek ilyen jellegű megújulását is.

DAVIDSON, M. és LEES, L. (2005) tanulmányukban számba veszik a különböző érveket. Az új építésű városrészekben – a klasszikus dzsentrifikációhoz hasonlóan – a tőkeozgás hozza létre a lakónegyed felértékelődését, mivel az ingatlanpiaci befektetés olyan városközpontokhoz közel eső területen valósul meg, ahonnan korábban kivonult a tőke. A társadalmi változásokban is a klasszikus dzsentrifikációra jellemző folyamatok zajlanak le,

mivel elsősorban a belvárosi tereket kereső középosztály költözik be ezekre a területekre, ez pedig az alacsony jövedelmű rétegek elköltözését indítja meg. Az elköltözési folyamat ugyanakkor – a barnamezős területek alacsony népességszáma miatt – kevésbé nyílt és sok esetben csak közvetett módon zajlik, egyfajta kirekesztő folyamatként, ill. árnyékhatásként. Az alacsony jövedelmű rétegek ugyanis nem rendelkeznek akkora tőkével, hogy a megnövekedett, ill. eleve magas lakásárakat megfizetve beköltözzenek a városrészbe. Ez tulajdonképpen egy szociokulturális átalakulás, amely folyamatban a beköltöző társadalmi csoportokat a kollektív közösség ellenőrzi.

Az új építésű luxus lakónegyedek átalakulásának a dzsentrifikációhoz sorolása ellen szóló érvek felhozói ugyanakkor pont a fent említett momentumot ragadják meg elsőként. Mivel a folyamat barnamezős területeken zajlik, nincs olyan helyi lakosság, amelyek elköltözése (kiszorítása) megvalósulhatna a középosztály beköltözése miatt. A folyamat inkább egy ingatlanpiaci befektetésnek minősül, mintsem egy leromlott lakónegyed megújulásának. A folyamatként kialakuló lakónegyed jellemzői pedig sokban különböznek attól, amit a klasszikus dzsentrifikációban résztvevő csoportok keresnek. Az új építésű dzsentrifikáció ugyanakkor nem mindig barnamezős területeken zajlik. Jó példa erre Fairview Slopes (Vancouver, Canada) és New Castle (UK) esete (LEES, L. et al. 2008).

A harmadik nagy témakör a dzsentrifikáció okainak vizsgálata. A dzsentrifikáció kialakulásának magyarázatában alapvetően két, egymással összefüggő, mégis gyakran különválasztott elmélet a meghatározó: az egyik a kínálatorientált (Smith 1996), a másik a keresletorientált (LEY, D. 1980) modell. A kutatásokban azonban új kérdésfelvetésre van szükség, amelyben a folyamat modellezése helyett az okok és következmények feltárásának kell a középpontban lennie. Nem az a releváns kérdésfelvetés, hogy hogyan zajlik a dzsentrifikáció, hanem az, hogy miért (LEES, L. 2000). Melyek azok a háttér folyamatok, amelyek a dzsentrifikáció kialakulását eredményezik? Milyen szereplők, milyen motivációkkal vesznek részt a folyamatban?

A globalizációval minden hierarchiaszinten egyre jellemzőbbé válik a piaci viszonyok mindenhatósága. Ahogyan SMITH, N. (2002) fogalmaz: „a dzsentrifikáció egy globális városi stratégia” (p. 437). A globális tőke mozgása és a globális folyamatok, mint például a kereskedelem, vagy a turizmus, alapjaiban formálják át a gazdasági és társadalmi viszonyokat, amely hatást gyakorol a dzsentrifikációra is, az ugyanis a társadalmi, gazdasági és politikai viszonyok kifejeződése (SMITH, N. 2002). A városhierarchia különböző szintjein elhelyezkedő településekben ugyanakkor a globális folyamatok különböző mélységben formálják át a gazdasági, társadalmi viszonyokat, így a dzsentrifikáció is különbözik. A globális városokra (pl. New York, London, Páris) jellemző dzsentrifikáció (*globális dzsentrifikáció*) létrejöttében a globális folyamatok játszanak elsődleges szerepet, míg a városhierarchia alacsonyabb szintjén (Pl. Bistol, Portland) (*vidéki dzsentrifikáció*) sok esetben a lokális tényezők a hangsúlyosabbak, ami az állami, vagy az önkormányzati politika nagyfokú szerepvállalását jelenti (LEES et al. 2008). Az alacsonyabb hierarchiaszinteken gyakran az államnak, vagy a városvezetésnek kell kezdeményezni a városmegújítási politikát, mert a piaci szereplők számára túl kockázatos a beruházás (*az állam által irányított, vagy önkormányzat által menedzselte dzsentrifikáció*). Ezekben az esetekben az állam, ill. a városvezetés tevékenyen részt vesz a finanszírozási oldalon is, mint beruházó (HACKWORTH, J. – SMITH, N. 2001).

A negyedeik nagy témakör a dzsentrifikáció hatásainak, következményeinek vizsgálata. Az elmúlt évtizedekben a dzsentrifikáció, mint egy univerzális megoldás is megjelent a városfejlesztési célkitűzésekben (LEES, L. – LEY, D. 2008). A városvezetők a – dzsentrifikáció pozitív hatásaként azonosított –, kevert társadalom (*social mix*) létrehozását tekintették a leromlott városrészek megújításának egyik eszközének (LEES, L. 2008). A kevert

társadalom létrejötté ugyanis pozitív hatást gyakorol a városrész fejlődésére, mivel a középosztálybéli emberek erősebb szószólók, így a városrész érdekében több forrást tudnak kiharcolni, jobb az érdekérvényesítő képességük, erősebb helyi gazdaság alakul ki és a kialakuló hálózatok és kapcsolatok révén a kevert társadalom erősítheti a társadalmi kohéziót és gazdasági előnyöket teremthet (LEES, L. 2008).

A kevert társadalom kutatása ugyanakkor egy sor kérdést is felvet, illetve hiányosságra mutat rá (VAN KEMPEN, R.–BOLT, G. 2009):

- Jóllehet a várospolitikai dokumentumainak célkitűzéseiben előszeretettel használják ezt a fogalmat, sőt ezek különböző válfajait is (pl. kevert városrész, társadalmi egyensúly, kevert lakosság, heterogenitás) pontos definíció nem áll rendelkezésre.
- Milyen keveredésről beszélünk? Etnikai, vagyoni, foglalkozásbeli, társadalmi státusz, tulajdonviszonyok szerinti keveredésről, vagy ezek valamilyen kombinációjáról? Pontosán milyen tényezők határozzák meg a kevert társadalmat?
- A keveredésnek milyen területi szinten kell létrejönnie, lakások (egy tömbön belül kell váltakozniuk), tömbök, utcák szintjén? Esetleg a homogén városrészek kerületi szinten már kevert társadalmat eredményeznek, amely ugyanolyan hatást eredményez?
- Milyen az optimális keveredés? Milyen tényezők vezetnek ennek kialakulásához, és milyen intézkedések szükségesek ennek eléréséhez?

Számos elmélet szerint (LEES, L. 2008; VAN KEMPEN, R.–BOLT, G. 2009) a kevert társadalom társadalmi kohézióhoz vezet. Ez azonban több szempontból is kérdéses. A társadalmi kohézió ugyanis többnyire közös normákat és értékeket, társadalmi szolidaritást, társadalmi kontrollt, társadalmi hálózatokat (kapcsolatrendszereket) jelent, továbbá a közös identitáson keresztül az összetartozás érzését és a helyi lakosok erős kötődését saját lakónegyedükhöz. De vajon a keveredés tényleg erősíti a helyi társadalmi kapcsolatokat?

A társadalmi kohézió egy alulról jövő folyamat, vagyis a magasabb szintű társadalmi kohézió alapja a városrészek szintjén létrejövő társadalmi interakciók minősége. Az erős helyi társadalmi kohézió ugyanakkor negatív következménnyel is járhat, mivel az egyes városrészek közötti kapcsolatok és interakciók lecsökkenéséhez is vezethet. Ez azt eredményezi, hogy például az alacsonyabb jövedelmű rétegeknek a helyi kötődés nagyobb társadalmi tőkét jelent, amely gátolja az új információk áramlását. Például a munkanélküliek, akik csak a munkanélküliekkel ápolnak szoros kapcsolatot napi szinten, egymás között beszélnek meg a kilátástalan élethelyzetüket, azt eredményezi, hogy nem ápolják a kapcsolatot a munkába járó emberekkel, így nem értesülnek az esetleges álláslehetőségekről sem. Ha a kötődés az adott csoporthoz nagyon erős, az egy magasabb társadalmi szinten könnyen fragmentálódáshoz és a gazdasági esélyek gyengüléséhez vezethet (VAN KEMPEN, R.–BOLT, G. 2009).

ROBSON, G. és BUTLER, T. (2001) londoni vizsgálatának eredményei cáfolják a kevert társadalom kohézió növelő hatását, mivel két londoni városrész (Telegraph Hill és Brixton) társadalmi keveredésének vizsgálatakor sajátos eredmény született. A különböző társadalmi csoportok fizikai érintkezésének és kapcsolatrendszerének vizsgálata egy meglehetősen heterogén területen társadalmi rétegzettséget mutatott. A különböző társadalmi és etnikai csoportok nem egymással érintkezve és szoros kapcsolatrendszerrel kialakítva, egymást segítve élték mindennapjaikat, hanem egymás mellett, egymással párhuzamosan. Emellett az egyes társadalmi csoportok tagjai között sem alakult ki szorosabb kapcsolat.

A rétegzett társadalmi szerkezet ugyanakkor lecsökkent a társadalmon belüli feszültségek kialakulásának lehetőségét is, mivel a különböző csoportok érintkezése minimálisra csökken (VAN KEMPEN, R.–BOLT, G. 2009). Ez lehet az egyik magyarázata annak, hogy a poszt-szocialista városokban nem kísérté a dzsentrifikáció folyamatát ellenállás

és heves tüntetések. A poszt-szocialista városok kutatásai során ugyanis hasonló eredmények rajzolódtak ki, mint Londonban. A kelet-közép-európai országokban a városmegújítási politikában kevésbé jellemző a kevert társadalom kialakítására való törekvés, ennek ellenére a lezajló folyamatok egyik eredménye a társadalmilag kevert közösségek kialakulása, amelyben a szegregáció, a polarizáció és a lakosságcsere játssza a legfőbb szerepet. Ezek a hatások azonban elsősorban akkor jelentkeznek, ha az társadalmilag homogén, alacsony jövedelmű területeken zajlik (LEES, L. 2008). Budapest esetében például a megújuló lakónegyedek vizsgálata (KOVÁCS Z. et al. 2013) azt mutatta, hogy ezek a területek – a kommunista és prekommunista korszak rendszerjellemzői miatt – eleve heterogének voltak már a megújulás előtt is. A társadalmi feszültségek kialakulása pedig nem igazolható egyértelműen ezekben a lakónegyedekben, mivel a különböző társadalmi csoportok egymás mellett élnek, érintkezésük, kapcsolatrendszerük minimális (KOVÁCS Z. et al. 2013).

A poszt-szocialista városok dzsentifikációja

A poszt-szocialista városok dzsentifikációja az ezredfordulót követően vett igazán lendületet, de egy-egy városban (pl. Budapest, Prága, Krakkó, Tallinn) már az 1990-es évek második felében is voltak jelei a folyamatnak. A legtöbb kutatás Kelet-Németország városaiban zajlott (BERNT, M.–HOLM, A. 2002, HÄUSSERMANN, H. et al. 2002, HARTH, A. et al. 1996, KRAJEWSKI, C. 2006, METH, S. 2004, WEIST, T. 2005, ZISCHNER, R. 2003), de egyre több tanulmány jelent meg – elsősorban az ezredfordulót követően – a keleti blokk más nagyvárosainak átalakulásáról is. Ezek a kutatások azonban többnyire a dzsentifikáció általános vonásait vizsgálták (pl. TODORIĆ, J.–RATKAJ, I. 2011), mélyreható, esettanulmányokkal alátámasztott kutatás Budapesten (FÖLDI Zs. 2006, TOMAY K. 2007, KOVÁCS Z. et al. 2013, BERÉNYI B. E. 2012), Vilniusban (STANDL, R.–KRUPICKAITĖ, D. 2004), Prágában (SÝKORA, L. 2005), Szentpéterváron (RUDOLPH, R.–LENTZ, S. 1999; RUDOLPH, R.–AXIONOW, K. 2003) és Moszkvában (LENTZ, S. 2000, LEHTZ, S. 2002, GDANIEC, C. 2005) zajlott (1. táblázat). A nem fővárosi rangú, másod- és harmadrendű városokban alig készültek felmérések. Ennek fő oka, hogy a kisebb városok belső negyedei fokozatos átalakuláson mennek keresztül, ami kevésbé látványos, mint a nagyvárosokban (tipikusan fővárosokban) zajló folyamatok, és sok esetben csupán egy-egy háztömb szintjére korlátozódnak (MARCINČZAK, S.–SAGAN, I. 2011). A nem fővárosi rangú városok folyamatairól szóló tanulmányok Łodz (MARCINČZAK, S.–SAGAN, I. 2011, HOLM, A. et al. 2015), Krakkó, Gdansk, Gdynia, Sopot (MURZYN-KUPISZ, M.–SZMYTKOWSKA, M. 2015, GRABOWSKA, M. 2015), Tartu (NUTT, N. et al. 2013, HIJB, M. et al. 2012), Szentpétervár (BRADE, I. et al. 2009), valamint Veszprém és Békéscsaba (TIMÁR J.–NAGY E. 2007) átalakulásáról jelentek meg. Kelet-Németország városainak vizsgálata kapcsán meglehetősen sok tanulmány áll rendelkezésre, ezekkel azonban – speciális jellege miatt – jelen tanulmányban nem foglalkozunk. Németországban ugyanis az újraegyesítés olyan sajátos keretfeltételeket teremtett, amelyek jelentősen eltérnek a többi poszt-szocialista országétól.

A poszt-szocialista országokban a dzsentifikáció folyamat elsősorban a külföldi tőke beáramlásától, az állami támogatások mértékétől, az átvett szabályozásoktól, az ingatlanpiac fejlettségétől, valamint a népesség lakáspiaci preferenciáitól függ. Ezek a folyamatok a belvárosi társadalom térbeli széttagoltságát eredményezik (MARCINČZAK, S.–SAGAN, I. 2011), így a kelet-közép-európai városokban nem a – dzsentifikációra alapvetően jellemző – társadalmi felértékelődés, hanem a polarizáció volt a domináns. A felértékelődő területeken egymás mellett él az újonnan beköltöző, magasabb státuszú és az idős, vagy hátrányos helyzetű, alacsony társadalmi státuszú népesség. A polarizációval egy új társa-

A poszt-szocialista városokban zajlott dzsentifikációkutatások
Gentrification researches in the post-socialist cities

Ország	Város/Városrész	Forrás
Észtország	Tallinn/Kadriorg	SÝKORA, L. 2005
	Tallinn	KÁHRIK, A.–NOVÁK, J.–TEMELOVÁ, J.–KADARIK, K.–TAMMARU, T. 2015
	Tartu/Supilinn	NUTT, N.–HIOB, M.–NURME, S.–SALMISTU, S. 2013 HIOB, M.–NUTT, N.–NURME, S.–DE LICA, F. 2012
Lettország	Riga	SOLKS, G. (2012), KRIŠJĀNE, Z.–BĒRZIŅŠ, M. 2014
Litvánia	Vilnius/Užupis	STANDL, R.–KRUPICKAITĒ, D. 2004 BRADE, I.–HERFERT, G.–WIEST, K. 2009
Oroszország	Moszkva	GDANIEC, C. 2005 LENTZ, S. 2002 LENTZ, S. 2000
	Moszkva /Ostozhenka	BADYINA, A.–GOLUBCHIKOV, O. 2005
	Szentpétervár	RUDOLPH, R.–LENTZ, S. 1999 RUDOLPH, R.–AXIONOW, K. 2003 BRADE, I.–HERFERT, G.–WIEST, K. 2009
Lengyelország	Krakkó	MURZYN, M. A. 2006
	/Kazimierz	MURZYN-KUPISZ, M.–SZMYTKOWSKA, M. 2015
	Gdańsk, Gdynia, Sopot	MURZYN-KUPISZ, M.–SZMYTKOWSKA, M. 2015
	Gdańsk	GRABOWSKA, M. 2015
	Łódź	MARCIŃCZAK, S.–SAGAN, I. 2011 HOLM, A.–MARCIŃCZAK, S.–ORGODOWCZYK, A. 2015
	Varsó	GÓRCZYŃSKA, M. 2014
Csehország	Prága	SÝKORA, L. 2005 KÁHRIK, A.–NOVÁK, J.–TEMELOVÁ, J.–KADARIK, K.–TAMMARU, T. 2015
Magyarország	Budapest	FÖLDI ZS. 2006 TOMAY K. 2007 KOVÁCS Z.–WIESSNER, R.–ZISCHNER, R. 2013 BERÉNYI B. E. 2012
	Békéscsaba, Veszprém	TIMÁR J.–NAGY E. 2007
Szerbia	Belgrád	TODORIĆ, J.–RATKAJ, I. 2011
Horvátország	Zágráb	GOTOVAC, A. S. 2010
Románia	Bukarest	CHELCEA, L. 2006 CHELCEA, L.–POPESCU, R.–CRISTEA, D. 2015
Bulgária	Szófia	BRADE, I.–HERFERT, G.–WIEST, K. 2009

Forrás: Saját szerkesztés

dalmi szegregáció jön létre. Az új és felújított lakásokat főleg a magasabb jövedelmű rétegek tudják megfizetni, így az a magasabb társadalmi státuszú rétegek térbeli elkülönülését eredményezi (SÝKORA, L. 2005). Szép példa erre Szófia átalakulása. Az ezredforduló után

fellendülő ingatlanpiac az újonnan épített lakóparkok, apartman-házak és családi házak szaporodását eredményezte. A belvárosban, elsősorban a külföldi befektetők vásároltak kedvező helyeken fekvő lakásokat többlakásos házakban. Az egyre növekvő fenntartási költségek az alacsony jövedelmű tulajdonosokat lakásuk eladására kényszerítették, ami gyors népességcserehez vezetett. Az előkelő belső városrészekbe így fiatal, jól képzett, magas jövedelmű rétegek költöztek a régóta itt lakó, magasan képzett, de alacsony jövedelmű lakosság mellé. Az állami támogatások és a karbantartás hiánya miatt ugyanakkor drasztikusan megnőtt a leromlott, lakhatatlan épületek aránya (BRADE, I. et al. 2009).

Hasonló folyamatok figyelhetők meg Łodz (MARCINČZAK, S.–SAGAN, I. 2011), Szentpétervár és Vilnius (BRADE, I. et al. 2009) esetében. A 2000 után fellendülő lakásépítés hatására a belvárosban a felújítások és foghíjtelkek beépítésével fizikai megújulás megy végbe, az új építésű épületekben azonban elsősorban exkluzív, magas árfekvésű ingatlanok kapnak helyet, míg a történelmi épületekben, sok esetben, csak egyes lakások, ill. a folyosó újul meg. Ennek hatására egymás mellett élnek a magas és alacsony társadalmi státuszú családok (BRADE, I. et al. 2009). Łodz esetében emellett az állam meghatározza a lakások bérleti díját, így az alacsony jövedelmű társadalmi csoportok főleg azokban az épületekben koncentrálnak, ahol vagy állami bérlakások, vagy olyan magán bérlakások vannak, amelyek bérleti díja szabályozott (MARCINČZAK, N.–SAGAN, I. 2011). Ha ez a reguláció megszűnik, várható, hogy meglehetősen gyorsan bekövetkezik a lakosságcsere és a helyi lakosok kiszorúlnak ezekből a lakónegyedekből. Lengyelországban emellett – a többi kelet-közép-európai állammal ellentétben – még nem alakult ki a jogi háttére a korábbi tulajdonosok, ill. azok örökösének kárpótlására. A lakáspiacot a városvezetés irányítja, ez azonban a tulajdonjogok széttagoltságához és a felújítási folyamat nehézségéhez vezet (MARCINČZAK, N.–SAGAN, I. 2011).

Sajátos esetet képvisel Tartu, ahol a helyi városvezetés kifejezetten támogatja a helyi lakosok kiszorítását. Ha a kárpótoltt, új tulajdonos hajlandó a lakó új lakáshoz jutását pénzügyileg támogatni, az állam ugyanakkora összeggel, de max. 2300 US\$-ral támogatást nyújt a vásárláshoz, a lakónak pedig a különbözetként fennmaradó összeget kell csupán kifizetnie (SÝKORA, L. 2005).

A társadalmi átalakulással párhuzamosan egy funkcionális változás is megfigyelhető, amely az irodák és a többcélű kereskedelmi centrumok létesítését jelenti, mivel a nagyvárosok (fővárosok) belső területeire elsősorban a profitorientált fejlesztők figyelnek. A funkcionális keveredés megindulásával a lakófunkció mellett megjelennek a divatos éttermek, a turisztikai funkció és az irodák. A tisztán lakófunkcióval rendelkező városrészek szép lassan átalakulnak munka-, szórakozóhelyeket és befektetési lehetőségeket rejtő városrészekké (MURZYN-KUPISZ, M.–SZMYTKOWSKA, M. 2015; GRABOWSKA, M. 2015; HOM, A. et al. 2015).

A kereskedelem katalizáló hatása Prága történelmi központjában és Vinohradyban a legkézzelfoghatóbb. A sajátos folyamatoknak köszönhetően a dszentifikációnak nincs a nyugati értelemben vett pionír szakasza. A külföldi cégek és speciális fogyasztói csoportok (a Prágában élő és dolgozó nyugati munkavállalók) szervezett üzleti fejlesztéseket hajtottak végre, amely gyorsította a piacgazdaság kialakulását. A kárpótlás az ingatlanok többségét magánkézbe adta és ezzel kedvező feltételek alakultak ki a befektetési célú fejlesztésekhez. Az új tulajdonosok nem rendelkeztek megfelelő tőkével és tapasztalattal az ingatlanok felújításában és fejlesztésében, így hamar tovább adták a frissen szerzett tulajdonukat, a fejlesztők pedig a lakások átalakításával gyakran irodákat hoztak létre. Néhány év, ill. évtized alatt bekövetkezett a városrész átalakulása, amelynek eredményeként az épületállományban a régi és új ingatlanok, a felújított és még nem renovált épületek keveredése figyelhető meg (SÝKORA, L. 2005; KÄHRIK, A. et al. 2015).

Sajátos folyamatok zajlottak Oroszországban (BÁDYINA, A.–GOLUBCHIKOV, O. 2005), ahol a piaci viszonyok bevezetésével gyorsan elindult a funkcionális átalakulás és a city-képződés. A kereslet-kínálaton alapuló lakás piac és a lakásprivatizáció a társadalmi széttagoltság kialakulásához vezetett, amely a városhierarchia csúcsán lévő városokban (pl. Moszkva) indult el leghamarabb. Az állam és a magántőke 1991 után nagyon gyorsan reagált és irányította a folyamatot. Gombamód szaporodtak a pénzügyi és üzleti szolgáltatások, régi épületek újultak meg, alakultak át, illetve újak épültek. A pénzügyi szektor és a legnagyobb cégek központjai Moszkvába koncentráálódtak, ami felértékelte a belvárosi életet. Már a '90-es évek elején sokan vásároltak lakást a belvároshoz közel. A homogén Moszkvában viszonylag gyorsan lezajlott a társadalmi-gazdasági tér polarizálódása, amelyre Ostozhenka a legjobb példa. A városrészben a szovjet időszak alatt a tőkekivonás volt a jellemző, 1990 után azonban az irodaközponttá alakítás volt a cél. Eredetileg a történelmi városkép megóvásával megvalósuló felújítást céloztak meg, végül a régi épületek lebontásával egy teljesen új városrész alakult ki, amely az új középosztály igényeit szolgálja ki. Az ideköltöző rétegek nem is annyira az új középosztályhoz tartoznak, hanem a dzsentifikáció legvégén beköltöző, LEES, L. (2000) által „financifers”-nek nevezett szuper-gazdagok csoportjához. A dzsentifikáció a piaczgazdaság létrejöttével, a piac irányításával bontakozott ki, ugyanakkor a központi politika is jelentős szerepet játszott a folyamatban (BÁDYINA, A.–GOLUBCHIKOV, O. 2005).

Rigában és Bukarestben – a többi poszt-szocialista várossal ellentétben – nem a történelmi belvárosba, ill. annak egy városrészébe koncentrálik a dzsentifikáció, hanem sporadikusan jelenik meg (CHELCEA, L. 2006, CHELCEA, L. et al. 2015, SOLKS, G. 2012). Rigában az elhagyott iparterületek újrahasznosítása, a barnamezős területek lakónegyedekké alakítása a jellemző, vagyis a *new-built gentrification* figyelhető meg, amely – az övezet jellegéből adódóan – szétszórtan fordul elő (SOLKS, G. 2012). Bukarestben ugyan egyre inkább a város középső területein koncentrálik a folyamat, azonban a városi önkormányzattól függetlenül zajlik, nem annak a közvetlen támogatásával. Az ingatlanpiaci befektetők különböző stratégiákkal próbálják meg rávenni a városvezetést és a többnyire alacsony státuszú tulajdonosokat a belvárosi lakások, lakóházak eladására. Ennek eredménye a pontszerű megújulás (CHELCEA, L. 2006; CHELCEA, L. et al. 2015).

Budapesten és a hazai vidéki városokban (Békéscsaba, Veszprém) zajló folyamatok irányításában – a globális trendeknek megfelelően – jelen vannak a piacon a nemzetközi befektetők és az ingatlanfejlesztők (KOVÁCS Z. et al. 2013; TIMÁR J.–NAGY E. 2007). A belső lakónegyedekben az uniós és hazai forrásból finanszírozott fejlesztéseknek, valamint a helyi politikai viszonyoknak megfelelően igen sokfélék az átalakulási folyamatok. Az új középosztály társadalmon belüli aránya, a poszt-szocialista átalakulás eredményeként növekszik, a helyi lakosság körében egyre inkább megjelenik a lakásfelújítási hajlandóság, amely az *incumbent upgrading* egyik fajtájaként azonosítható (KOVÁCS Z. et al. 2013). Különösen igaz ez Veszprém esetében, ahol a város térszerkezeti adottságai miatt a helyi lakosok felújítási tevékenysége a meghatározó (TIMÁR J.–NAGY E. 2007). A lakónegyedek megújulásával együtt járó társadalmi átalakulás ugyanakkor nem okoz társadalmi feszültséget. A folyamat kialakulásában kulcsszerepet játszanak a helyi viszonyok és a helyi városfejlesztési politika. A fejlesztési politikák céljairól és módszereiről szóló társadalmi kommunikáció azonban meglehetősen egyoldalú, így sok esetben a helyi lakosság nem is tudja, hogy mi történik az adott városrészben (TIMÁR J.–NAGY E. 2007). A társadalom viszonya a városrészek átalakulásához ugyanakkor nagyon vegyes a volt szocialista országokban. Gyakran a helyi lakosok a változásokból elsősorban a negatív hatásokat érzékelik. Mivel nincs meg a megfelelő kommunikáció felőlük, nem érzik magukénak az átalakulást. A hazai példákkal ellentétben, egyes esetekben azonban kifejezetten kiélezetté

válnak a konfliktusok, szép példa erre Lengyelországban, Krakkóban Kazimierz városrészenek átalakulása (MURZYN, M. A. 2006), illetve Zágrábban a Flower Square rehabilitációja (GOTOVAC, A. S. 2010). Tartu Supilinn városrészében ugyanakkor a helyi szervezetek és résztvevők szerepe kulcsfontosságú a lakónegyed fejlődésében. A helyi szervezeteknek ugyanis a magasabb szintű tervezési politikát is van erejük, ill. lehetőségük befolyásolni (NUTT, N. et al. 2013.).

Összefoglalás

Amint láthattuk, az egyedi esetekre koncentráló dzsentrifikációkutatásban a jövőben új szemléletmódra lesz szükség, amelyben az összehasonlító városkutatás játssza a kulcsszerepet. A folyamatok jobb megértését segítheti az alacsonyabb hierarchiaszinten elhelyezkedő városok vizsgálata, hiszen ezekben a városokban a helyi adottságok nagyobb szerepet kapnak, mint a globális folyamatok, ennek ellenére mégis hasonló társadalmi térfolyamatok zajlanak, mint a globális városokban. A helyi viszonyok és sajátosságok megismerése ugyanakkor hozzájárulhat a Föld különböző pontjain vizsgált jelenségek összevethetőségéhez, amellyel választ kaphatunk a dzsentrifikációval kapcsolatos általános kérdésekre is.

Véleményem szerint nem elegendő a globális dél térségébe áthelyezni a kutatások súlypontját, nagyobb figyelmet kell fordítani a poszt-szocialista országok városainak vizsgálatára. Ebben a térségben ugyanis sokrétű hatásmechanizmusokat figyelhetünk meg, amelyek különböznek mind a nyugati fejlett világ, mind a fejlődő, illetve feltörekvő országokban megfigyelhető folyamatoktól. Nem elegendő azonban a poszt-szocialista városok felületes vizsgálata, amely a dzsentrifikáció általános jelenségének megállapítására szorítkozik. A városi terek mélyreható vizsgálatára van szükség, a jelenség kiváltó okainak, szereplőinek, a folyamat eredményeként létrejövő társadalmi szerkezet jellemzőinek megismerése és megértése szükséges.

Az egyik legizgalmasabb téma a kevert társadalom kialakulásának és jellemzőinek vizsgálata, a kiváltó okok azonosítása. A társadalmi berendezkedés és értékrend az alapja annak, hogy az alacsonyabb társadalmi státuszú rétegek nem költöznek el a felértékelődő területekről, vagy szociális helyzetük, esetleg a lakáspiac működése miatt egyszerűen nincs erre lehetőségük? Milyen mintázatot mutat az egymás mellett élő, eltérő társadalmi rétegek társas kapcsolatrendszere? A magasabb társadalmi státuszú rétegek jelenléte valóban előremozdítja a városrész fejlődését a jobb érdekérvényesítő képesség következtében, vagy az újonnan beköltöző rétegek kevésbé kötődnek a városnegyedhez, így sokkal kevésbé érzik magukénak annak problémáit? A különböző társadalmi rétegek életstílusa és mozgásteretannyira eltér egymástól, hogy mindennapi életük során alig érintkeznek egymással, így talán lehetőség sincs a társadalmi feszültségek kialakulására?

Egy sor ehhez hasonló kérdésre kell megtalálnunk a választ ahhoz, hogy a felértékelődő és leszakadó városrészek társadalmi folyamatait értelmezni tudjuk és a városfejlesztési tervek számára hasznosítható javaslatokat adhassunk. A városrészek kisléptékű vizsgálata ugyanis lehetőséget teremt a különböző csoportok (pl. egyetemisták, kisgyerekes családok, idősek stb.) egyéni preferenciáinak vizsgálatára, amelyek megismerése létfontosságú a városfejlesztési stratégiák kialakításakor. A megújuló lakónegyedekben kialakult kevert társadalmak különböző csoportjai különböző igényekkel rendelkeznek, amelyek összeegyeztetése elengedhetetlen az egyes csoportok közötti feszültségek megelőzése érdekében. Jövőbeni kutatásaim súlypontja ezeknek a társadalmi csoportoknak a vizsgálata a városhierarchia különböző szintjein, a főváros és a vidéki nagyvárosok közötti hasonlóságok és különbségek feltárása, továbbá az eredmények nemzetközi összehasonlítása.

A nemzetközi összehasonlítás egyik útja a környező országok városainak azonos módszerrel történő vizsgálata, amely lehetőséget teremt a poszt-szocialista országokban zajló folyamatok trendszerű felvázolására. A másik út ezeknek a terjedeknek a világtrendekhez illesztése, amellyel választ kaphatunk a speciális sajátosságokra és hasonlóságokra. Ez pedig elengedhetetlen ahhoz, hogy a külföldön alkalmazott városfejlesztési módszerek hazai alkalmazhatósága között szelektálni tudjunk, ill. egyedi módszereket tudjunk kidolgozni.

Köszönetnyilvánítás

A kutatás az OTKA (K105534) és az MTA Posztoktori Program támogatásával valósult meg.

BERÉNYI B. ESZTER
MTA CSFK Földrajztudományi Intézet, Budapest
berenyibeszter@gmail.com

IRODALOM

- ATKINSON, R. 2003: Introduction: Misunderstood Saviour or Vengeful Wrecker? The Many Meanings and Problems of Gentrification. – *Urban Studies* 40. 12. pp. 2343–2350.
- BADYINA, A.–GOLUBCHIKOV, O. 2005: Gentrification in Central Moscow – A Market Process or A Deliberate Policy? Money, Power, and People in Housing Regeneration in Ostozhenka. – *Geografiska Annaler* B 87. 2. pp. 113–129.
- BERÉNYI B. E. 2012: Hanyatlás és megújulás Budapest belvárosában. Új Tudós Kiadó, Budapest. 150 p.
- BERNT, M.–HOLM, A. 2002: Gentrification in Ostdeutschland: der Fall Prenzlauer Berg. – *Deutsche Zeitschrift für Kommunalwissenschaften* 41. 2. pp. 125–150.
- BODDY, M. 2007: Designer neighbourhoods: new-build residential development in nonmetropolitan UK cities – the case of Bristol. – *Environment and Planning A* 39. 1. pp. 86–105.
- BOURNE, L. S. 1993: The Myth and Reality of Gentrification. A Commentary on Emerging Urban Forms. *Urban Studies*. 30. 1. pp. 183–189.
- BRADE, I.–GÜNTER HERFERT, G.–WIEST, K 2009: Recent trends and future prospects of socio-spatial differentiation in urban regions of Central and Eastern Europe: A lull before the storm? – *Cities* 26. 5. pp. 233–244.
- BUTLER, T. 2007: Re-urbanizing London Docklands: Gentrification, Suburbanization or New Urbanism? – *International Journal of Urban and Regional Research* 31. 4. pp. 759–81.
- BUZAR, S.–HALL, R.–OGDEN, P. E. 2007: Beyond gentrification: the demographic reurbanisation of Bologna. *Environment and Planning A* 39(1) pp. 64–85.
- CHELCEA, L. 2006: Marginal Groups in Central Places: Gentrification, Property Rights and Post-Socialist Primitive Accumulation (Bucharest, Romania). In: EGYEDI GY.–KOVÁCS Z.: *Social Changes and Social Sustainability in Historical Urban Centres – The Case of Central Europe.* – Centre for Regional Studies of Hungarian Academy of Sciences, Pécs. pp. 127–146.
- CHELCEA, L.–POPESCU, R.–CRISTEA, D. 2015: Who are the gentrifiers and how do they change central city neighbourhoods? privatization, commodification, and gentrification in bucharest. – *Geografie* 2. pp. 113–133.
- VAN CRIEKINGEN, M.–DECROLY, J.-M. 2003: Revisiting the diversity of gentrification: neighborhood renewal processes in Brussels and Montreal. – *Urban Studies* 40 12. pp. 2451–2468.
- DAVIDSON, M.–LEES, L. 2005: New-build 'gentrification' and London's riverside renaissance. *Environment and Planning A* 37. pp. 1165–1190.
- DOUCET, B. 2014: A Process of Change and a Changing process: introduction to the special issue on contemporary gentrification. – *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie* 105. 2. pp. 125–139.
- GENTILE, M.–SALUKVADZE, J.–GOGISHVILI, D. 2015: Newbuild gentrification, tele-urbanization and urban growth: placing the cities of the post-communist south in the gentrification debate. – *Geografie* 2. pp. 134–163.
- GLATTER, J. 2007: Gentrification in Ostdeutschland – untersucht am Beispiel der Dresdner Äußeren Neustadt. *Dresdner Geographisches Beiträge* 11. – Technische Universität Dresden, Dresden. 201 p.

- GDANIEC, C. 2005: Kommunalka und Penthouse. Stadt und Stadtgesellschaft im postsowjetischen Moskau. Zeithorizonte 10. Münster. p. 224.
- GRABKOWSKA, M. 2015: Between gentrification and reurbanisation: The participatory dimension of bottom-up regeneration in Gdańsk, Poland. – *Geografie 2*. pp. 210–225.
- GÓRCZYŃSKA, M. 2014: Unique or universal? Mechanisms and processes of social change in post-socialist Warsaw. *Hungarian Geographical Bulletin* 63. 3. pp. 255–270.
- GOTOVAC, A. S. 2010: Aktualni revitalizacijski i gentrifikacijski procesi na primjeru Zagreba (Ongoing Processes of Revitalisation and Gentrification in Zagreb). – *Sociologija i prostor* 48. 187. pp. 197–221.
- HAASE, A.–RINK, D. 2015: Inner-city transformation between reurbanization and gentrification: Leipzig, eastern Germany. – *Geografie 2*. pp. 226–250.
- HACKWORTH, J. 2001: Inner-city real estate investment, gentrification, and economic recession in New York. – *Environment and Planning A* 33. pp. 863–880.
- HACKWORTH, J.–SMITH, N. 2001: The Changing State of Gentrification. – *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geographie* 92. 4. pp. 464–477.
- HAMNETT, CH. 2003: Gentrification and the Middle-class Remaking of Inner London, 1961–2001. – *Urban Studies* 40. 12. pp. 2401–2426.
- HÄUSSERMANN, H.–HOLM, A.–ZUNZER, D. 2002: Stadterneuerung in der Berliner Republik. Modernisierung in Prenzlauer Berg. – Opladen. 244 p.
- HARTH, A.–HERLYN, U.–SCHELLER, G. 1996: Ostdeutsche Städte und Gentrifikationskurs? – Empirische Befunde zur „gespaltene“ Gentrification in Magdeburg. In: FRIEDRICH, J.–KECSKES, R.: *Gentrification – Theorie und Forschungsergebnisse*. – Leske+Budrich. Opladen. pp. 167–192.
- HIQB, M.–NUTT, N.–NURME, S.–DE LICA, F. 2012: Risen from the Dead: From Slumming to Gentrification. – *Transylvanian Review of Administrative Sciences*. 36 E pp. 92–105.
- HOLM, A.–MARCINČAK, SZ.–OGRODOWCZYK, A. 2015: New-build gentrification in the post-socialist city: Łódź and Leipzig two decades after socialism. – *Geografie 2*. pp. 164–187.
- KÁHRİK, A.–NOVÁK, J.–TEMELOVÁ, J.–KADARIK, K.–TAMMARU, T. 2015: Patterns and Drivers of Inner City Social Differentiation in Prague and Tallinn. – *Geografie 2*. pp. 275–295.
- VAN KEMPEN, R.–BOLT, G. 2009: Social cohesion, social mix, and urban policies in the Netherlands. – *Journal of Housing and the Built Environment* 24. 4. pp. 457–475.
- KRAJEWSKI, C. 2006: Urbane Transformationsprozesse in zentrumsnahen Stadtquartieren – Gentrifizierung und innere Differenzierung am Beispiel der Spandauer Vorstadt und der Rosenthaler Vorstadt in Berlin. Münster. (= Münstersche Geographische Arbeiten 48) 356 p.
- KRASE, J. 2005: Poland and Polonia: Migration, and the re-incorporation of ethnic aesthetic practice in the taste of luxury. In ATKINSON, R.–BRIDGE, G.: *Gentrification in a Global Context*. – Routledge. London. pp. 90–105.
- KRIŠJĀNE, Z.–BERZIŠ, M. 2014: Intra-urban residential differentiation in the post-Soviet city: the case of Riga, Latvia. *Hungarian Geographical Bulletin* 63. 3. pp. 235–253.
- KOVÁCS, Z.–WIESSNER, R.–ZISCHNER, R. 2013: Urban Renewal in the Inner City of Budapest: Gentrification from a Postsocialist Perspective. – *Urban Studies* 50. 1. pp. 22–38.
- LEES, L. 2000: A reappraisal of gentrification: towards a 'geography of gentrification'. – *Progress in Human Geography* 24. 3. pp. 389–408.
- LEES, L. 2003: Super-gentrification: The Case of Brooklyn Heights, New York City. – *Urban Studies* 40. 12. pp. 2487–2509.
- LEES, L. 2008: Gentrification and Social Mixing: Towards an Inclusive Urban Renaissance? – *Urban Studies* 45. 12. pp. 2449–2470.
- LEES, L. 2012: The geography of gentrification: Thinking through comparative urbanism. – *Progress in Human Geography* 36. 2. pp. 155–171.
- LEES, L.–SLATER, T.–WYLY, E. 2008: *Gentrification*. – Routledge New York. 2008. 310 p.
- LEES, L.–LEY, D. 2008: Introduction to Special Issue on Gentrification and Public Policy. – *Urban Studies* 45. 12. pp. 2379–2384.
- LENTZ, S. 2000: Die Transformation des Stadtzentrums von Moskau. *Geographische Rundschau* 52. 7-8. pp. 11–18.
- LENTZ, S. 2002: Zur kulturgeographischen Interpretation aktueller Stadtentwicklungsprozesse in Moskau. In: Höhmann, H.-H. (ed.): *Wirtschaft und Kultur im Transformationsprozess*. (= Analysen zur Kultur und Gesellschaft im östlichen Europa 11). Bremen. pp. 239–255.
- LEY, D. 1980: Liberal Ideology and the Post-industrial City. – *Annals of the Association of American Geographers*. 70. 2. pp. 238–258.
- MARCINČAK, S.–SAGAN, I. 2011: The Socio-spatial Restructuring of Łódź, Poland. – *Urban Studies* 48. 9. pp. 1789–1809.
- METH, S. 2004: Aufwertung erwünscht. Gentrifizierung in Friedrichshain. In: Niedermüller, P. (Hrsg.): *Soziale Brennpunkte sehen? Möglichkeiten und Grenzen des 'ethnologischen Auges'?* Berlin. pp. 25–45. (= Berliner Blätter, Ethnographische und ethnologische Beiträge, Sonderheft 32)

- MURZYN, M. A. 2006: 'Winners' and 'Losers' in the Game: the Social Dimension of Urban Regeneration in the Kazimierz quarter in Krakow. In: EGYEDI GY.–KOVÁCS Z.: Social Changes and Social Sustainability in Historical Urban Centres – The Case of Central Europe. – Centre for Regional Studies of Hungarian Academy of Sciences, Pécs. pp. 81–106.
- MURZYN-KUPISZ, M.–SZMYTKOWSKA, M. 2015: Studentification in the post-socialist context: the case of cracow and the tri-city (Gdansk, Gdynia and Sopot). – *Geografie* 2. pp. 188–209.
- NUTT, N.–HIOB, M.–NURME, S.–SALMISTU, S. 2013: Gentrification in a Post-Socialist Town: The Case of The Supilinn District, Tartu, Estonia. – *Transylvanian Review of Administrative Sciences*, SI. pp. 109–123.
- RÉRAT, P.–SÖDERSTRÖM, O.–PIGUET, E. 2010: Guest Editorial New Forms of Gentrification: Issues and Debates. *Population, Space and Place* 16. 5. pp. 335–343.
- ROBSON, G.–BUTLER, T. 2001: Coming to Terms with London: Middle-Class Communities in a Global City. – *International Journal of Urban and Regional Research* 25. 1. pp. 70–86.
- RUDOLPH, R.–LENTZ, S. 1999: Segregationstendenzen in russischen Großstädten: Die Entwicklung elitärer Wohnformen in St. Petersburg und Moskau. *Europa Regional* 7. 2. pp. 27–40.
- RUDOLPH, R.–AXIONOW, K. 2003: St. Petersburg – Postsowjetische Auwertung von Stadtquartieren. *Geographische Rundschau* 12. pp. 42–48.
- SASSEN, S. 1991: *The global city*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- SHAW, K. 2008: Gentrification: What It Is, Why It Is, and What Can Be Done about It. – *Geography Compass* 2. 5. pp. 1697–1728.
- SMITH, N. 1996: *The New Urban Frontier – Gentrification and the Revachist City*. – Routledge, London, New York. 262 p.
- SMITH, N. 2002: New globalism, new urbanism: gentrification as global urban strategy. – *Antipode* 3. pp. 427–450.
- SMITH, D. P.–BUTLER, T. 2007: Conceptualising the sociospatial diversity of gentrification: 'to boldly go' into contemporary gentrified spaces, the 'final frontier'? – *Environment and Planning A* 39. 1. pp. 2–9.
- SOLKS, G. 2012: Transformation of Deindustrialised Objects into Residential Areas in Riga. – *Economic Science for Rural Development Conference Prokelet-közép-európa* 27. pp. 228–233.
- STANDL, R.–KRUPICKAITĖ, D. 2004: Gentrification in Vilnius (Lithuania) – the example of Užupis. – *Europa Regional* 12. 1. pp. 42–51.
- SÝKORA, L. 2005: Gentrification in post-communist cities In: ATKINSON, R.–BRIDGE, G.: *Gentrification in a Global Context*. – Routledge, London. pp. 90–105.
- TIMÁR J.–NAGY E. 2007: A középvárosi dzsentifikáció és társadalmi hatásai a posztoszocialista Magyarországon. In: ENYEDI GY.: *A történelmi városközpontok átalakulásának társadalmi hatásai*. – MTA Társadalomkutató Központ, Budapest. pp. 293–318.
- TODORIĆ, J.–RATKAJ, I. 2011: Neighborhood Perception as an Indicator of Gentrification in Central Zone of Belgrade. – *Journal of the Geographical Institute "Jovan Cvijić" SASA* 61. 3. pp. 63–79.
- TOMAY K. 2007: Városrehabilitáció és dzsentifikáció Budapesten. In: ENYEDI GY.: *A történelmi városközpontok átalakulásának társadalmi hatásai*. 320 p – MTA Társadalomkutató Központ, Budapest. pp. 119–150.
- WEIST, T. 2005: *Innerstädtische Aufwertungsprozesse in der ostdeutschen Schrumpfungslandschaft. Aktuelle Entwicklungen und Perspektiven in Magdeburger Quartieren*. Berlin. (unveröffentlichte Diplomarbeit am Institut für Geographie der Humboldtuniversität Berlin)
- ZISCHNER, R. 2003: *Gentrification in Leipzig-Connewitz? Theoretische Gentrification-Ansätze und deren Gültigkeit in Städten der neuen Bundesländer – eine empirische Untersuchung*. (unveröffentlichte Diplomarbeit an der Universität Leipzig, Institut für Geographie)

HELYI KONFLIKTUSOK BUDAPEST SZUBURBÁN ZÓNÁJÁBAN

KONDOR ATTILA

LOCAL CONFLICTS IN THE SUBURBAN ZONE OF BUDAPEST

Abstract

This paper focuses on a description of the most important, territorially relevant local conflicts around Budapest and an analysis of the role of the nation state and the law. Based on quantitative and qualitative methods (e.g. interviews and content analysis), a total of 686 relevant conflicts were identified in twelve settlements around Budapest. One third of the cases are environment-related, suggesting a particularly adverse impact of (sub)urbanisation on the natural environment. Beyond the descriptive assessment the study highlights that number, types, and intensities of conflicts refer to the key role of power, law, and regulation. Private landed property has a relevant spatial legacy around Budapest, and after 1990, the neoliberal state has promoted the extreme expansion of private property, intensifying urban sprawl and the deteriorating natural environment. The situation has been worsened by greenfield investments of capital and implicitly recognized illegal construction. The deliberately passive behavior of the state encourages the circumvention of the law, which has become a virtue in postsocialist legal cultures, and it seems to be an additional element contributing to the exacerbation of uneven geographical development in the suburban zone of Budapest.

Keywords: local conflicts, suburbanisation, state and law, neoliberalism, postsocialism

Bevezetés

A nagyvárosok környéke mindenütt számos konfliktus színtere. A rurális térségekből történő bevándorlás, a lakossági és gazdasági szuburbanizáció, a szűkös erőforrásokért folytatott küzdelem, az infrastrukturális és intézményi hiányokból adódó feszültségek még a szuburbán fejlődés hosszabb történelmi tapasztalatai esetén is súlyos terhet jelentenek a lakosság és a környezet számára. Az 1970-es évek végétől Észak-Amerikában, majd Nyugat-Európában is számos kutatás vizsgálta a szuburbanizáció folyamatainak, valamint a város-vidék peremzóna átalakulásának a mezőgazdaságra, a területhasználatra, a környezetre és a társadalomra vonatkozó hatásait, konfliktusait és ezek településföldrajzi következményeit (BERRY, D. 1978; LAPPING, M. B.–LEUTWILER, N. L. 1987; LISANSKY, J.–Clark, G. 1987; MUSTERD, S. et al. 1991). Bár a szuburbanizációs folyamatok Közép- és Kelet-Európában csak a szocializmus összeomlása után gyorsultak fel és teljesedtek ki. Térségünk nagyvárosi régiói, így Budapest és környéke is gyorsan megtapasztalták a társadalmi és gazdasági átalakulás előnyeit és árnyoldalait: az agglomerációs (szuburbán) területek gazdasági szempontból a fejlődés nyerteseiként kerültek ki a folyamatból (EGEDY T. et al. 2009), de a városok szétterülésének kedvezőtlen hatásai mindmáig rányomják bélyegüket a szuburbia településkörnyezetére (BELUSZKY P. 1999; STANILOV, K.–SÝKORA, L. 2014). A főváros körüli agglomerációban, illetve attól távolabb is a társadalmi, környezeti, gazdasági és infrastrukturális konfliktusok egy része hosszú évtizedekre nyúlik vissza (PREISICH G. 1968; BERKOVITS GY. 1976), de 1990 után új ellentétek is kialakultak (DÖVÉNYI Z. et al. 1998; VÁRADI M. M. 1999; CSURGÓ B. 2013; KOC SIS J. B. 2015).

A helyi konfliktusok jelentős hányada kimondottan térbeli jelentőségű és jól meghatározható, a küzdelem egyes területhasználatok között, vagy közvetlenül területekért (pl. beruházási területek) zajlik. Tartalomlemezési módszerrel először JANELLE, D. G.–MILLWARD, H.

A. (1976) elemezte az ilyen típusú ügyeket a kanadai London példáján, majd ezt követően számos nagyvárosra, nagyvárosi régióra, városkörnyékre folytattak konfliktuselemzést (LEY, D. – MERCER, J. 1980; MEYER, W. B. – BROWN, M. 1989; HUMPHREYS, J. S. – WALMSLEY, D. J. 1991; DRUNK, A. et al. 2011; ONOSE, D. et al. 2011; DARLY, S. – TORRE, A. 2013; DEL ROMERO RENAU, L. 2014). A konfliktusok vizsgálata az utóbbi másfél évtizedben helyet kapott a hazai várostérségek (pl. budapesti, kecskeméti agglomeráció) társadalomföldrajzi, településszociológiai kutatásaiban egyaránt (pl. CSATÁRI B. et al. 2002; VÁRADI Zs. 2012; SCHUCHMANN J. 2013). Ezen ügyek sokat elárulnak egy várostérség belső szerkezetéről, a társadalom területhasználatáról, de végső soron az állam és a jog, a hatalom és a szabályozás téralakító tevékenységéről is.

A várostérségek átalakulását vizsgálva az egyedi sajátosságok analizálásának szükségességét az utóbbi években egyre többen felvetették, illetve az elemzések arra utalnak, hogy a poszt szocialista átalakulás fő jellemzőinek feltárása és megértése mikroszintű kutatások nélkül töredékes marad (GOLUBCHIKOV, O. – PHELPS, N. A. 2011; GRUBBAUER, M. 2012; GOLUBCHIKOV, O. et al. 2014; GYURIS F. 2015). Erre a szükségszerűsége is tekintettel jelen tanulmány célja a legfontosabb területi vonatkozású helyi konfliktusok azonosítása Budapest környékén és az ezek hátterében rejlő okok elemzése. Mivel a térbeli szempontból lényeges konfliktusok különböző szereplők és érdekek összeütközéseinek tekinthetők, ezért azonosításuk – szemben a hivatkozott korábbi munkák többségével – nem elsősorban az agglomeráció területi mintázata, a konfliktusos területek ábrázolása miatt fontos. A feltárt ügyek sokat elárulnak a központi hatalomnak és a jogi szabályozásnak az urbanizációban, végső soron a tértermelésben és az egyenlőtlen területi fejlődésben játszott szerepéről (TIMÁR J. 2006, 2010; GYURIS F. 2015). A küzdőtér az állam által meghatározott, mégpedig a jogszabályok megalkotása és a jogrendszer működtetése – pl. végrehajtás, igazságszolgáltatás – révén. A szabályozás jellemzőinek megértését álláspontom szerint nagyban elősegíti a tulajdon intézményének, a tulajdonjog elemeinek, és mindezek tórfórmáló hatásának magyar viszonyokra alkalmazott értelmezése a nemzetközi szakirodalmi előzményekre (PLOTKIN, S. 1987; BLOMLEY, N. 2013), valamint az empirikus kutatás eredményeire építve. Reményeim szerint ez az írás egyszerre járulhat hozzá a neoliberalizációs folyamatok nagyvárosi térre gyakorolt hatásának elemzéséhez, a poszt szocialista várostérségek peremterületi dinamikájának bemutatásához, illetve az ezekhez sok tekintetben hasonló, de azoktól mégis különböző Budapest körüli szuburbán zóna átalakulásának jobb megértéséhez.

Fogalmi alapok és szakirodalmi előzmények

A konfliktus fogalmának sokféle értelmezése létezik. Az egyes definíciók közös eleme a két vagy több szereplő közötti ellentét, amely mögött eltérő, egymással összeegyeztethetetlen érdekek, érzelmek, szándékok, igények húzódnak meg. Az ellentétek időnként ellenséges interakciókban fejeződnak ki annak érdekében, hogy a szereplők előnyösebb pozíciókat érjenek el (BOULDING, K. 1962; CSEH-SZOMBATHY L. 1995; VÁRADI Zs. 2012). Bár sok esetben nehéz meghatározni azt, hogy „mennyiben területi ügy egy adott probléma” (NEMES NAGY J. 2009, p. 71.); vannak olyan konfliktusok, amelyekben a földrajzi térbeliségnek kiemelt jelentősége van. Jelen kutatás ezekre az ügyekre összpontosít.

Különbséget tehetünk nagyobb térségek közötti, területi vagy regionális, illetve leginkább településeken belüli, helyi konfliktusok közt. Előzőek esetében általában két nagyobb entitás (államok, régiók) közötti összeütközésekről vagy vitákról, illetve bizonyos ügyek (pl. közlekedés, környezetszennyezés) miatti „intézményesült” ügyekről van szó. A második

csoportba tartozó konfliktusok kisléptékű, gyakran nem mediátizált, sokszor csak a helyi társadalom számára ismert problémákat, kimondottan települési vagy az alatti szinten előforduló ügyeket jelentenek, amelyek egy része területileg is értelmezhető. Utóbbiak közé tartoznak a földrajzi elhelyezkedés, helyzet és a területhasználat miatt kialakuló, valamint a részben ezeken alapuló, adott területek feletti hatalmi küzdelemből fakadó, gyakorlatilag a területhasználat és a fekvés feletti ellenőrzés jogáért folyó esetek is.

Az 1970-es évek elejétől kezdődően a helyi konfliktusok vizsgálata a területi tervezés, valamint a településföldrajz területén nagy jelentőségre tett szert, leggyakrabban városon belüli, vagy nagyvárosok környéki (várostérségi) kutatások esetén (DRUNK, A. et al. 2011; DARLY, S. – TORRE, A. 2013). JANELLE, D. G. – MILLWARD, H. A. említett, a kanadai London várostérségének szerkezetére, tagolódására vonatkozó úttörő jelentőségű munkája (1976) szerint a földrajzi elhelyezkedésből fakadó konfliktusok megkülönböztető jegye, hogy kimondottan a térhez (jellemzően bizonyos helyhez vagy földrajzi fekvéshez) kötődnek a megjelenés vagy a diskurzus során. Ide sorolhatók azok az ügyek is, amelyek a különböző települési terek („kellemes és kellemetlen helyek”, pl. parkok, ipari területek, közlekedési útvonalak), vagy az emberi szükségletek és az ezek kielégítését szolgáló források (pl. intézmények, rekreációs helyek, bevásárlóközpontok stb.) településen belüli egyenlőtlen földrajzi eloszlásából fakadnak. Emellett a lakosság igényeinek kielégítését településen belül szabályozni, kontrollálni igyekvő jogi-adminisztratív határok is konfliktusforrások lehetnek (pl. orvosi körzethatárokról szóló viták). A szakirodalom a területi szempontból meghatározó konfliktusok közé sorolja a területhasználatból, bizonyos területek, erőforrások használatának, kiaknázásának – pl. mezőgazdasági művelés, bányászat stb. – egyesek számára kedvező, mások számára kedvezőtlen társadalmi, gazdasági, környezeti, egészségügyi stb. hatásaiból származó ügyeket is (DRUNK, A. et al. 2011; ONOSE, D. et al. 2011). Mivel a helyzetből és a területhasználatból fakadó konfliktusok mennyisége és intenzitása különböző módszerekkel (pl. újságok tartalomelemzésével) mérhető, jelentkezési helyük térképen ábrázolható, segítséget nyújtanak például egy várostérség városökológiai szerkezetének megrajzolásához (JANELLE, D. G. – MILLWARD, H. A. 1976; JANELLE, D. G. 1977), illetve azonosíthatók a városok leginkább terhelt területei (HUMPHREYS, J. S. – WALMSLEY, D. J. 1991; DEL ROMERO RENAU, L. 2014). A konfliktusok ábrázolása, tipizálása, valamint az egymással összeegyeztethetetlen területhasználat már bekövetkezett vagy várható hatásainak elemzése a várostervezés és fejlesztés számára is hasznos ismereteket közöl (ONOSE, D. A. et al. 2011; TORRE, A. et al. 2015).

Egyes egyének, társadalmi csoportok számára kedvezőtlen, már megvalósult vagy csak tervezett területhasználat (angol nyelvű irodalomban a *locally unwanted landuse* széles körben elterjedt rövidítésével: LULU) gyakran vezet nyílt társadalmi ellenálláshoz (szintén az angol nyelvű irodalomban a *not in my backyard* kifejezés rövidítésével: NIMBY) (LAKE, R. W. 1993; SCHIVELY, C. 2007; SZÁNTÓ R. 2008; DEL ROMERO RENAU, L. 2014; BURUZS A. 2015). Alapjuk sokszor egy adott területért, annak hasznaiért, vagy adott társadalmi csoportok által hozzáférhető hasznok vélt vagy valós csökkentésének elkerüléséért folyó küzdelem (pl. szennyezőforrások létrejöttének megakadályozásáért, erdők, parkok, és vízfelületek használati jogáért folyó csatározások, intézményi körzethatárok megváltoztatásából adódó konfliktusok stb.). Az ilyen ügyek térbeli nézőpontjainak vizsgálata nemcsak a területhasználati, elhelyezkedési konfliktusok keletkezését az osztályharc logikájában értelmező kutatások szintjén tűnik fel, hanem elfogadottá vált a hatalom, a szabályozás és ezek területi hatásainak vizsgálatában is (DEL ROMERO RENAU, L. 2014). Többen, köztük PLOTKIN, S. (1987) felhívják a figyelmet arra, hogy a szabályozás (pl. a településrendezési tervezés) alapvető jelentőségű, mert végső soron ott áll minden területhasználati viszály mögött. Ebben az általam is elfogadott komplex megközelítésben a területileg meghatá-

rozó helyi konfliktusok olyan indikátorok, amelyek segítségével fontos következtetések vonhatók le az állam tulajdonhoz és szabályozáshoz fűződő viszonyról, végső soron a társadalmi tér folyamatos alakulásának mechanizmusáról.

Kutatási terület és módszertan

A vizsgálat elsősorban a KSH, majd a 2005-ös agglomerációs törvény (2005. évi LXIV. törvény) által lehatárolt budapesti agglomeráció Budapesten kívüli településeire összpontosított. Tekintettel arra az elfogadott álláspontra, miszerint Budapest hatása az elemzés tárgyától (pl. ingázás, lakossági és gazdasági szuburbanizáció stb.) függően különböző mértékben túlterjed az agglomeráción (KOVÁCS Z. et al. 2005, 2015; TÓTH G.–SCHUCHMANN P. 2010; SZABÓ T. et al. 2011; KESERŰ, I. 2013) és így a várostérség nagyobb területet ölel fel, a kutatást kiterjesztettem az agglomeráción túlra is. A térség egészének tanulmányozását követően 12 kiválasztott falu és város témánk szempontjából fontos helyi konfliktusait gyűjtöttem össze és elemeztem, ebből 10 (Budakalász, Csomád, Dunakeszi, Fót, Órbottyán, Pilisszentkereszt, Pomáz, Sósokút, Tárnok, Törökbalint) tartozik az agglomerációhoz, kettő (Martonvásár, Piliscsév) ezen kívül található. A mintaterületek kiválasztásánál arra törekedtem, hogy községek és városok, fővároshoz közeli és távoli, valamint eltérő természetföldrajzi adottságú települések egyaránt szerepeljenek a felmérésben. Arra is ügyeltem, hogy ne legyen olyan egyedi és közismerten súlyos konfliktusforrás (pl. nemzetközi repülőtér, autóversenypálya stb.) a kiválasztott településeken, ami az eredményeket várhatóan torzíthatja (1. ábra).

1. ábra A vizsgált települések
(szerk. KONDOR A.)
Figure 1 Settlements investigated in the
research (ed. by KONDOR, A.)

A vizsgálatokhoz kvalitatív és kvantitatív módszerek egyaránt szükségesek voltak (1. táblázat). A kutatás első fázisában a szakirodalomban fellelhető tartalomelemzések, a budapesti agglomerációra és környezetére vonatkozó elemzések és tervezési dokumentumok (elsősorban területfejlesztési és rendezési tervek) feldolgozása alapján gyűjtöttem az ügyeket, amelyeket 12 félig strukturált szakértői interjú segítségével tipizáltam. Ezen a szinten elsősorban olyan, a társadalom szélesebb rétegei számára ismert ügycsoportokat lehetett azonosítani, amelyek mögött általában az egyedi esetek összesített tapasztalatai állnak. Ezt követően a vizsgált települések helyi konfliktusait tártam fel tartalomelemzés és 12 települési mélyinterjú segítségével, ami konkrét, közügygé váló ellentétek feltárására volt alkalmas. Az állam és a magántulajdon szerepének értelmezéséhez egyebek mellett telephelyfejlesztések támogatási adatait, illetve illegális építkezések ügyében hozott határozatok tartalmát is elemeztem.

1. táblázat – Table 1

A kutatás során alkalmazott módszertani eszközök (szerk. KONDOR A.)
Main methods of the research (ed. by KONDOR, A.)

Kvalitatív módszerek	Szakirodalmi elemzések Dokumentumelemzések (pl. területi és ágazati fejlesztési tervek elemzése) 12 db félig strukturált szakértői interjú – területrendezési tervek készítőivel – területfejlesztési, környezet- és természetvédelmi, társadalomtudományi, gazdasági szakemberekkel – gazdálkodókkal – hatóság képviselőivel 12 db települési mélyinterjú – polgármesterekkel – főépítészekkel – civilekkel
Kvantitatív módszerek	12 település képviselő-testületi jegyzőkönyveinek (2013–2015) tartalomelemzése Helyi újságok és bizottsági ülések jegyzőkönyveinek tartalomelemzése kontroll céljából Gazdaságfejlesztési támogatások adatainak elemzése Illegális építkezések eljárási anyagainak tartalomelemzése

A tartalomelemzéshez a helyi önkormányzatok képviselő-testületeinek 2013–2015 közötti jegyzőkönyveit, és – kontrollként – az elérhető bizottsági jegyzőkönyveket vagy a helyi újságok 2013–2015 közötti lapszámait használtam fel. A módszer hátránya, hogy a jegyzőkönyvek torzíthatnak, bizonyos ügyeket felnagyítanak, mások elsikkadnak, valamint a tartalomelemzés csak azokat az eseteket hozza felszínre, amelyek valamilyen szinten közügygé váltak. Mindemellett a helyi újságok és a bizottsági jegyzőkönyvek alapján végzett ellenőrzés nyomán kijelenthető, hogy a testületi jegyzőkönyvek a közösség számára legfontosabb helyi konfliktusok csaknem teljes körét tartalmazzák. Megfigyelhető, hogy ha a testületi üléseken el is sikkadnak egyes fontos ügyek, azok az évi rendszeres közmeghallgatásokon rendre előkerülnek. Fontos kiemelni, hogy három esztendő elegendőnek bizonyult a vizsgálathoz, mivel a feltárt új esetek száma évről évre gyorsan csökkent. A területi szempontból fontos helyi konfliktusok 80%-át már az első évben (2013)

azonosítottam, ez egybevágh más kutatásokkal (pl. DRUNK, A. et al. 2011). Megjegyzendő, hogy a vizsgált időszak két önkormányzati ciklust érintett, így különböző összetételű és politikailag nem teljesen egynemű testületek anyagait tanulmányozhattam, ami javította az eredményeket. Az egyes ügyek intenzitását is mértem úgy, hogy a konfliktusokról szóló jegyzőkönyvi részeket leütésszámát összeadtam, ezáltal az intenzitás a jegyzőkönyvek formai különbségeitől függetlenül települések között is összehasonlíthatóvá vált.

A konfliktustípusok gyakorisága és intenzitása a Budapest környéki szuburbán településeken

A tartalomelemzés alapján a 12 településen összesen 686 releváns helyi konfliktust azonosítottam, ami a jegyzőkönyvekben összesen több mint 2,6 millió leütést jelentett. Ezeket az eredmények kezelésének és interpretációjának megkönnyítése végett a szakirodalom és az interjúk tapasztalatainak alapulvételével tárgy szerint kialakított konfliktustípusokba soroltam, amelyek a következők: (a) *környezettel kapcsolatos*, (b) *közlekedési*, (c) *egyéb infrastruktúrális*, (d) *társadalmi és gazdasági*, (e) *településen belüli térszerkezettel, helyekkel kapcsolatos rendezési és fejlesztési*, (f) *helyi intézményekkel kapcsolatos, területi jelentőségű* és (g) *közvetlenül a szabályozásból és annak végrehajtásából fakadó* ügyek. Természetesen a csoportosítás számos eleme vitatható (pl. egyaránt a közlekedési konfliktusok közé soroltam az alap-infrastruktúrával, valamint magával a forgalommal és annak szervezésével foglalkozó eseteket), de ehhez hasonló tipizálások a szakirodalomban is fellelhetők és egyes típusoknak (pl. a környezeti, közlekedési, társadalmi konfliktusok) gazdag önálló irodalmi bázisa van.

Már a dokumentumelemzések és a szakértői interjúk is rávilágítottak arra, hogy a legösszetettebb konfliktustípus a környezettel és a természettel, annak károsításával kapcsolatos esetek köre (2. táblázat). A sokszor teljesen különböző földrajzi és ökológiai jellemzőkkel bíró kistájakon, azok határán fekvő települések esetében számos környezeti probléma előfordul (VICZIÁN I. 2015). Mindezt alátámasztotta a települési tartalomelemzés; a konfliktusok csaknem harmada, 31%-a környezeti ügy mentén alakult ki, ezek intenzitása csaknem 28%-os volt. A gyors és részben tervezetlen szuburbanizáció miatt markánsan jelentkeznek a közlekedési és az infrastruktúrát érintő konfliktustípusokba tartozó viszályok is (SZABÓ Sz. 2008; VÁRADI ZS. 2012). Az eredmények alapján a konfliktusok negyede, 24%-a közlekedési jellegű volt, ez utóbbiba beleértve a közúti, kerékpáros és gyalogos közlekedés alap-infrastruktúráját, magát a közlekedésszervezést, a dugókat és a parkolási gondokat is. Fontos kiemelni, hogy a közlekedéssel kapcsolatos esetek intenzitása alig marad el a környezetiektől (27,8%), ez arra utal, hogy ezek valamivel nagyobb vitát generálnak a testületekben. Egyéb infrastruktúrális ügyek (pl. közművesítés, közvilágítás) az összes konfliktus 8,6%-át teszik ki, de az intenzitásuk aránya (9,3%) magasabb az elemszámukhoz képest. A társadalmi és gazdasági konfliktusok köre szintén meglehetősen sokrétű, első sorban a nagyszámú bevándorló és a gazdasági szuburbanizáció miatt jelentős ellentétek feszülnek települések között és a településeken belül is (CSURGÓ B. 2013). Arányuk 10,5%, leggyakoribbak az egyes településrészek társadalmi csoportjai közötti viszályok, illetve azok a bűncselekmények, amelyek megjelenése és a térszerkezet között ok-okozati viszony van (pl. pincefeltörések, orgazdaság a zártkertekben, kábítószerelés a szegregált területeken). Ezek az ügyek elemszámukhoz képest kevésbé intenzíven jelentkeznek (intenzitásuk 7,9%). Itt érdemes említeni az intézmények területi vonatkozású konfliktusait is (4,8%), amelyeket külön típusba soroltam. Ezek közé tartozik pl. a szuburbanizáció által érintett településrészek óvoda- és iskolakapacitásának szűkössége, az elégtelen infrastruktúra (pl.

konténer-óvodák egyes, gyors népességnövekedésű településrészekén, valamint a körzeti orvosi körzethatárok változtatása a népesség súlyának átrendeződése miatt).

Míg az eddig említett konfliktustípusok elsősorban helyzeti, területhasználati és hozzáférési konfliktust jelentenek, némileg más jellegűek a közvetlenül az egyes települési térrészek (pl. településközpontok, épületek, emlékművek, közterületek) körül kialakuló fejlesztési, rendezési, településszerkezeti jellegű problémák, valamint a települések közötti konfliktusok, amelyek az ügyek 13,4%-át adják. Ezen csoport elemeinek összevonását a településrendezéshez és -fejlesztéshez, valamint a település területéhez való szoros kapcsolat indokolta. Az országos és helyi szabályozás körül bonyolódó és a szabályok végrehajtásából fakadó ügyek az összes eset 7,3%-át teszik ki (pl. szabályozási tervek módosítása, HÉSZ-módosítások, belterületbe vonások). Utóbbi két csoport esetei tehát legtöbbször egyes érdekcsoportok konkrét területekért folyó küzdelméből fakadnak, amiben már közvetlen szerepet játszik a mindenkori állam és a helyi hatalom. A szabályozással kapcsolatos küzdelem eredménye későbbi területhasználati ellentétek, így gazdasági, társadalmi, infrastrukturális és környezeti konfliktusok forrásává válik, így a leíró jellegű elemzésen túl a feltárt esetek ok-okozati viszonyának és dinamikájának vizsgálata érdekében a későbbiekben kitüntetett figyelmet kap az állami és helyi hatalom akaratát tükröző szabályozás.

2. táblázat – Table 2

A feltárt konfliktusok összefoglaló táblázata (szerk. KONDOR A.)
Main conflicts identified in the case study areas (ed. by KONDOR, A.)

Konfliktustípus	Konfliktusok száma (db)	Konfliktusok aránya (%)	Illegális magatartásra visszavezethető (db)	Intenzitás (jegyzőkönyvi leltések száma)	Intenzitás aránya (%)
Környezeti és természeti	214	31,2	106	648 482	27,8
Közlekedési	166	24,2	10	639 559	27,8
Településen belüli területi, térrészek körüli, települések közötti	92	13,4	14	315 528	12,4
Társadalmi, gazdasági	72	10,5	53	197 992	7,9
Infrastrukturális	59	8,6	12	212 556	9,3
Közvetlenül a szabályozásból következő	50	7,3	2	216 647	8,7
Intézmények területi vonatkozású ügyei	33	4,8	1	147 647	6,2
Összesen	686	100,0	198	2 378 411	100,0

A települési tapasztalatok azt mutatják, hogy a legsokrétűbb konfliktusok a nagyváros szomszédságában alakulnak ki. A legtöbb problémát Budapesttel határos városokban azonosítottam (Törökbálint 121, Fót 119, Budakalász 85), míg például a Budapesttől távol levő kisvárosban, Martonvásáron csak 12 eset került a felszínre (3. táblázat). A települési adatokat az értelmezés során rendkívül óvatosan kell kezelni, hiszen egyrészt nem minden konfliktus válik közügyé, illetve a jegyzőkönyvek nem egyező formájúak, így az intenzitásadatok torzítanak (mindkét esetre jó példa lehet Dunakeszi). Ezek a számok azonban mégis azt sugallják, hogy a Budapesthez való közelség, ezzel együtt a nagyobb

népsűrűség, környezetterhelés stb. szerepet játszik az ügyek számában. Az egyes konfliktustípusok településeken belüli arányai többé-kevésbé követik az összesített adatokat. 11 településen a környezeti típusú problémák a leggyakoribbak (Martonvásáron és Piliscséven a közlekedési típusú konfliktusok számával holtversenyben elsők), és csak Törökbálinton találtam több közlekedési konfliktust, mint környezetit. Ez arra utal, hogy a feltárt esetek sorrendje Budapest környékének egészére is mértékadó lehet, ebben a Budapesthez való közelségnek nincs olyan kitüntetett szerepe, mint a konfliktusszám esetében.

3. táblázat – Table 3

Konfliktusok száma és intenzitása a vizsgált településeken (szerk. KONDOR A.)
Number and intensity of conflicts in the investigated settlements (ed. by KONDOR, A.)

Település	Feltárt konfliktusok száma (db)	Konfliktusok intenzitása (jegyzőkönyvi leltések száma)
Budakalász	85	96 240
Csomád	21	11 748
Dunakeszi	53	140 857
Fót	119	425 064
Martonvásár	12	12 136
Órbottyán	78	232 460
Piliscsév	18	17 982
Pilisszentkereszt	21	19 359
Pomáz	61	288 990
Sóskút	47	136 135
Tárnok	50	117 132
Törökbálint	121	880 308
Összesen	686	2 378 411

A tartalomelemzés során más, hasonló méretű vagy nagyobb területre kiterjedő kutatásokhoz képest jóval több konfliktust azonosítottam. JANELLE, D. G. (1977) az akkor kb. 250 000 lakosú kanadai Londonra 185, LEY, D.–MERCER, J. (1980) a vizsgálat idején 400 000 lakosú kanadai Vancouverre 98, DRUNK, A. et al. (2011) egy 96 települést magában foglaló, sűrűn lakott észak-svájci mintaterületre 164 esetet rögzítettek. Ennek oka, hogy az általam vizsgált helyi szintű jegyzőkönyvek, egyéb források bővebb és sokrétűbb információkat hordoznak egy-egy településről, mint a területi szintű újságok, másrészt a korábbi munkák csak a helyzeti és a területhasználati ügyeket összesítették, míg nekem a jegyzőkönyvek segítségével lehetőségem nyílt a területileg meghatározó szabályozási konfliktusok feltárására is. Mindemellett az eredmények arra utalnak, hogy Budapest környéke a nyugat-európai és észak-amerikai városrégiókhöz képest több konfliktussal terhelt. Látnunk kell, hogy a környezettel kapcsolatos esetek más konfliktustípusok következményeit is magukba sűrítik, illetve visszavezethetők a Budapest környéki települések sokszor öntörvényű növekedésére, településszerkezeti változásaira, végső soron a szabályozás jellemzőire. Különösen magas, csaknem 30%-os azon ügyek aránya, aminek háttérben szabálykerülő, illegális tevékenység húzódik meg; a 686 azonosított eset közül 198 háttérben valamilyen szabályszegés áll. A legtöbb illegális magatartás (49,5%) a városkörnyék leggyakoribb és

legáltalánosabb konfliktustípusa, a környezeti konfliktusok (pl. illegális hulladéklerakás, csapadékvizek szabálytalan elvezetése, szennyezések stb.) terén mutatható ki.

A konfliktusok értelmezése; hatalmi és jogi tényezők

A Budapest környéki konfliktusok nagyrészt az 1990 utáni szuburbanizációra és a motorizációra vezethetők vissza, de az agglomeráció jelenlegi állapota az ezt megelőző évtizedek lényegében hasonló ütemű népességnövekedésének és az épített környezet folyamatos, de rendezetlen átalakulásának is köszönhető. Többen (STENNING, A. 2005; GRUBBAUER, M. 2012; HIRT, S. 2012; GOLUBCHIKOV, O. et al. 2014) felhívják a figyelmet arra, hogy a poszt-szocialista átalakulás dinamikáját nem lehet egy általános transzformációs modellel magyarázni, az átalakulások hátterében sokszor egyedi sajátosságok húzódnak meg. A kutatások, különösen a személyes interjúk arról győzték meg, hogy Budapest környékén a magántulajdon történelmi hagyatékában, valamint az egyéneknek a joghoz és az állam magántulajdonhoz való viszonyában és szabályozásában olyan sajátos jegyek vannak, amelyek alapvetően meghatározzák nemcsak az agglomeráció településeinek átalakulását, hanem az egész budapesti nagyvárosi térnek a poszt-szocialista nagyvárosok környékéhez nagy vonalakban hasonló, de attól mégis számos ponton különböző egyenlőtlen területi fejlődését is.

Egy amerikai politológus, PLOTKIN, S. 1987-ben írt tanulmányában rámutat arra, hogy a magántulajdon kétféle alapvető jellemzőjének – egyrészt az expanzióra való törekvésnek, másrészt mások kizárásának (exklúziójának) –, valamint az ezen tulajdonságok valamelyikét szándékai szerint előtérbe helyező vagy visszaszorító kapitalista államnak alapvető szerepe van a területhasználati vitákban. Budapest környékének legtöbb területi meghatározottságú helyi konfliktusa esetében kitapintható az államnak a magántulajdon expanzióját előtérbe helyező hozzáállása, ami ugyan a múltban gyökerezik (pl. hétvégi telkek, zártkertek terjedése a Kádár-korszakban; VALUCH T. 2013), de a privatizáció (különösen a földkérpótlás) hatására nagymértékben felerősödött. A magántulajdon expanziós jellegének kidomborítása mellett a kizárási jogokhoz fűződő eszközök államigazgatási garanciáit leépítették, amit a neoliberális állam a társadalomra és a gazdaság szereplőire bízott. Egyesek az expanzió lehetőségének kihasználásával párhuzamosan, saját tőkéjük segítségével képesek érvényt szerezni a tulajdonhoz fűződő exklúziós jogosítványoknak is, míg mások képtelenek erre, így a nemegyszer zárt, magas jövedelműek által lakott szuburbán lakóparkoktól (HEGEDŰS G. – KOVÁCS Z. 2014), illetve a gazdasági szereplőknek helyszínt biztosító ipartelepektől eltekintve a közösség nagy részét nem védik meg magántulajdon fogalmából eredő kizárási jogok, és az állam sem biztosítja ezt számukra. Ők túrni kötelesek a települések szélére, vagy privilegizált, eleve védett, magas státusú helyekre települő tehető rétegek és a gyorsan bővülő agglomerációs gazdaság által kiváltott kedvezőtlen hatásokat, területhasználatokat, vagy a természeti erőforrások aránytalan mértékű felhasználását, az ezekhez való közösségi hozzáférés megtagadását. Budapest környékére is igaz, hogy a kedvezőtlen hatások és az általuk okozott konfliktusok (pl. lezúduló csapadékvizek, forgalomnövekedés, levegőszennyezés, illegális hulladéklerakás stb.) sokszor áttolódnak a védtelenebb lakónegyedekre, vagy csak azokat érintik. Ezeket az önmagukban is területi egyenlőtlenségekhez és konfliktusokhoz vezető folyamatokat fokozza és tovább bonyolítja az a poszt-szocialista országokra, így hazánkra is jellemző jogi kultúra, ami elfogadhatónak tartja a szabályok kijátszását (GALLIGAN, D. J. – KURKCHYAN, M. 2003; SAJÓ A. 2008; GAJDUSCHEK GY. 2015; HUNYADY GY. – BERKICS M. 2016).

A magántulajdon legális vagy illegális terjeszkedésével szemben az állam erőtlen, jól példázza ezt az ellenőrzési és bírságolási gyakorlat teljes eredménytelensége (GAJDUSCHEK

Gy. 2008). Meglátásom szerint mindez nem véletlen, a neoliberális állam szándékosan erősíti a magántulajdon expanziós attitűdjét, teret nyitva a tőke számára. Így válik a területi konfliktus a kapitalizmus szükségszerű velejárójává, a város-vidék peremzóna pedig különböző területhasználati érdekek csataterévé (PACIONE, M. 2013). A kapitalista magántulajdon expanziós és exklúziós oldalának szándékos hatalmi manipulálása, az ebből fakadó anomáliák elburjánzása és a joghoz való hozzáállás gerjeszti a területi egyenlőtlenségeket, növeli a konfliktusos esetek számát. Mindennek alátámasztására számos példa hozható fel a gazdaságfejlesztés és az építésügy területéről. Az ipar esetében az állam számottevő EU-s források híján a költségvetés terhére is támogatja az agglomerációban a zöldmezős iparfejlesztést és a beépítési százalék növelését, kihasználva a korábban sokszor felelőtlen módon beépítésre kijelölt területek agglomerációs törvény általi legitimációját (pl. Dunavarsány, Fót, Gyál, Sóskút esetében). Ezzel párhuzamosan formálissá tették a kontrollt (pl. a környezetvédelmi engedélyezési eljárásokat), és a formalizált engedélyezés segítségével az állam és maguk a gazdasági szereplők is csak papíron tarják be a jogszabályok alapjaként feltüntetett elveket (pl. a termőföld, a vízkinccs védelme, az egészséges környezethez való jog stb.). Az építésügy terén az agglomerációban állandó konfliktusforrást jelentenek az illegális építkezések. Ezekkel szemben a közigazgatás sokszor nem kívánt fellépni, az építhetőségi rendszer átszervezésével pedig fizikailag is képtelenné tette magát erre.

A települési szintű interjúk tapasztalatait erősítette meg egy Pomázon található, a kárpótlás során több mint 1400 parcellára osztott terület 82 illegális építési ügyének részletes vizsgálata is. Bár a helyi ügyintézők a legtöbb ügyben lelkiismeretesen eljárást indítottak, a közigazgatási szakaszban jogerőre emelkedett bontási határozatoknak lényegében semmilyen úton nem lehet érvényt szerezni, a bontásra kötelezés és a bírságolás eredménytelen marad a számos kiskapu következtében (utóbbiakról bővebben lásd GAJDUSCHEK GY. 2008). Néhány ügy ugyan bíróság elé került, de itt sem volt garantált az építési szabályoknak (a tilalomnak) való megfelelés. Egyrészt ugyanolyan ténybeli helyzet ellenére is különböző bírók egymással ellentétes döntéseket hoztak az épületek sorsának kérdésében, de még jogerős bírósági bontási határozat esetén is a jogkerülést előtérbe helyező jogi kultúra miatt lényegében csak az illegális építő belátásán múlik, hogy az épületet elbontja-e vagy sem.

A magántulajdon expanziós és exklúziós egyensúlyának felborításával párhuzamosan az állam a saját tulajdonát gyengíti (pl. a mezőgazdasági területek privatizációja), a tulajdonához fűződő jogok gyakorlását folyamatosan leépíti, ami szintén a magántulajdon és az illegális használatok expanziójához és számos konfliktushoz vezet. Mindez különösen érzékenyen érinti a védett területeket (pl. a Budai Tájvédelmi Körzetet). A környezet- és természetvédelmi jogszabályoknak az állam nem tud és nem is akar érvényt szerezni, saját területén nemcsak eltűri, de bátorítja is a természetromboló használatokat (pl. a természetvédelmi törvény tiltása ellenére az erdőtörvény lehetőséget teremt az erdőbe járművel történő behajtás számára).

A példákat még hosszan lehetne sorolni, de a fentiek alapján is kijelenthető, hogy a magántulajdonhoz fűződő különböző jogosultságok egyensúlyának megbontásával, az állami tulajdon általános leépítésével a neoliberális állam fontos szerepet játszik az agglomeráció területi egyenlőtlenségeinek növekedésében és a konfliktusok számának erőteljes emelkedésében. Véleményem szerint a posztoszocialista átalakulás során kiteljesedő szuburbanizációban óriási szerepet kapott az, hogy a magántulajdon expanziójának az állam nagyobb teret biztosított és biztosít ma is, mint Észak-Amerikában és Nyugat-Európában. Mindezek következménye a nagyszámú konfliktus, amelyek elsősorban a szabályozási háttérből fakadnak és a környezetrombolásban csúcspontnak ki. A neoliberális állam pedig sem a legális, sem az illegális magatartások hatására létrejött problémákat nem tudja és nem is kívánja kezelni.

Összefoglalás

A tanulmányban kvalitatív és kvantitatív módszerekkel azonosítottam a területi vonatkozású helyi konfliktusokat Budapest környékén, részletesen elemezve 12 települést a tartalomelemzés módszerével. Az eredmények azt tükrözik, hogy a városnövekedés, különösen az 1990 után felgyorsult szuburbanizáció következtében Budapest környéke sok és súlyos ellentéttel terhelt terület. A 12 településen feltárt 686 eset csaknem harmada környezeti vonatkozású, ami az urbanizáció természeti környezetre gyakorolt különösen kedvezőtlen hatásaira utal. Bár csak a konfliktusok 7,3%-a volt közvetlenül az országos és a helyi szabályozásból levezethető, minden ügy háttérében nagy szerepe van a szabályozásnak. A Budapest környéki települések ügyeinek vizsgálata nemcsak egy helyzet leírására alkalmas, hanem az esetek száma, intenzitása és jellege utal a szabályozás, így az állam egyenlőtlen területi fejlődésben játszott szerepére is.

A legtöbb probléma háttérében a magántulajdon expanziós jellegének a neoliberais állam által preferált előtérbe kerülése áll, ami elősegíti a lakossági és gazdasági szuburbanizációt, a beépített területek szétterülését. Ugyanakkor a hatalom a „fejlődés” érdekei miatt leépíti az állami tulajdonvédelmi garanciákat, így a városkörnyéki településeken élők egyre több és egyre nagyobb intenzitású zavaró tényezőt, sok esetben illegális magatartást kénytelenek elviselni. Ezt a folyamatot súlyosbítja a jogkerülést preferáló poszt szocialista jogi kultúra is. Mielőtt azonban a magántulajdon expanziója kaotikus viszonyokat eredményezne, a tőkeerős csoportok az állam helyett vagy azzal összefonódva maguk építik vissza exklúziós jogosultságaikat. Történhet ez úgy, hogy körbekerítik és elérhetetlenné teszik a lakóparkokat, üzemeiket és „kitessékelik” innen a konfliktusokat, illetve aránytalanul nagy mennyiségű erőforrást használnak el mások rovására.

A tanulmány végső soron igazolja azt, hogy a neoliberais állam a szabályozáson keresztül elősegíti a tőke előrenyomulását, kiszolgálja a város fizikai szétterülésében érdekelt csoportokat. Nemzetközi viszonylatban mindenképpen egyedinek tekinthetjük az államnak a tulajdon expanziójához, valamint a társadalomnak és magának az államnak a saját szabályaihoz fűződő szerepét, ami polarizál, területi egyenlőtlenségeket gerjeszt és végső soron a természeti környezet pusztulásához vezet.

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány alapjául szolgáló kutatást az MTA Posztdoktori Kutatói Programja, valamint az OTKA (K105534) támogatta.

KONDOR ATTILA CSABA
MTA CSFK Földrajztudományi Intézet, Budapest
kondor.attila@csfk.mta.hu

IRODALOM

- BELUSZKY P. 1999: A budapesti agglomeráció kialakulása. – In: BARTA GY. – BELUSZKY P. (szerk.): Társadalmi-gazdasági átalakulás a budapesti agglomerációban. Regionális Kutatási Alapítvány, Budapest. pp. 27–68.
BERKOVITS GY. 1976: Világváros határában. Szépirodalmi könyvkiadó, Budapest. 341 p.
BERRY, D. 1978: Effects of urbanization on agricultural activities. – *Growth and Change* 9. 3. pp. 2–8.

- BLOMLEY, N. 2013: Performing Property, Making the World. – *Canadian Journal of Law and Jurisprudence* 26. 1. pp. 23–48.
- BOULDING, K. 1962: Conflict and defense. – Harper and Row, New York. 349 p.
- BURUZS A. 2015: Fenntartható regionális hulladékgazdálkodási rendszerek értékelése fuzzy kognitív térképpel. – Doktori értekezés. Széchenyi István Egyetem, Audi Hungaria Járműmérnöki Kar, Győr. 174 p.
- CSATÁRI B. (szerk.) 2002: Területi konfliktusok és változásaik a periférián (Tanulmányok a perifériáról). – MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet, Kecskemét. 178 p.
- CSEH-SZOMBATHY L. 1995: Konfliktusok az iskolában. – In: VASTAGH Z. (szerk.): Értékatadási folyamatok és konfliktusok a pedagógiában. JPTE, Pécs. 213 p.
- CSURGÓ B. 2013: Vidéken lakni és vidéken élni. – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Szociológiai Intézet – Argumentum Kiadó. 291 p.
- DARLY, S.–TORRE, A. 2013: Conflicts over farm land uses and the dynamics of „agri-urban” localities in the Greater Paris Region; An empirical analysis based on daily regional press and field interviews. – *Land Use Policy* 33. pp. 90–99.
- DEL ROMERO RENAU, L. 2014: Comparative analysis of locational conflicts. The case of Poblats Marítims (Valencia, Spain) and the Sud-Ouest District (Montreal, Canada). – *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles* 66. pp. 451–455.
- DÖVÉNYI Z.–KOK, H.–KOVÁCS Z. 1998: A szuburbanizáció, a lokális társadalom és a helyi önkormányzati politika összefüggései a budapesti agglomerációban. – In: ILLÉS S.–TÓTH P. P. (szerk.): Migráció. I. kötet. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest. pp. 229–237.
- DRUNK, A.–GRÉT-REGAMEY, A.–DALANG, TH.–HERSPERGER, A. M. 2011: Defining a typology of peri-urban-land-use conflicts – A case study from Switzerland. – *Landscape and Urban Planning* 101. pp. 149–156.
- EGEDY, T.–FÖLDI, ZS.–BALOGI, A.–KOVÁCS, Z. 2009: Budapest in the eyes of creative foreigners: the view of transnational migrants. – AMIDSt, University of Amsterdam, Amsterdam. 132 p.
- GAJDUSCHEK GY. 2008: Rendnek lenni kellene. Tények és elemzések a közigazgatás ellenőrzési és bírságolási tevékenységéről. – KSzK ROP 3. 1. 1. Programigazgatóság, Budapest. 340 p.
- GAJDUSCHEK GY. 2015: Jogtudat és értékvilág – mint a magyar jogrendszer környezete. – Kézirat. 20 p.
- GALLIGAN, D. J.–KURKCHYAN, M. (szerk.) 2003: Law and informal practices; The post-communist experience. – Oxford University Press, Oxford – New York. 210 p.
- GOLUBCHIKOV, O.–BADYINA, A.–MAKHROVA, A. 2014: The hybrid spatialities of transition; capitalism, legacy and uneven urban economic restructuring. – *Urban Studies* 51. 4. pp. 617–633.
- GOLUBCHIKOV, O.–PHELPS, N. A. 2011: The political economy of place at the post-socialist urban periphery; governing growth on the edge of Moscow. – *Transactions of the Institute of British Geographers* 36. 3. pp. 425–440.
- GRUBBAUER, M. 2012: Toward a more comprehensive notion of urban change; linking post-socialist urbanism and urban theory. – In: GRUBBAUER, M.–KUSIAK, J. (szerk.): Chasing Warsaw; socio-material dynamics of urban change since 1990. Campus Verlag, Frankfurt. pp. 35–60.
- GYURIS F. 2015: Harvey és az egyenlőtlen földrajzi fejlődés; Kritika és néhány gyakorlati megfontolás. – *Földrajzi Közlemények* 139. 2. pp. 108–117.
- HEGEDŰS G.–KOVÁCS Z. 2014: Gated communities as new forms of segregation in post-socialist Budapest. – *Cities* 36. pp. 200–209.
- HIRT, S. 2012: Iron curtains, gates, suburbs and privatization of space in the post-socialist city. – Wiley–Blackwell, Chichester. 254 p.
- HUMPHREYS, J. S.–WALMSLEY, D. J. 1991: Locational conflict in metropolitan areas; Melbourne and Sydney, 1989. – *Australian Geographical Studies* 29. 2. pp. 313–328.
- HUNYADY GY.–BERKICS M. (szerk.) 2016: A jog szociálpszichológiája. – ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 434 p.
- JANELLE, D. G.–MILLWARD, H. A. 1976: Locational conflict patterns and urban ecological structure. – *Tijdschrift voor economische en sociale geografie* 67. 2. pp. 102–113.
- JANELLE, D. G. 1977: Structural dimensions in the geography of locational conflicts. – *Canadian Geographer* 21. 4. pp. 311–328.
- KESERŰ I. 2013: Post-suburban transformation in the functional urban region of Budapest in the context of changing commuting patterns. – PhD Thesis, Szeged. 133 p.
- KOC SIS, J. B. 2015: Patterns of urban development in Budapest after 1989. – *Hungarian Studies* 29. 1–2. pp. 3–20.
- KOVÁCS Z.–SZABÓ B.–SZÉKELY G.-NÉ 2005: A lakáspiaci dinamizmus néhány jellemzője Magyarországon. – *Statisztikai Szemle* 83. 5. pp. 461–479.
- KOVÁCS Z.–EGEDY T.–SZABÓ B. 2015: Az ingázás területi jellemzőinek változása Magyarországon a rendszerváltozás után. – *Területi Statisztika* 55. 3. pp. 233–253.
- LAKE, R. W. 1993: Planners’ alchemy transforming NIMBY to YIMBY; Rethinking NIMBY. – *Journal of the American Planning Association* 59. 1. pp. 87–93.

- LAPPING, M. B.–LEUTWILER, N. L. 1987: Agriculture in conflict; right-to-farm laws and the peri-urban milieu for farming. – In: LOCKERETZ, W. (szerk.): Sustaining agriculture near cities. Soil and Water Conservation Society. pp. 209–218.
- LEY, D.–MERCER, J. 1980: Locational conflict and the politics of consumption. – *Economic Geography* 56. 2. pp. 89–109.
- LISANSKY, J.–CLARK, G. 1987: Farmer-non farmer conflicts in the urban fringe; will right-to-farm help?– In: LOCKERETZ, W. (szerk.): Sustaining agriculture near cities. Soil and Water Conservation Society. pp. 219–230.
- MEYER, W. B.–BROWN, M. 1989: Locational conflict in a nineteenth-century city. – *Political Geography Quarterly* 8. 2. pp. 107–122.
- MUSTERD, S.–JOBSE, R. B.–KRUYTHOFF, H. M. 1991: Residential mobility and urban change in the Randstad. Some (dis)similarities between Amsterdam, Rotterdam and The Hague. – *Netherlands Journal of Housing and the Built Environment* 6. 2. pp. 101–113.
- NEMES NAGY J. 2009: Terek, helyek, régiók. A regionális tudomány alapjai. – Akadémiai Kiadó, Budapest. 350 p.
- ONOSE, D. A.–IOJĂ, C. I.–PĂTROESCU, M.–VĂNĂU, G. O.–NIŢĂ, M. R. 2011: Spatial analysis of locational conflicts. Case study: Locational conflicts generated by the expansion of built up surfaces in the northern area of Bucharest, Romania. – *International Conference Virtual City and Territory*, Lisbon, Portugal. pp. 167–171.
- PACIONE, M. 2013: Private profit, public interest and land use planning – A conflict interpretation of residential development pressure in Glasgow’s rural–urban fringe. – *Land Use Policy* 32. pp. 61–77.
- PLOTKIN, S. 1987: Property, policy and politics; towards a theory of urban land-use conflict. – *International Journal of Urban and Regional Research* 11. 3. pp. 382–403.
- PREISICH G. 1968: A budapesti településagglomeráció növekedése és az ebből eredő problémák. – *Demográfia* 12. 2. pp. 201–221.
- SAJÓ A. 2008: Az állam működési zavarainak társadalmi újratermelése. – *Közgazdasági Szemle* 55. 7–8. pp. 690–711.
- SCHIVELY, C. 2007: Understanding the NIMBY and LULU phenomena; reassessing our knowledge base and informing future research. – *Journal of Planning Literature* 21. 3. pp. 255–266.
- SCHUCHMANN J. 2013: Lakóhelyi szuburbanizációs folyamatok a Budapesti agglomerációban. – Doktori értekezés. Széchenyi István Egyetem Regionális Tudományi és Közpolitikai Tanszék. Győr. 205 p.
- STANILOV, K.–SÝKORA, L. (szerk.) 2014: Confronting suburbanization. Urban decentralization in post-socialist Central and Eastern Europe. Wiley Blackwell, Chichester. 360 p.
- STENNING, A. 2005: Post-socialism and the changing geographies of the everyday in Poland. – *Transactions of the Institute of British Geographers* 30. 1. pp. 113–127.
- SZABÓ SZ. 2008: Közlekedési eredetű konfliktusok a budapesti agglomerációban. – In: SZABÓ SZ. (szerk.): Közép-magyarországi mozaik. Társadalom- és Gazdaságföldrajzi Tanulmányok 3. Trefort Kiadó. Budapest. pp. 181–203.
- SZABÓ T.–GAUDER P.–ALBEL É. 2011: Budapest metropolisz strukturális átalakítása. Válasz Faragó László „Településfejlesztés” című vitáira. – *Tér és Társadalom* 25. 1. pp. 119–132.
- SZÁNTÓ R. 2008: Telepítési döntések – telepítési konfliktusok. – Doktori értekezés. Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest. 180 p.
- TIMÁR J. 2006: Az agglomerálódástól a szuburbanizációig; „tértermelés” a poszt-szocialista Magyarországon. – In: CSAPÓ T.–KOC SIS ZS. (szerk.): Agglomerációk és szuburbanizálódás Magyarországon. Savaria University Press, Szombathely. pp. 35–51.
- TIMÁR J. 2010: Van-e poszt-szocialista urbanizáció? Néhány gondolat a magyarországi szuburbanizációról és dzsentifikációról. – In: BARTA GY.–BELUSZKY P.–FÖLDI ZS.–KOVÁCS K. (szerk.): A területi kutatások csomópontjai. Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja, Pécs. pp. 121–139.
- TORRE, A.–PHAM, V. H.–SIMON, A. 2015: The ex-ante impact of conflict over infrastructure settings on residential property values in Paris’s suburban zones. – *Urban Studies* 52. 13. pp. 2404–2424.
- TÓTH G.–SCHUCHMANN P. 2010: A budapesti agglomeráció területi kiterjedésének vizsgálata. – *Területi Statisztika* 50. 13. pp. 510–529.
- VALUCH T. 2013: Magyar hétköznapiak. Fejezetek a mindennapi élet történetéből a második világháborútól az ezredfordulóig. – Napvilág Kiadó, Budapest. 344 p.
- VÁRADI M. M. 1999: „Hová megyünk lakni?” Szuburbanizációs minták és konfliktusok a budapesti agglomeráció budai oldalán. – In: BARTA GY.–BELUSZKY P. (szerk.): Társadalmi-gazdasági átalakulás a budapesti agglomerációban. Regionális Kutatási Alapítvány, Budapest. pp. 115–129.
- VÁRADI ZS. 2012: Budapest és agglomerációjának kapcsolata – Kialakító tényezők és területi konfliktusok. – Doktori értekezés. ELTE TTK Földrajz- és Földtudományi Intézet, Budapest. 150 p.
- VICZIÁN I. 2015: A kisvárosok környezeti állapota. – In: SIKOS T. T. (szerk.): A budapesti agglomeráció nyugati kapuja. Budaörs, Törökbálint, Biatorbágy. pp. 192–203.

A VASÁRNAPI ZÁRVATARTÁS HATÁSA A FOGYASZTÓI MAGATARTÁSRA MAGYARORSZÁGON

KOVÁCS ANDRÁS–SIKOS T. TAMÁS

EFFECTS OF SUNDAY CLOSURE ON SHOPPING BEHAVIOR IN HUNGARY

Abstract

Our study deals with the characteristics of government regulation limiting the opening hours of retail units. We have outlined the most important international literature on the topic, while focusing on the peculiarities of limiting opening hours, mainly on its effects which influence the economic sector, as well as competition and buying habits. In the empirical part of our research we carried out a questionnaire survey to find out how the new law – which entered into force on March 15, 2015 and which restricts the trading hours on Sundays and at nights – affects customer behavior. In our research we compared the situation before and after the act came into force. Special emphasis was placed on the time and place of purchases (type of retail unit) and on spending. In our research we found that the behavior of Hungarian shoppers changed remarkably after the law came into force. Although the time available for shopping had been considerably shortened, the amount spent on purchases had not changed, though the types of retail outlets where this money is spent had. Besides the supermarkets and discount stores, the role of small corner shops significantly increased (the law leaves them free to trade). As our research points out, society's attitude to the new system is rather negative. The majority of the population rejects the new restricted trading hours and would like to re-establish the more liberal opening hours that were in effect before March 15, 2015.

Keywords: sunday closing, shopping malls, corner shop

Bevezetés

Kutatásunk a 2015. március 15. és 2016. április 12. között hatályban levő, 2014. évi CII.-es számú, „A kiskereskedelmi szektorban történő vasárnapi munkavégzés tilalmáról” szóló törvény hatásait vizsgálja a vásárlói magatartásra.

Jóllehet az Országgyűlés 2016. április 12-én eltörölte a törvény vasárnapi, illetve az éjszakai nyitva tartást korlátozó rendelkezéseit és visszaállította a korábban szokásos nyitva tartási rendet, kutatásunk megállapításai változatlanul fontosak, mert a szabadpiaci viszonyokba történő állami beavatkozás hatásait dokumentálja a kiskereskedelem piacán.

A kiskereskedelmi létesítmények nyitva tartásának központi (állami, regionális) szabályozása nem új keletű jelenség, hanem hosszú évtizedek óta fontos közgazdasági és más, gazdaságtanon kívüli területeket (jog, vallás, etika) is érintő, vissza-visszatérő probléma.

A nyitva tartás szabályozási kérdéseinek tisztán közgazdasági (hatékonyság alapú, haszon- és profitmaximalizálásra épülő) elemzése is lehetséges (FERRIS, J. S. 1991), azonban a további vizsgálataink során – mielőtt rátérünk a hazai sajátosságok és saját kutatási eredményeink tárgyalására – arra teszünk kísérletet, hogy áttekintsük a témát különféle szempontokból közelítő nemzetközi szakirodalmat. Mint látni fogjuk, a közgazdasági profitmaximalizáló megközelítés mellett foglalkoztatáspolitikai, ár- és verseny-kérdések, kormányzati támogatással összefüggő megfontolások, sőt vallási értékek is részét képezik az összetett probléma-rendszernek, aminek figyelembevételével egy-egy ország kialakítja saját nyitva tartási szabályozását. A hazai kiskereskedelem trendjeiről és a korábbi évek gyakorlatáról közöltek lásd SIKOS T. T. (2000, 2007, 2009) és SIKOS T. T.–HOFFMANN I.-NÉ (2004, 2012) munkáiban.

A vasárnapi nyitva tartás tilalma az Európai Unió számos más tagállamában érvényben van. A csendes vasárnapok megtartását a keresztény egyház kezdeményezte, amit részben támogatnak az egyes szakszervezeti mozgalmak is (ALSOS, K. – OLBERG, D. 2012). Céljük, hogy a dolgozók megőrizzék lelki és fizikai egészségüket. Ausztriában, Belgiumban, Finnországban, Franciaországban, Németországban, Görögországban, Hollandiában, Norvégiaiban és Törökországban (WENZEL, T. 2010; SHY, O. – STENBACKA, R. 2008; KAJALO, S. 2005) is tiltják ugyan az üzletek vasárnapi nyitva tartását, de részlegesen és eltérő szabályozási megoldásokat használnak. Ausztriában először 1895-ben fogalmazódott meg a szabad- és pihenőnapok szükségessége, de a boltok zárvatartását csak 1910-ben rögzítették törvényben. Azóta az osztrák kereskedők folyamatosan kényszerültek rá; a szigorú szabályozások módosultak: először szombat délelőtt, egyes esetekben szombat délutánonként volt megengedett a nyitva tartás; ezt főleg német hatásra tették (1996-ban enyhítettek a nyitva tartási renden), mert különben Ausztriából egyre többen mentek volna át vásárolni németországi üzletekbe. A turizmus dinamikus fejlődése is sürgette a változtatásokat, hiszen a hétvégi korlátozások negatív hatással voltak a turizmus további fejlődésére. Az osztrák kereskedelem számára a korlátozások teljes feloldása új munkahelyek megteremtését jelentené és jelentős mértékben növelné az osztrák GDP-t is. Németországban szintén folyamatosak az enyhítések; Berlinből tartományi szintre kerülnek a döntések, így a pékségek, a virágárusok és az újságárusok nyitva lehetnek már vasárnap is, de szabad az értékesítés a pályaudvarokon is. Ennek következménye, hogy a pályaudvarok új – kiskereskedelmi – funkcióval gazdagodtak és valójában multifunkciós központokká alakultak (WHITNEY C. R. 1995; ZIKMUND W. G. – D'AMICO, M. 2001; GRÜNHAGEN, M. et al. 2003). Franciaország a vevők és az eladók együttes érdekeire tekintettel folyamatosan enyhíti a kereskedelmi egységek nyitva tartására vonatkozó rendelkezéseit. Már évtizedekkel ezelőtt olyan törvényi módosításokat hoztak, amelyek segítik a helyi sajátosságokra és a turizmusra hivatkozó kereskedők tevékenységét, így azok ki tudnak bújni a vasárnapi korlátozás alól: vasárnap 13 óráig – ha kérelmezik, akkor további öt vasárnapon még 13 óra után is – nyitva tarthatják élelmiszerüzleteiket (BARNES, N. G. 1984). A turistaközpontok mentességet kapnak a törvény hatálya alól, a kérdés az, hogy a kereskedők be tudják-e bizonyítani, hogy városuk turistaközpont. Mindenesetre ez a lehetőség a kereskedőknek szinte teljes szabadságot biztosít. A franciaországihoz hasonló a helyzet Belgiumban is a turistaközpontokban történő kereskedések vonatkozásában, csupán abban van különbség, hogy cserébe a hét egy másik napján vállalniuk kell egy zárvatartási napot. Ez a kööttség viszont a kertészeti és a bútörüzetekre már nem vonatkozik. Szlovéniában 2003-ban tartottak népszavazást a nyitva tartás kérdéséről, amit a szavazók 58%-a támogatott, végül a 2006-ban bevezetett zárvatartást egy éven belül vissza is vonta a parlament (veol.hu 2015). Horvátországban ugyan 2009-ben bevezették a tilalmat, de a kiskereskedelem bekövetkezett 15 százalékos forgalomcsökkenés miatt fél év után visszavonták a rendelkezést (index.hu 2014). Az egyes országok munkaerő-piacának alakulására és a GDP kedvező irányú elmozdulására negatív hatással vannak a szigorú szankciók.

Tanulmányunk terjedelmi korlátai miatt nincs lehetőségünk az összes európai ország nyitva tartási rendjének részletes elemzésére, azonban összefoglaló táblázatban közléteszük, hogy a különböző országok milyen nyitva tartási szabályozást követnek (1. táblázat).

A táblázatban az EuroCommerce osztályozását követve négy fő csoportba rendezzük az országokat: „Államilag szabályozott”, „Részben, állami szinten szabályozott”, „Részben, helyi szinten szabályozott”, illetve „Nem szabályozott” nyitva tartási rend (eurocommerce 2016).

A vizsgált európai országok 47%-ában egyáltalán nincs szabályozás, 12%-ában helyi szintű, 16%-ában részleges állami, 25%-ukban (elsősorban a német kultúrkörhöz tartozó országokban) pedig erős állami szabályozás van érvényben.

Nyitvatartási rendek Európa országaiban
Shop opening hours in European countries

Anglia (és Wales)	Részben szabályozott, állami szinten
Ausztria	Államilag szabályozott
Belgium	Államilag szabályozott
Bulgária	Nem szabályozott
Ciprus	Államilag szabályozott
Cseh Köztársaság	Nem szabályozott
Dánia	Nem szabályozott
Észtország	Nem szabályozott
Franciaország	Részben szabályozott, helyi szinten
Görögország	Államilag szabályozott
Hollandia	Államilag szabályozott
Horvátország	Nem szabályozott
Írország	Nem szabályozott
Izland	Részben szabályozott, állami szinten
Lengyelország	Részben szabályozott, állami szinten
Lettország	Nem szabályozott
Litvánia	Nem szabályozott
Luxemburg	Államilag szabályozott
Magyarország	Nem szabályozott (2016. április 12-től)
Németország	Államilag szabályozott
Norvégia	Részben szabályozott, állami szinten
Olaszország	Nem szabályozott
Portugália	Nem szabályozott
Románia	Részben szabályozott, helyi szinten
Skócia	Nem szabályozott
Spanyolország	Részben szabályozott, helyi szinten
Svájc	Részben szabályozott, helyi szinten
Svédország	Nem szabályozott
Szerbia	Nem szabályozott
Szlovákia	Részben szabályozott, állami szinten
Szlovénia	Nem szabályozott
Törökország	Nem szabályozott

Forrás/Source: www.eurocommerce.eu

Rövid elméleti kitekintésünk során arra tettünk kísérletet, hogy bemutassuk a különféle nyitvatartási rendszerek sajátosságait. A nemzetközi példák elemzését követően fontosnak tartjuk hangsúlyozni, hogy a nyitva tartás állami szabályozása (liberalizálás vs. restriktív) mindig az adott társadalmi-gazdasági kontextusban értelmezhető, vagyis egy adott társadalmi és gazdasági környezet adott időszakban jellemző sajátosságai figyelembevételével alakítható hatékonyan és igazságosan. A legfontosabb kérdés a magyar szabályozás kapcsán az volt, hogy a 2015-ben bevezetett törvényi keretek mennyire illeszkedtek a magyar társadalom és gazdaság sajátosságaihoz, igényeihez és mennyiben segítették vagy gátolták ezek hatékony működését.

A kutatás célja és módszertana

A nemzetközi szakirodalmat áttekintve megállapítható, hogy a kereskedelmi üzletek nyitva tartási idejének szabályozása (szigorítás vagy liberalizálás) jelentős hatással van egy-egy ország kiskereskedelmi rendszerének működésére.

Jelen tanulmányban a magyar nyitvatartási idő állami szabályozásának hatásait kívánjuk vizsgálni primér kutatás keretében. Elemzésünk célja kimutatni a 2015. március 15-én hatályba lépett kereskedelmi törvény következtében a vásárlói magatartásban történt változásokat. A törvény a korábbi gyakorlathoz képest jelentősen mértékben korlátozta a 200 m²-nél nagyobb alapterületű üzletek éjszakai és vasárnapi nyitva tartását. A 2014. évi CII. törvény „A kiskereskedelmi szektorban történő vasárnapi munkavégzés tilalmáról” – a kis alapterületű, maga a vállalkozó által működtetett üzletek kivételével – általánosan megtiltotta a 22 és a reggel 6 óra közötti nyitva tartást a hét minden napján, illetve a vasárnapi nyitva tartást teljes egészében.

A korábbi évtizedek liberális kereskedelmi gyakorlatával ellentétes intézkedés nagymértékben érintette a folyamatos nyitva tartáshoz szokott lakosság vásárlási szokásait, negatívan befolyásolta a vásárlók komfortérzetét, s jelentős sajtóvisszhangot váltott ki az ellenzők és a támogatók körében egyaránt. Az új rendelkezés – a szinte azonnal érezhető társadalmi hatásokon kívül – bizonyos átrendeződési folyamatokat indukált a kiskereskedelemben azáltal, hogy megváltoztatta a vásárlások idődimenzióját.

Elemzésünk célja feltárni, hogy a bő egy évig hatályban levő nyitvatartási rend mely területeken, milyen módon és mértékben befolyásolta a vásárlók szokásainak alakulását. Ehhez fontos volt felmérni a vasárnapi zárvatartás bevezetése előtti és utáni vásárlási szokásokat. Annak érdekében, hogy a lehető legmegbízhatóbb képet kapjunk és megfelelő módon nyomon tudjuk követni a március 15. előtti és utáni vásárlási szokásokat, olyan önkéntes kérdőív alkalmazása mellett döntöttünk, amelyben a válaszadók egy hét napi és napszakos vásárlásait rögzíteni tudják. Azért preferáltuk ezt a módszert a frontális megkérdezéssel és az online kérdőívekkel szemben, mert így a kitöltőnek – megítélésünk szerint – megfelelő idő áll rendelkezésére a kérdések megválaszolásához, illetve képes rendszeresen (akár naponta) az egy-egy napra vonatkozó vásárlási adatokat maga rögzíteni, így elkerülhetővé válik, hogy a vásárlások egy része kimarad a válaszadásból.

A kutatás alapjául szolgáló adatfelvételt két időszakban végeztük el, a vasárnapi bezárás bevezetése előtt, 2015 januárjában és februárjában, illetve a törvény hatályba lépését követően, áprilisban és májusban. Az első adatfelvétel minta-elemszáma N=151 fő, a második vizsgálaté pedig N=121 fő. A válaszadók kiválasztása az egyszerű véletlen mintavétel módszerével történt. A mintába egyaránt kerültek fővárosi, nagyvárosi, kisvárosi és falvakban élő válaszadók, azonban a területi reprezentáció – a minta-elemszám miatt – nem volt megoldható.

A vizsgálat szempontjából fontosnak tartottuk, hogy a válaszadók egy része megegyezzen, így (megfelelő titkosítás mellett) 66 fő mindkét mintában ugyanaz a személy volt.

A kiadott kérdőívek az alábbi fontos részekből álltak:

1. Leíró ismérvek – a válaszadók neme, kora, foglalkozása, iskolai végzettsége, háztartásmérete, lakástípusa, személygépkocsi-tulajdonlása stb.
2. A gyorsan fogyó fogyasztási javak (FMCG) vásárlási helyének és időpontjának felmérésére vonatkozó táblázatok.
3. A tartós cikkek vásárlásának helyére és időpontjára vonatkozó táblázatok.
4. A vasárnapi zárvatartás megítélésére vonatkozó attitűd-kérdések (csak a március 15-i vizsgálatban).

A kérdőívben azért különítettük el az FMCG- és a tartós cikkek vásárlására vonatkozó kérdéseket, mert úgy véljük, hogy az FMCG-termékek és a tartós cikkek vásárlási magatartása nagymértékben különbözik motiváció, jellemző időpont, költség, bolttípus stb. szerint.

A minta bemutatása

A két időpontban történt megkérdezés csoportosító ismérveinek fontosabb adatait a 2. táblázat mutatja be. A két minta nem, kor és iskolai végzettség szerinti megoszlása hasonló, ennek oka az, hogy a megkérdezettek mintegy fele mindkét vizsgálati időpontban részt vett a válaszadásban.

Eloszlási adatait, valamint a kérdezés módszertanát vizsgálva megállapítható, hogy a minta nem tekinthető reprezentatívnak. Nem, kor és végzettség szerinti eloszlását vizsgálva messzemenően alkalmas a vásárlási szokások felmérésére, mivel benne többségben vannak a nők, a középiskolai és a felsőfokú végzettséggel rendelkezők, illetve a fiatal és középkorú felnőttek. Ezek a csoportok a kereskedelmi központok és más üzletek vásárlói célcsoportjai, hiszen ezek diszkrecionális jövedelme a legszámottevőbb.

2. táblázat – Table 2

A megkérdezettek demográfiai és iskolázottsági adatai
Demographic and education characteristics of the sample

		2015.03.15. előtt	2015.03.15. után
Nem, %	férfi	31,0	23,0
	nő	69,0	77,0
Kor, %	25 év alatt	11,8	19,2
	25–34 éves	31,6	28,3
	35–44 éves	25,0	24,2
	45–54 éves	19,1	15,0
	55–64 éves	7,2	7,5
	65 év és felett	5,3	5,8
Iskolai végzettség, %	Általános iskola	2,0	0,8
	Szakiskola (érettségi nélkül)	6,0	3,3
	Középiskola (érettségivel)	32,5	35,0
	Főiskola (Bsc, BA)	27,8	29,2
	Egyetem (MSc, MA)	31,8	31,7

A vizsgálat során törekedtünk a megkérdezettek anyagi helyzetének felmérésére is és igyekeztünk alátámasztani a jövedelmekkel kapcsolatos, fentebb megfogalmazott előzetes feltételezésünket. A válaszadók általában idegenkednek a konkrét jövedelemmel kapcsolatos kérdések megválaszolásától, ezért ezt indirekt módon próbáltuk felmérni. A válaszadók 79, illetve 78%-a nyilatkozott úgy, hogy háztartása rendelkezik saját személygépkocsival, ami az országos adatot meghaladó érték: a KSH szerint 2010-ben 100 háztartásra 57 személygépkocsi jutott.

A kérdőívben a háztartások jövedelmi helyzetét nemcsak a tartós fogyasztási cikkel való ellátottság révén próbáltuk megközelíteni, hanem „önbevallás” alapján megkérdeztük a

válaszadókat saját jövedelmi helyzetükről. Egy kétpólusú, hat fokozatú differenciálskálán a válaszadók többsége inkább jónak ítélte meg saját jövedelmi helyzetét. A válaszadók több mint 70%-a mindkét válaszadás során 4–6-os értékeket jelölt, 4-es a módusz. Figyelemre méltó, hogy a válaszadók 1/3-a kifejezetten jónak ítélte meg saját jövedelmi helyzetét. A „Teljesen stabil, jól élünk” kategóriához közeli értékeket (5 és 6) a megkérdezettek harmada választotta, míg az „Erősen ingatag, rosszul élünk” szélső értékeket (1 és 2) a megkérdezettek mindössze mintegy 5%-a érezte magára jellemzőnek. Ez azért fontos, mert ezek a válaszadók képezik a kiskereskedelmi vállalkozások fő célcsoportját, mert magasabb jövedelmeikből több és jobb minőségű (ezáltal nagyobb árrés-tömegű) terméket és szolgáltatást tudnak vásárolni.

A megkérdezettek demográfiai jellemzőinek és jövedelmi helyzetének feltárását követően a vásárlási szokások sajátosságait értékeltük. Jóllehet vizsgálatunk elsősorban a vasárnapi zárvatartás hatásait tárja fel, benne kitértünk fontos, a vásárlás megvalósításához kapcsolódó kérdések elemzésére is.

A vásárlás időpontját, értékét, mennyiségét stb. egyaránt befolyásolja a vásárlás során alkalmazott közlekedési eszközök használata. Ennek alapján két fontos következtetés vonható le: az egyik, hogy az autós bevásárlás napjainkra dominánssá vált, hiszen az élelmiszereket vásárlók közel 2/3-a, a műszaki cikket vásárlók 4/5-e ezt a közlekedési eszközt használja, a másik, hogy az élelmiszerek és a tartós cikkek vásárlásához használt közlekedési eszközök között számottevő különbség mutatható ki. Mint az várható volt, az élelmiszerek vásárlása gyalogosan jellemzőbb (23%, szemben a műszaki cikkek 6%-os értékével), míg a nagy értékű, sokszor nagyméretű háztartási eszközök vásárlásához inkább autót használnak (80%, szemben az élelmiszert vásárlók esetében megfigyelt 61%-kal). További fontos tény, hogy a megkérdezetteknek mindössze 10%-a jár vásárolni tömegközlekedési eszközzel, ami a motorizáció elterjedésének és a vásárlási szokások megváltozásának (nagybevásárlások) egyenes következménye.

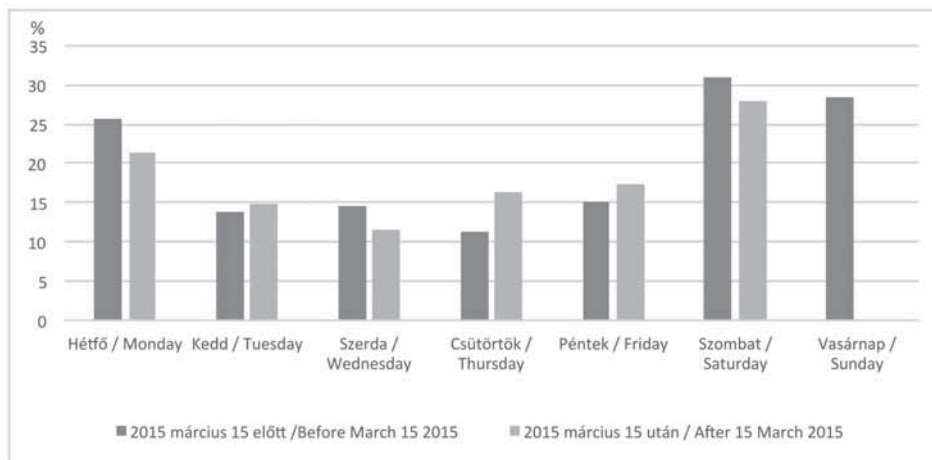
Az élelmiszerek és egyéb gyorsan fogyó fogyasztási javak vásárlásának jellemzői

A továbbiakban külön-külön vizsgáljuk az FMCG-termékek, illetve a tartós fogyasztási cikkek a vasárnapi zárvatartásról szóló törvény hatályba lépése előtti és utáni vásárlási szokásait.

A vizsgálat során felmértük az egyes üzlet típusokban történő vásárlások időpontjait (nap és napszak), külön-külön minden üzlet típusra (bevásárlóközpontok, hipermarketek, szupermarketek, diszkontok, kisboltok és internetes vásárlás).

A továbbiakban területi korlátok miatt nem tekintjük át az összes bolt típusra jellemző vásárlási szokásokat, csak azokra fókuszálunk, amelyek a leginkább hozzájárultak kutatásunk céljának eléréséhez.

A vasárnapi kötelező boltbezárás elsősorban a bevásárlóközpontokat érintette. A nagy alapterületű kiskereskedelmi egységek egyfajta új „belvárosként”, a „fogyasztás új katedrálisaként” értelmezhetők, s nemcsak kereskedelmi, hanem szélesebb értelemben vett szolgáltatási, kulturális, társadalmi jelentőséggel bírnak. Mint az *1. ábrából* kiolvasható, a megkérdezettek több mint 1/4-e (28%-a) kereste fel a bevásárlóközpontok valamelyikét vasárnaponként. Ez a potenciális vevőforgalom 2015. március 15-ét követően eltűnt a központokból, a törvény hatályba lépését követően a vasárnapi forgalom ugyan csak kis mértékben, de „áttérlődött” a hét többi napjára, ugyanakkor a bevásárlóközpontok látogatottsága összességében csökkent.

1. ábra A megkérdezettek vásárlásai a bevásárlóközpontokban, 2015. március 15. előtt és után
 Figure 1 Purchases in shopping centers before and after March 15, 2015

Vizsgálatunk alapján megállapítható, hogy a hipermarketek (Tesco, Interspar, Auchan), a szupermarketek és a diszkontok esetében a vasárnapi zárvatartásból eredő forgalom-átrendeződés még erőteljesebb volt, a vasárnapi vásárlók a hét többi napjára voltak kénytelenek átcsoportosítani vásárlásaikat. Ebben a három kiskereskedelmi üzletkategóriában a hét többi napján jellemzően nőtt a vásárlások száma (szemben a bevásárlóközpontokkal: vö. 1. ábra).

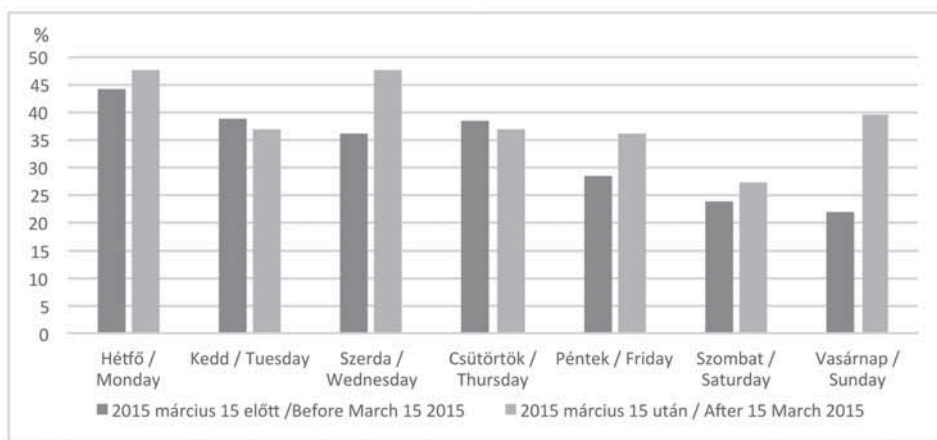
A vasárnapi zárvatartás legkevésbé a független kisboltokat érintette kedvezőtlenül. A szabályozás alapvető célja is az volt, hogy a kisboltok tulajdonosai nyitva tarthassák üzletüket vasárnap is. A kisboltosok egy része (független boltosok) még üzleti előnyre is szert tett a többi versenytárral szemben. Jóllehet az utóbbi intézkedés csak a kisboltok egy szűkebb körét érinti – leginkább a családi vállalkozásokat, ahol a tulajdonos (is) jelen van az üzletben –, mégis jelentősen hozzájárult az intézkedés e szektor üzleti sikerességéhez: vasárnaponként más üzletek zárva tartottak, így sokkal kevésbé intenzív versenyben kellett helytállniuk.

A kisboltokban történő vásárlási gyakoriságot elemezve megállapíthatjuk, hogy ezek relatíve a legkisebb mértékű forgalomkiesést szenvedték el a vasárnapi zárvatartás bevezetésével. A vásárlók mindössze 21%-a (minden 5. vásárló) vásárolt kisboltokban (szemben a bevásárlóközpontok 28%-ával), így a vevőforgalom kisebb része terelődött át más napokra (különösen a vasárnap is nyitva tartó üzletek miatt) (2. ábra).

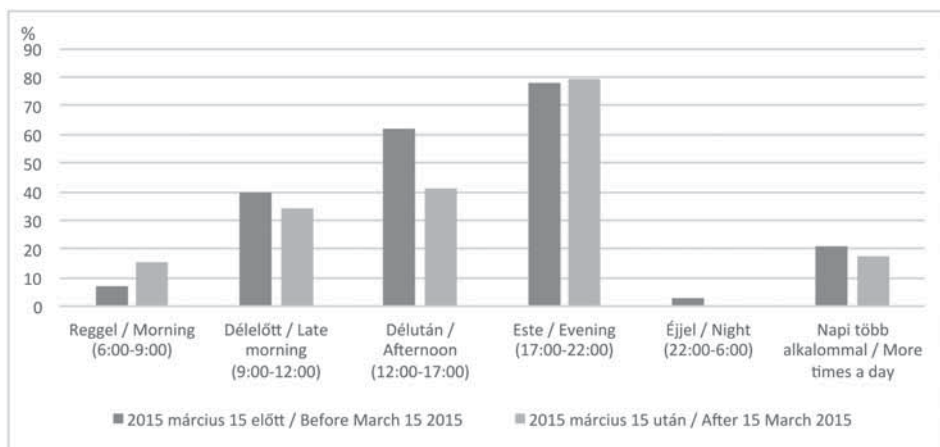
Vizsgálatunk nemcsak a héten, hanem a napon belüli vásárlási időszak elemzésére is kiterjedt. Egy napot öt napszakra osztottuk és azt vizsgáltuk, hogy az egyes bolttípusokban hogyan alakulnak az adott napon belüli vásárlások. Az elemzés keretei között nincs mód arra, hogy az összes üzlettypus jellemzőit tárgyaljuk, viszont a legjellemzőbb üzlettypusokat külön-külön bemutatjuk.

A napszakos vásárlások eloszlása két fő mintázatot követett. A nagyobb alapterületű üzletek esetében a délutáni, illetve az esti vásárlások domináltak, míg a kisboltokban a reggeli forgalom a meghatározó; a későbbi napszakokban a vevőszám számottevően csökkent (3. ábra).

A hipermarketek, szupermarketek és diszkontok nagyon hasonló mintázatot mutatnak a napon belüli vásárlásokról; tanulmányunkban részletesen csak a hipermarketekkel foglalkozunk. A hipermarketek esetében a napközbeni vevőszám csökkent leginkább. Ez

2. ábra A megkérdezettek vásárlásai a kisboltokban
Figure 2 Purchases in corner shops

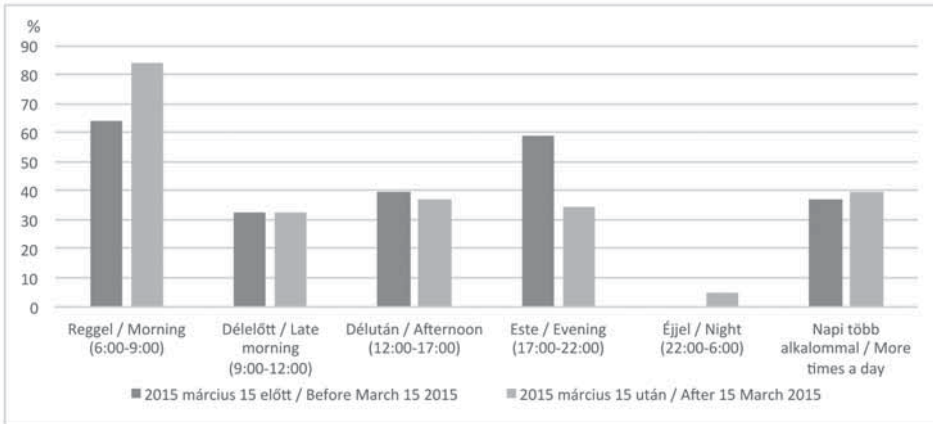
3. ábra Vásárlások napszakonként a hipermarketekben
Figure 3 Purchases in hypermarkets in different times of the day

vélhetően a vasárnapi zárvatartás következménye – a vasárnapi vásárlók jellemzően dél-előtt vagy délután keresték fel ezeket a kiskereskedelmi egységeket, megszűnt az éjszakai vásárlás, hiszen 22 óra után nem tarthattak nyitva.

A heti hat napos nyitva tartás lényegében „koncentráltá” a forgalmat a héten és adott napon belül is, mert a vevőknek lényegesen kevesebb ideje maradt felkeresni a kiválasztott üzleteket, így a vásárlások lebonyolításához racionalizálni kellett vásárlási idejüket.

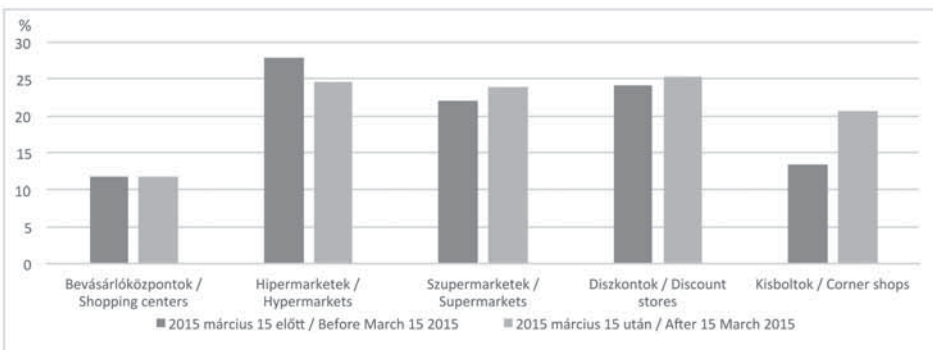
A kisboltok vonatkozásában teljesen ellentétes trendeket figyelhetünk meg, mint a nagyobb alapterületű üzletek esetében. Az utóbbiakban délutánra-estére koncentrálódott a nagyobb vevőszám, a kisboltokban pedig a reggeli órák voltak forgalmasabbak (4. ábra).

Fontos kiemelni, hogy a tulajdonos által személyesen működtetett kisboltokban, amelyek nyitva tarthattak 22 óra után is, láthatóan megjelenik az éjszakai nyitva tartás. A megkérdezettek 5%-a vásárolt ebben az időszakban, jóllehet a kisboltoknak csak az a része tartott nyitva éjszaka, ahol biztosítani tudták a tulajdonos vagy családtagjának személyes jelenlétét.

4. ábra Vásárlások napszakonként a kisboltokban
 Figure 4 Purchases in corner shops in different times of the day

Egy-egy üzlettípus sikerének megállapításához szükséges a vásárlási gyakoriságok és a vásárlási költségek együttes elemzése, mivel e két változó együtt pozicionálja a kiskereskedelmi típusokat és jelöli ki helyüket az üzletek palettáján. Kutatásunk során arra kértük a válaszadókat, hogy 100 egységet osszanak fel aszerint, hogy hol, melyik üzlettípusban, mekkora pénzmennyiséget költenek el (5. ábra). Az ábrából megállapítható, hogy míg a nagy alapterületű kiskereskedelmi központokban (bevásárlóközpontok, hipermarketek) stagnált vagy csökkent a vásárlási költség részaránya, addig a kisebb alapterületű egységekben (szupermarketek, diszkontok) kismértékű növekedés figyelhető meg. Ez azzal magyarázható, hogy a vásárlók a lerövidült vásárlási időt oly módon kompenzálták, hogy a gyorsabban, könnyebben elérhető, kisebb üzleteket keresték fel, ahol a bevásárlásra fordítandó idő lényegesen rövidebb.

5. ábra 100 forint elköltségének megoszlása különböző üzlettípusok között, (átlag)
 Figure 5 Distribution of spendings among different types of shops (average)

A független kisboltokban való vásárlás aránya jelentősen nőtt március 15. után, ami egyértelműen annak tudható be, hogy ezek az üzletek (bizonyos korlátozásokkal) éjjel és vasárnap is nyitva lehetnek. Megállapítható tehát, hogy a törvény elérte célját, vagyis bizonyíthatóan előnyösebb „helyzetbe hozta” a független kisboltosokat, míg versenyhátrányt

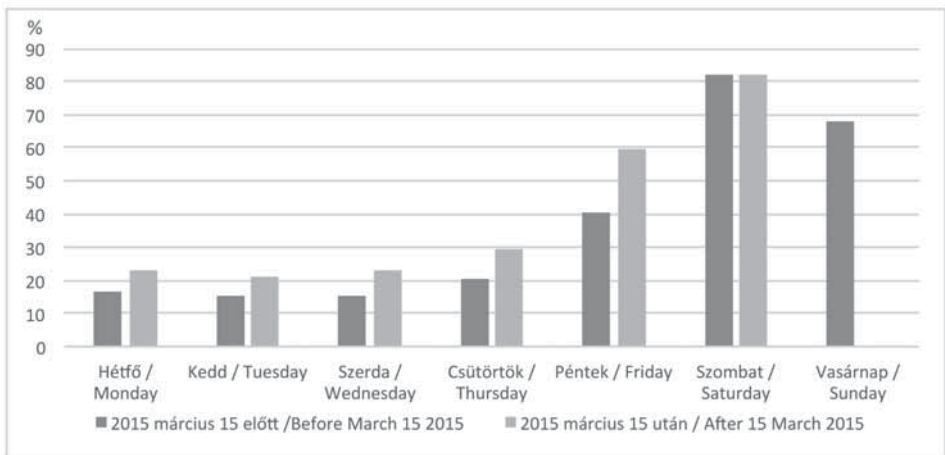
okozott a nagy alapterületű kiskereskedelmi láncoknak. (Az más kérdés, hogy meghatározó forgalom-átcsoportosítást nem eredményezett!)

A bevásárlóközpontokban való költségek arányát nem befolyásolta érdemben a vasárnapi zárvatartás (5. ábra), mivel – az 1. ábra tanúsága szerint – a bevásárlóközpontokban történő vásárlások gyakorisága jelentős mértékben csökkent (a vasárnapi vásárlások eltűnése nem jelenik meg a többi napon), ezért azt feltételezhetjük, hogy a vásárlók igyekeztek racionalizálni vásárlásaikat, kevesebb alkalommal keresték fel ezeket a központokat, de a szükséges termékeket és szolgáltatásokat továbbra is megvették.

A tartós cikkek vásárlási jellemzői

A továbbiakban a tartós cikkek vásárlásának sajátosságait vizsgáljuk olyan, elsősorban üzletközpontok esetében, mint a bevásárlóközpontok vagy szakruházak (Media Markt, OBI stb.).

Kutatásunkból kiderül, hogy a megkérdezettek 4/5-e szombaton, illetve 2/3-a vasárnap vásárolt tartós cikkeket, vagyis ezek vásárlásának jellemző időpontja a hétvége volt. A vasárnapi zárvatartás hatására a hétköznapi tartóscikk-vásárlási arány jelentősen megnőtt (6. ábra). Pénteki napon 20%-kal emelkedett a tartóscikk-vásárlás említésének aránya, de a többi munkanapon is 20%-feletti ez az arány. Figyelembe véve a magyar társadalom többségének munkaidejét, illetve munkaidő-beosztását, bizonyosan állítható, hogy a vasárnapi boltbezárás különösen kényelmetlenné tette a tartóscikk-beszerzést, ami a szabályozás következtében vagy munka után, vagy pedig sokak számára szabadnap kivételével volt lehetséges.

6. ábra A tartós cikkek vásárlási időpontja
Figure 6 Times of purchasing durables

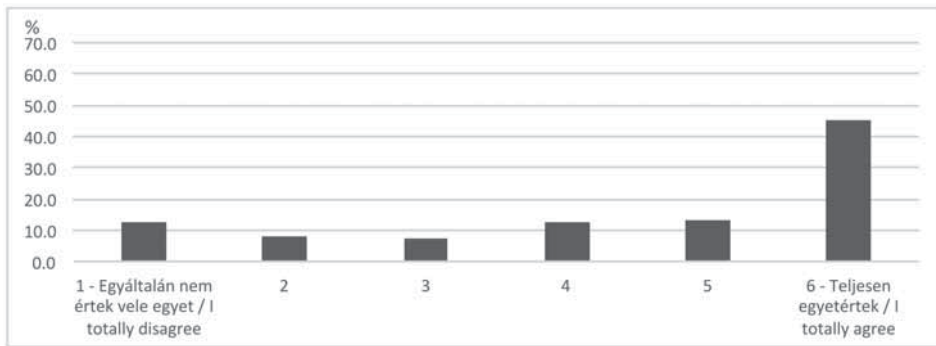
Mivel a tartós cikkek (bútorok, műszaki cikkek) vásárlása legtöbbször nem egyszemélyes döntés függvénye, hanem a család több tagja részt vesz benne (mint tanácsadó, véleményformáló stb.), a vasárnapi zárvatartás különösen azoknál okozott jelentős kényelmetlenséget, akik szombaton is dolgoznak (folyamatos munkarend, másodállás stb.). (A vásárlói attitűdök értékelésével a későbbiekben foglalkozunk.)

A tartós cikkek üzlet-preferenciáját egyáltalán nem érintette a vasárnapi bezárás (szemben az élelmiszer-üzletekkel). A megkérdezettek március 15-e előtt és után is jellemzően ugyanott vásárolták meg a háztartás számára szükséges árukat. A bevásárlóközpontok, illetve szakboltok jelentősége kimagasló, a vásárlási költségek 3/4-e ezekben az üzletekben realizálódik, azonban ma már jelentős arányt képvisel az internetes értékesítés is; a megkérdezettek vásárlásaik 15%-át már online valósítják meg. A szakboltokban a megkérdezettek 40, míg bevásárlóközpontokban a válaszadók 35%-a vásárol tartós cikket, a hipermarketek részesedése ezen a piacon – az internetes értékesítéshez hasonlóan – 15%.

Lakossági attitűdök, vélemények

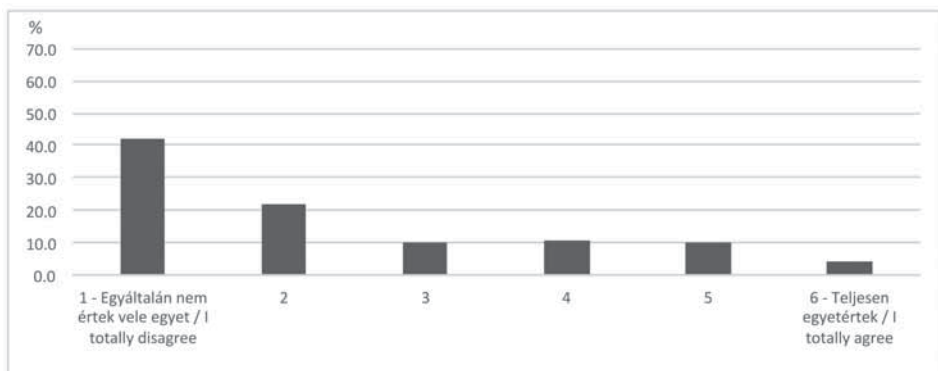
Az FMCG-termékek és a tartós cikkek vásárlási szokásainak áttekintését követően a vásárlói attitűdök és vélemények értékelésével foglalkozunk. A válaszadóknak egy két-pólusú, hat fokozatú differenciált skálán kellett jelölni a vasárnapi bezárással kapcsolatos kijelentéseiket. Így formáltak véleményt arról, hogy mennyire értenek vagy nem értenek egyet az üzletek zárvatartásával.

Mind az élelmiszerek, mind pedig a műszaki cikkek, illetve az egyéb tartós cikkek vásárlását tekintve hasonló eredményt kaptunk: a vásárlók minden esetben úgy ítélték meg, hogy a vasárnapi zárvatartás lényegesen nehezebbé tette a termékek beszerzését (7. ábra). A megkérdezettek 70%-a inkább egyetértett ezzel a kijelentéssel (4–6-os értékek), míg 30%-a inkább nem (1–3-as értékek). A megkérdezettek csaknem fele (46%) teljes mértékben egyetértett (6-os érték) azzal a kijelentéssel, hogy a vasárnapi boltbezárás kényelmetlenséget okozott.

7. ábra „A vasárnapi boltbezárás nehezebbé tette az élelmiszerek bevásárlását”
Figure 7 „Sunday closure made shopping for food more difficult”

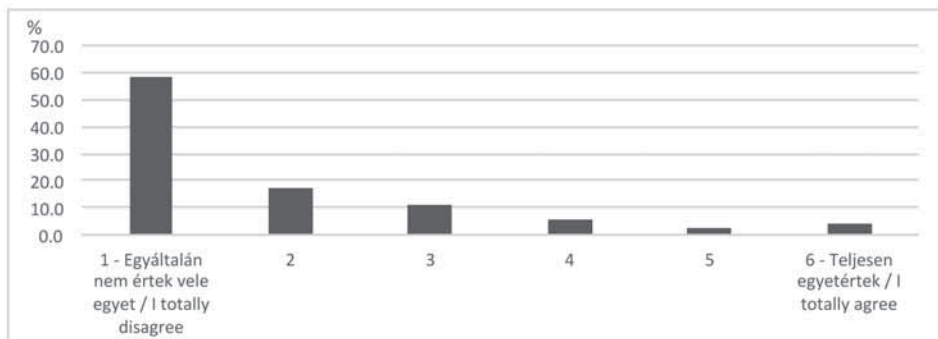
A törvény kihirdetésekor komoly szakmai és közéleti vita alakult ki arról, hogy a vasárnapi boltbezárás az értékesítési forgalom csökkenését fogja eredményezni, mert a vásárlóknak nem lesz elegendő idejük a vásárlásra és a csökkentett vásárlási időben nem tudják megvásárolni ugyanazt a termékmennyiséget, mint korábban. Ezt a félelmet azonban vizsgálati eredményeink nem támasztják alá: a megkérdezettek 3/4-e saját megítélése szerint nem költött kevesebbet (1–3-as értékek) a vasárnapi boltbezárás miatt. A válaszadók több mint 40%-a egyértelműen elutasította ezt az állítást (1-es érték). Mindössze a válaszadók 25%-a értékelte úgy, hogy az állítás inkább igaz (4–6-os érték), de egyértelműen mindössze 4%-uk nyilatkozta azt, hogy kevesebbet költ a zárvatartás miatt (8. ábra).

8. ábra „A zárvatartás miatt kevesebbet költök”
Figure 8 „I spend less due to Sunday closure”

A vasárnapi zárvatartás kapcsán kialakult „heves” társadalmi és politikai vitában a támogatók egyik fontos érve volt, hogy ez segíti a családokat abban, hogy több időt töltsenek együtt. Természetesen ez az érv már logikailag is hibásnak tekinthető, hiszen a vásárlás – különösen hétvégén – többségében családi tevékenység, így korábban sem választotta szét a családtagokat.

Ennek ellenére rákérdeztünk a vizsgálatban a válaszadók szubjektív percepciójára. A válaszadók több mint 4/5-e szerint (88%) a vasárnapi zárvatartás nem járult hozzá ahhoz, hogy több időt töltsenek a családjukkal (1–3-as értékek), ezen belül 60% pedig nem értett egyet a kijelentéssel (9. ábra). Mindössze a válaszadók 12%-a értékelték úgy, hogy a vasárnapi boltbezárás pozitívan hat a család együtt töltött idejére (4–6-os értékek), de csupán 4%-uk nyilatkozott úgy, hogy egyértelműen és teljes mértékben egyetért azzal, hogy a vasárnapi bezárás miatt több időt tud családjával együtt tölteni.

9. ábra „A vasárnapi zárvatartás miatt többet vagyok a családommal”
Figure 9 „I spend more time with my family due to Sunday closure”

A vasárnapi zárvatartás – azon kívül, hogy a vásárlókat racionalizálásra, az üzletlancokat pedig a törvény keretei között a nyitvatartási idő bővítésére ösztönözte – komoly logisztikai kihívást is jelentett. A vásárlók – mint a fentebb bemutatott ábrákból kiderül – vásárlásaikat nagy többségben a hétköznapok délutánjaira, estére koncentrálták, így a pénztáraknál, a csomagolóknál, a vevőszolgálatnál stb. jelentős mértékű torlódás, sorban

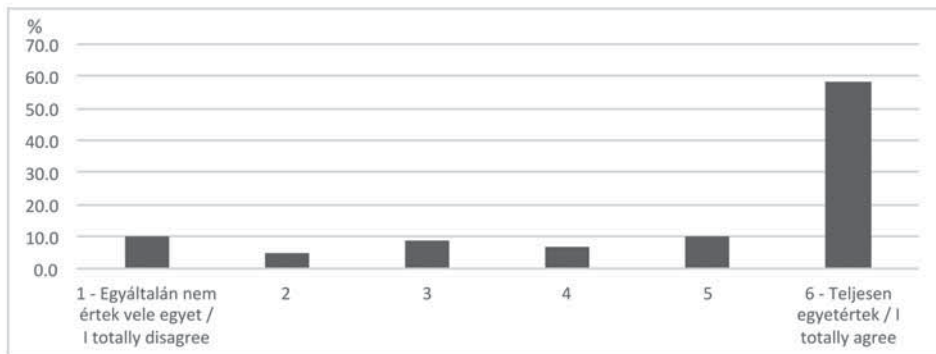
állítás alakult ki. Ezt igazolják a kérdőíven kapott válaszok is. A megkérdezettek mintegy 80%-a nyilatkozta, egyetért azzal a kijelentéssel, hogy a vasárnapi zárvatartás zsúfoltságot okoz az üzletekben (4–6-os érték), a válaszadók több mint fele pedig teljesen egyetértett ezzel az állítással (6-os érték)

Kutatásunk eredményei igazolták, hogy a válaszadóknak számos kényelmetlenséget okozott a rövidített nyitva tartás, nemcsak azért, mert vasárnap és éjszaka nem tudtak vásárolni, hanem azért is, mert a „maradék” vásárlási időben megnövekedett a zsúfoltság a boltokban, ami rontotta a vevők korábbi vásárlási komfortérzetét.

A fentebb leírtakkal összhangban van a megkérdezettek véleménye arról, hogy a hétköznapi nyitva tartás meghosszabbítása milyen mértékben ellensúlyozta a vasárnapi zárvatartást. Mint ismeretes, a kiskereskedelmi láncok jelentős része ezzel reagált a vasárnapi zárvatartásra, így elegendő vásárlási lehetőséget és időt teremtett a potenciális vásárlók számára.

A megkérdezettek döntő többségének véleménye azt tükrözi, hogy a hétköznapi nem helyettesítették a vasárnapot – a válaszadók 85%-a inkább nem értett egyet a kijelentéssel, hogy a hétköznapi nyitva tartás bővítése ellensúlyozta a vasárnap kiesését (1–3-as értékek), csaknem fele (46%) pedig ezt teljes mértékben elutasította (1-es érték).

A válaszadók korábbi állításaiból is már logikusan következik, ha lehetséges lett volna, a vásárlók szívesen visszaállították volna (már 2015 májusában!) a korábban megszokott vasárnapi nyitva tartási rendet (75%-uk inkább egyetértett azzal a kijelentéssel, hogy ha tehetné, visszaállítaná). A válaszadók közel kétharmada (60%) teljesen egyetért ezzel a kijelentéssel, s mindössze 10%-uk nyilatkozott úgy, hogy teljes mértékben elutasítja a vasárnapi nyitva tartás visszaállítását (10. ábra).

10. ábra „Ha tehetném, visszaállítanám a korábban megszokott vasárnapi nyitvatartási rendet”

Figure 10 „I would re-introduce the former opening hours”

Összefoglalás

Primér kutatásunk célja annak feltárása volt, hogy a 2015. március 15-én hatályba lépett 2014. évi CII. törvény „A kiskereskedelmi szektorban történő vasárnapi munkavégzés tilalmáról”, milyen hatással volt a kiskereskedelem szerkezetének alakulására a vásárlói szokások módosulására.

Áttekintettük a téma nemzetközi szakirodalmát, külföldi példákat kerestünk arra, hogy hasonló állami beavatkozások milyen pozitív és negatív hatásokat váltottak ki az egyes országokban, továbbá áttekintettük a jelenlegi európai országokra jellemző szabályozást.

A feltárt nemzetközi szakirodalom alapján, valamint saját empirikus vizsgálataink szerint a következő megállapításokra jutottunk a 2015. március 15. és 2016. április 12. között jellemző magyarországi vásárlási szokásokról:

- A kérdőívek alapján megállapítható, hogy a vásárlások jellemző időpontjai természetesen módosultak a vasárnapi és éjszakai kötelező bezárás miatt, a szombatok és a hétköznapok jelentősége felértékelődött.
- A lerövidült nyitvatartási idő miatt mind az FMCG-termékek, mind a tartós cikkek vásárlásánál megfigyelhető a vásárlási gyakoriság csökkenése, racionalizálása.
- A vásárlási költségek megoszlása is változott, különösen a törvény által kedvezményezett bolttípus – a kisboltok – forgalmi részaránya növekedett (FMCG-termékek), a többi piaci szereplő forgalma jelentősen nem módosult.
- A tartós cikkek értékesítésének forgalmi megoszlása az egyes üzlettípusok között nem változott, továbbra is a szakboltok és a bevásárlóközpontok dominanciája figyelhető meg ezen a területen.
- A megkérdezettek véleménye szerint a törvény minden termékcsoportban kényelmetlenebbé tette a vásárlást (a zsúfoltság, a rövidebb nyitva tartás miatt „karácsony effektus” alakul ki az üzletekben).
- A vásárlók nem költöttek kevesebbet különféle termékek vásárlására, mint ezt tették korábban (2015. március 15. előtt), vagyis az a korábbi aggodalom, hogy a lerövidülő vásárlási idő csökkenteni fogja a vásárlási kedvet, ezáltal a vásárlás összértékét, nem igazolódott.
- Korábbi kutatási tapasztalatok azt mutatják, hogy a határ menti vásárlások egyre fontosabb szerepet töltenek be a kiskereskedelemben, további erősödésüket az euró kedvezőtlen árfolyamváltozása tarthatja vissza (MICHALKÓ G.–RÁCZ T. 2013; SIKOS, T. T.–KOVÁCS, A. 2011; KOVÁCS, A. 2013; TÖMÖRI M. 2013).
- A megkérdezettek meghatározó többsége már a 2015 májusi felmérés időpontjában visszaállította volna a korábbi nyitva tartási rendet, vagyis támogatta a kiskereskedelmi egységek újbóli vasárnapi és éjszakai nyitva tartását.
- A vásárlók egyre jelentősebb része tér át az elektronikus kereskedelemre; 2015-ben a forgalom növekedésének mértéke 26%-os volt (piacesprofit.hu. 2016). Ez a dinamikus növekedés (az e-kereskedelem térnyerése) hosszabb távon gyengíteni fogja a hagyományos értékesítési modellben működő kiskereskedők piaci pozícióját.
- A kiskereskedelmi cégek a 2014. évi CII. törvény ellen számos módon védekeztek: növelték üzleteik nyitva tartási idejét (Pl.: Lidl, Penny Market, Spar), termékeik árát csökkentették, kiterjesztették online értékesítési rendszerüket, bővítették a törvény hatálya alá nem eső üzlethálózatukat (pl. a Spar az üzemanyagtöltő állomásokon expandált). A fentiek miatt a törvényi rendelkezés eredetileg szándékolt hatásai nem, illetve kis mértékben érvényesültek.

Összességében megállapíthatjuk, hogy törvény bevezetésével módosult a kiskereskedelmi szektoron belüli verseny, ami a hazai MKKKV-szektornak kedvezett, elsősorban az FMCG-termékek piacán. Ez a szektoron belüli változás teljes mértékben összhangban volt a kormány kitűzött céljaival, azonban az egyenlő versenyfeltételeket nem teremtette meg. A lakosság teljes vásárlási költsége nem csökkent, bár bizonyos területeken jelentős kiesések következtek be. Itt kell megjegyeznünk, hogy a 2015. évi nyári hónapok időszakában az üdülőzónákban a központi költségvetés ÁFA-kiesése mintegy 50–100 milliárd Ft-ra becsülhető. (A GfK Hungária becslése szerint 2015 júliusában és augusztusában az idegenforgalmi központok környékén összességében 50–100 milliárd forint veszteséget fog szenvedni a költségvetés az új kiskereskedelmi törvény miatt – www.napi.hu...).

A törvény a versenykorlátozó intézkedéseken kívül jelentős ágazati átrendeződést indukált, további hatásaként jelentkezett a társadalom tagjainak többségénél a jóléti helyzet romlása, hiszen a megkérdezettek domináns hányada a vasárnapi zárvatartás negatív hatásairól számolt be, illetve támogatta a korábbi nyitvatartási rendszer visszaállítását.

Áttekintve a törvény bő egy éve alatt tapasztalt változásokat, az alábbi megállapításokat tehetjük:

1. A törvény életbe lépése nem eredményezett jelentős szektorális átrendeződést nemzetgazdasági szinten, sem pedig forgalomváltozást, jóllehet a független kisboltosok forgalma jelentősen nőtt.
2. A társadalom többsége nem tudta elfogadni a megváltozott nyitvatartási rendet. Ennek oka vélhetően abban keresendő, hogy az alapvetően német-osztrák hagyományokat „másoló” modell nem vette figyelembe a magyar sajátosságokat (jelentős túlmunka, másodállások, párhuzamos tanulás és munkavégzés, a nők körében is széles körben elterjedt 8 órás munkavégzés stb.). Ezek a sajátosságok megnehezítik a hétköznapi vásárlást és átterelik a forgalmat vasárnapra.
3. A fenti két tényező következményeként is értelmezhető a változás a nyitva tartáshoz való politikai hozzáállásban, aminek eredményeként az Országgyűlés 2016. április 12-én visszaállította a korábban megszokott nyitva tartási rendet.

A törvény elfogadásának napján új kutatást indítottunk azzal a céllal, hogy feltérképezzük az eltelt bő egyéves időszakban bekövetkezett változásokat a vásárlói magatartásban és attitűdökben. Az új kutatás eredményei még csak részben kerültek feldolgozásra, azonban már az előzetes eredményekből kiderült, hogy a zárvatartás időszaka részben megváltoztatta a vásárlói attitűdöket. A korábbi kutatásunkban (10. ábra) a megkérdezettek 60%-a teljesen egyetért azzal, hogy visszaállítaná a vasárnapi nyitva tartást, míg mindössze 10%-uk nyilatkozik úgy, hogy semmi esetre sem ért egyet a visszaállítás gondolatával. A 2016. április 12–14. közötti kutatásunk során arra a kérdésre, miszerint: „Ön mennyire elégedett azzal, hogy a kormány visszaállította a korábbi (2015. március 15. előtti) nyitva tartási rendet?” már „csak” a válaszadók 41%-a nyilatkozott úgy, hogy „Nagyon elégedett vagyok”, míg a válaszadók 20%-a úgy válaszolt, hogy „Nagyon nem vagyok elégedett”. Jelentős eltolódás figyelhető meg a vásárlói attitűdökben, ami felveti azt a hipotetikus kérdést, hogy ha „maradt volna” a vasárnapi zárvatartás, ehhez vajon milyen időtávban szokott volna hozzá a társadalom (illetve hozzá szokott volna-e)? Legújabb kutatási eredményeinkről – az eredmények részletes feldolgozását és kiértékelését követően – a későbbiekben számolunk be.

KOVÁCS ANDRÁS

Edutus Főiskola, Kereskedelem és Marketing Tanszék, Tatabánya–Budapest
kovacs.andras@edutus.hu

SIKOS T. TAMÁS

SZIE GTK Enyedi György Regionális Tudományok Doktori Iskola, Gödöllő
sikos.t.tamas@gtk.szie.hu

IRODALOM

ALSOS, K.–OLBERG, D. 2012: Opening hours and working time in the retail sector – codetermination and trade union challenges. – Labour-management relations and working conditions in retail trade. Short paper – Stream 21.

- BARNES, N. G. 1984: New Shopper Profiles: Implications of Sunday Sales – *Journal of Small Business Management*, July, pp. 32–39.
- EUROCOMMERCE 2016: Overview: Legislation regarding shop opening hours in Europe. – www.eurocommerce.com
- GRÜNHAGEN, M.–GROVE, J. S.–GENTRY, W. J. 2003: The Dynamics of Store Hour Changes and Consumption Behavior: Results of a Longitudinal Study of Consumer Attitudes toward Saturday Shopping in Germany – *European Journal of Marketing*, 37. (11/12.) pp. 1801–1817.
- FERRIS, J. S. 1991: On the economics of regulated early closing hours: some evidence from Canada. – *Applied Economics*, 23. pp. 1393–1400.
- KAJALO, S. 2005: History And Politics Of Deregulation Of Retail Hours In Finland: Theoretical. – ANZMAC 2005 Conference: Retailing, Distribution Channels and Supply Chain Management Considerations And Empirical Evidence.
- KOVÁCS, A. 2013: On borders, border regions and cross-border retail-trading. – *Scientific Papers of the University of Pardubice* 20. 28. pp. 29–42.
- MICHALKÓ G.–RÁCZ T. 2013: Rejtett dimenziók a Kárpát-medence turizmusában. – In: *Kárpát-medence: természet, társadalom, gazdaság.* – Bocskai István Gimnázium Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajz-tudományi Intézete, Nyíregyháza, Szerencs. pp. 463–476.
- SHY, O.–STENBACKA, R. 2008: Price Competition, Business Hours and Shopping Time Flexibility *The Economic Journal*, 118. (August), pp. 1171–1195.
- SIKOS T. T. 2000: *Marketingföldrajz.* VÁTI, Budapest. 240 p.
- SIKOS T. T.–HOFFMAN I.-NÉ. 2004: A fogyasztás új katedrálisai. – *MTA Stratégiai Tanulmányok Sorozat.* MTA Társadalomkutató Központ, Budapest. 380 p.
- SIKOS T. T. 2007: A bevásárlóközpontok jelene és jövője. – *Selye János Egyetem Kutatóintézet, Komárno.* 307 p.
- SIKOS T. T. 2009: A marketingföldrajz kialakulásáról és feladatairól. – In: SIKOS T. T. (szerk.): *Fókuszban a marketingföldrajz.* Magyar Tudomány, 2009. 6. szám.
- SIKOS, T. T.–KOVÁCS, A. 2011: Retail competitiveness in a middle sized border town (Komárno, Slovakia). – *Földrajzi Értesítő (Hungarian Geographical Bulletin)*. 60. (3.) pp. 285–306.
- SIKOS T. T.–HOFFMANN I.-NÉ. 2012: A kiskereskedelem új kihívói a bevásárlóközpontok Budapesttől Prágáig. – *Akadémiai Kiadó, Budapest.* 277 p.
- WENZEL, T. 2010: *Deregulation of Shopping Hours: The Impact on Independent Retailers And Chain Stores.* – *DICE Discussion Paper, No. 3.* Düsseldorf.
- WHITNEY, C. R. 1995: Comfortable Germans, slow to change (especially if it means more work). – *The New York Times* 144. Jan. 16. pp. A5 (N), A6 (L).
- TÖMÖRI M. 2013: Az átalakuló határ szerepe a magyar-román határon átnyúló kiskereskedelemben. – In: SZILÁGYI, F.–ZAKOTA, Z. (szerk.): *Partium.* – *Társadalom és térszerkezet.* Dokumentum Kiadó, Nagyvárad. pp: 202–218.
- ZIKMUND, W. G.–D'AMICO, M. 2001: *Effective Marketing*, 3rd ed. – *South-Western Publishing, Cincinnati OH.*
- http://www.eurocommerce.eu/media/126242/shop_opening_hours_-_regulation.jpg
http://www.index.hu/gazdasag/2014/12/20/nagy_bukas_lehet_a_vasarnapi_zarva_tartas/
http://www.napi.hu/magyar_gazdasag/vasarnapi_zarva_tartas_kemeny_tenyek_erkeztek.602630.html
http://www.piacprofit.hu/kkv_cegblog/raketakent-szaguld-a-magyar-e-kereskedelem/
http://www.portfolio.hu/gazdasag/ennyi_volt_a_vasarnapi_boltbezaras.12.219015.html
http://www.veol.hu/gazdasag/vasarnapi_zavrva_tartas_legnagyobb-vesztes_a_vevo

A FELSŐOKTATÁS NEMZETKÖZIESEDÉSÉNEK HATÁSA AZ EGYETEMVÁROSOK FEJLŐDÉSÉRE EGY PÉCSI ESETTANULMÁNY TÜKRÉBEN

M. CSÁSZÁR ZSUZSA – WUSCHING Á. TAMÁS

EFFECT OF THE INTERNATIONALISATION OF HIGHER EDUCATION
ON THE DEVELOPMENT
OF UNIVERSITY TOWNS – A CASE STUDY FROM PÉCS

Abstract

Internationalisation and international student mobility is playing an increasingly important role worldwide in the transformation of higher education in the twenty-first century. According to OECD data, the global number of international students reached five million by 2015. Internationalisation has reached Hungarian higher education as well, and similar to national trends, the University of Pécs has also entered this path, mainly owing to its medical school. The number of international students enrolled at the University of Pécs is increasing year by year, and by the 2014/2015 academic year it had reached 2500. Due to this constant growth, the impact of international students on the life and development of the city of Pécs is becoming more and more significant. Therefore, in our recent research, we conducted a questionnaire survey among the international students of Pécs, in which the emphasis was put on their satisfaction with the services of the university and the city, their spatial patterns, and their impact on the urban development of Pécs. The results provided important information about their perspective on both the university and the city.

Keywords: internationalisation, international students, University of Pécs, questionnaire survey, urban development

Bevezetés

A 21. század átalakulóban lévő felsőoktatásában világszerte fontos szerepet játszik a nemzetköziesedés. Az egyre nagyobb tömegeket és földrajzi tereket érintő folyamat természeténél fogva egyéb tudományok – pl. közgazdaságtan, szociológia – művelői mellett a geográfusok érdeklődését is felkeltette. A téma kutatásával a földrajztudományon belül az *oktatásföldrajz* foglalkozik, amely a társadalomföldrajz egy viszonylag új területeként az oktatás, képzés térbeli vonatkozásait, térrel való kapcsolatát vizsgálja. Nemzetközi megalapozójának PETER MEUSBURGER tekinthető, aki 1998-as *Bildungsgeographie* című könyvében összegezte a diszciplína elméleti alapjait a tudás térbeli különbségeiből kiindulva. Maga az *oktatásföldrajz* kifejezés először 1997-ben COLIN BROCK nyomán az Európai Összehasonlító Pedagógiai Társaság athéni ülésén került be a köztudatba *geographies of education* formában (NAGY M. 1997). A hazai szakirodalomba M. CSÁSZÁR ZSUZSANNA vezette be tanulmányai és monográfiája (2002, 2004) révén.

Az oktatásföldrajzon belül elsősorban a felsőoktatással foglalkozó kutatók körében mind a nemzetközi, mind a hazai irodalomban előtérbe került a nemzetköziesedés folyamatának vizsgálata. A globalizáció és a tudásalapú gazdaság korában egyre nagyobb mértéket ölt a nemzetközi hallgatói mobilitás, mint a felsőoktatás nemzetköziesedésének legfontosabb mutatója. Az OECD szerint 2011-ben közel 4,5 millió volt világszerte a külföldi hallgatók száma, ami a növekedés ütemét figyelembe véve 2015-ben minden bizonnyal átlépte az 5 millió főt. Nem meglepő tehát, hogy az oktatásföldrajz művelői egyre élénkebben foglal-

koznak a folyamattal; a közelmúltban a felsőoktatás nemzetköziesedését komplex módon, globális szinten két alapvető munka (GÜRÜZ, K. 2008; BROOKS, R. – WATERS, J. 2011) is vizsgálta, emellett számos rövidebb tanulmány ragadta ki a folyamat egy-egy részletét különböző nézőpontokból.

Több szerző is a hallgatói mobilitás meghatározóit állította kutatásának középpontjába, arra keresvén a választ, hogy a hallgatók milyen szempontok alapján döntenek arról, mely országban folytassanak felsőfokú tanulmányokat. Egy kutatásból kiderült, hogy a helyválasztásban fontos szerepe van a hallgatóval azonos nemzetiségű migráncsoportok jelenlétének a célországban; ezt a jelenséget hálózati hatásnak (*network effect*) nevezik (BEINE, M. et al. 2014). Mások a küldő országok és célországok közti különbségeket helyezik előtérbe, a hallgatók helyválasztása során azt vizsgálva, hogy a gazdaságilag különböző fejlettségű térségekből migráló hallgatók mely szempontok alapján választanak célországot, figyelembe véve a potenciális célországok gazdasági fejlettségét is. Az eredmények között itt is kiemelik a hálózati hatást, sok más tényező – mint például a megélhetési költségek, a bérék várható mértéke a célországban, vagy az egyetemek elismertsége, minősége – mellett (PERKINS, R. – NEUMAYER, E. 2013). A külföldön tanulás mögött rejlő motiváció és a tanulás során felhalmozott kulturális tőke – aminek köszönhetően a társadalmi osztályok reprodukálódnak – is fontos szerepet tölt be, így a világszínvonalú egyetemek iránti kereslet új jelentőséget kapott. A tanulmányi mobilitás nem különíthető el a hallgatók távolabbi életcéljaitól sem, és a külföldön megszerzett formális tudás – ami egy magas színvonalú hazai egyetemen is megszerezhető – mellett legalább ugyanennyire fontosak a külföldön élés során felhalmozott szociális és kulturális kompetenciák is (FINDLAY, A. M. et al. 2012).

A felsőoktatás földrajzi vonatkozásainak kutatása során az egyetemek különböző világrangsorainak szempontjából is készült elemzés. Ezeket a világranglistákat a felsőoktatás globalizációjának és neoliberalizációjának 21. század eleji új hulláma alakítja, melynek során egyre élesedik a különbség az északi és a déli félgömb, továbbá a hagyományos tudásközpontoknak számító észak-amerikai és nyugat-európai, valamint az új csomópontokként (*knowledge hub*) feltörő kelet- és délkelet-ázsiai egyetemek között (JÖNS, H. – HOYLER, M. 2013).

Az oktatásföldrajz hazai művelői között is egyre felkapottabb téma a felsőoktatás nemzetköziesedése, hiszen a folyamat nálunk is egyre erősödik. Magyarországon a 2014/2015-ös tanév őszi félévében 24 598 külföldi hallgató tanult, ami a globális trendeknek megfelelően folyamatos növekedést mutat, és a kormányzat célja egyértelműen a létszám további emelése. A nemzetközi hallgatók jellemzően orvostudományt is nyújtó négy egyetemünkre (Semmelweis Egyetem, Debreceni Egyetem, Pécsi Tudományegyetem, Szegedi Tudományegyetem) iratkoznak be a legnagyobb számban. Az orvostudomány hagyományosan népszerű a külföldről érkezők körében, a fent említett négy egyetemünkön az 1980-as években már megkezdődött az angol nyelvű oktatás. Ezen túl a hallgatók számára nyújtott szolgáltatások is hozzájárulnak ahhoz, hogy növekszik a jelentkező és felvett külföldi orvostanhallgatók száma (BERÁCS J. et al. 2011). A legtöbb hallgatót Németország adja; előkelő helyen áll még Irán, Norvégia, Izrael és Nigéria is, ami a küldő országokat illeti. Sokan jönnek a jelentős magyar kisebbséggel rendelkező szomszédos országokból is (sorrendben Szlovákia, Románia, Szerbia, Ukrajna), ők jellemzően határon túli magyar nemzetiségű hallgatók.

Bár a fejlett nyugati országok jóval előrébb tartanak a nemzetköziesedés terén, esetükben nem feltétlenül nemzetgazdasági érdek a befelé irányuló hallgatói mobilitás arányának növelése, Magyarországon ezzel szemben mindenképp annak tekinthető, hiszen az általuk befizetett tandíj jelentős bevétel az egyetemek számára. Ezen felül pedig az intézmények székhelyeül szolgáló városok társadalmi és gazdasági fejlődésére, kulturális életére, vitalitására is egyre nagyobb hatással van a nemzetközi hallgatók jelenléte, így

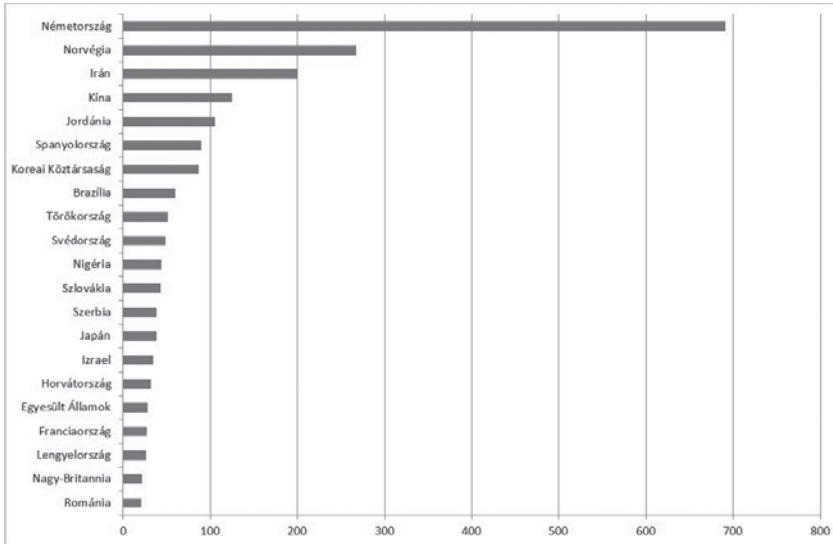
a nagy egyetemi városok esetében a városvezetés érdekét is szolgálja a nemzetköziesedés (M. CSÁSZÁR Zs. et al. 2013).

A Pécsi Tudományegyetem szerepe a város életében, valamint nemzetköziesedésének főbb jellemzői

Pécs városának gazdasági motorja jelenleg egyértelműen a Pécsi Tudományegyetem (KERESNYEI K.–EGEDY T. 2016). Az itt tanuló mintegy 20000 hallgató óriási gazdasági hatást fejt ki a 144 586 fős állandó lakosságsszámmal rendelkező (KSH 2011) megyeszékhelyre, az elmúlt években lejátszódó létszámcsökkenés ellenére is. A nem pécsi lakcímmel rendelkező hallgatókkal (2014 őszén 17 709 fő) együtt így szeptembertől júniusig számottevően megnő a város népessége, hiszen a közvetlen vonzáskörzet településeiről bejárókat leszámítva ez a hallgatói tömeg legalább a hétköznapokra beköltözik Pécsre az oktatási időszak alatt, ezt jól jelzi a 156 049 fős lakónépesség (KSH 2011) is. Az egyetemisták jelenléte fontos sokszorozó hatást jelent a város gazdaságára nézve a lakásbérlés (vagy kollégiumi díjak), a mindennapi szükségletek beszerzése, a szabadidős tevékenységek és a különböző szolgáltatások igénybevétele által. Mindemellett pedig ma az egyetem, amelynek gazdasági szerepe a város gazdasága nagymértékű szerkezetváltásával, az ipari szektor leépülésével (pl. bányák bezárása, Elcoteq telephely megszűnése) még inkább megnövekedett, a legjelentősebb foglalkoztató szerepét is betölti. Egyes karok bizonyos népszerű képzései pedig egyéb gazdasági szereplőket, foglalkoztatókat is a városba vonzanak; jól példázza ezt az informatikai profilú IT Services Hungary pécsi telephelyének folyamatos bővülése a cég 2012-es megtelepedése óta. A minőségi képzés, és ez által a foglalkoztatók számára nyújtott vonzerő rendkívül fontos, hiszen a város egyértelmű érdeke, hogy a Pécssett frissen diplomázott szakemberek minél nagyobb arányban találjanak képzettségüknek megfelelő állást a településen belül, meggátolva ezzel a fiatal, képzett munkaerő elvándorlását és az ebből következő elöregedést, valamint gazdasági visszaesést. Az egyetem tehát a jövőben is kétségkívül a legfontosabb kulcsszereplő lesz Pécs kulturális és innovációs központi szerepének megtartásában, a pozícióvesztés elkerüléséhez pedig a mai versenyhelyzetben az intézménynek mindenképp lépést kell tartania a felsőoktatási szektorban lejátszódó új trendekkel, melyek közül az egyik legfontosabb ma a nemzetköziesedés.

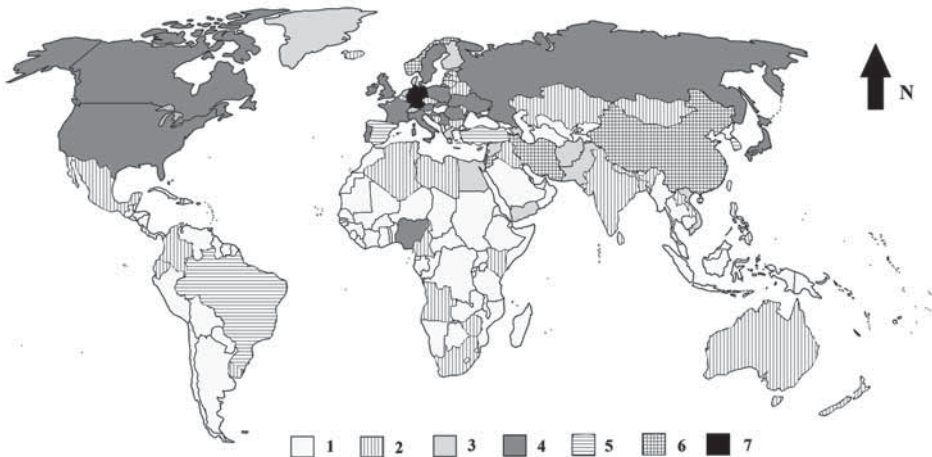
Az országos tendenciához hasonlóan a Pécsi Tudományegyetemen is hosszú ideje növekszik a külföldi hallgatók száma, az intézmény egyértelműen a nemzetköziesedés útjára lépett. A létszám a 2000-es évben lépte át a 200 főt (M. CSÁSZÁR Zs.–NÉMETH J. 2006), majd a gyors emelkedésnek köszönhetően 2007-ben 1234, 2011-ben 1764, 2015 februárjában pedig már 2500 külföldi hallgató volt jelen a PTE-n. Ez a szám meghaladja az egyetem teljes hallgatói létszámának 10%-át! Ami a küldő országokat (1-2. ábra) illeti, az országos tendenciához hasonlóan Németországból jönnek legtöbben, ami annak is köszönhető, hogy az egyetem orvosi karán 2004 óta német nyelven is lehet tanulni. A több mint három évtizede működő angol programra pedig évek óta norvég, valamint iráni hallgatók járnak a legtöbben. Különbözik azonban az országos trendtől a szomszédos országokból érkező magyar nemzetiségű hallgatók alacsony létszáma, ennek döntően földrajzi okai vannak. A PTE emellett sikeresen szerzett új piacokat az elmúlt néhány évben távoli országokban is, ezek jellemzően Brazília, Kína, Jordánia, valamint Törökország; az ezekből az országokból érkező, hirtelen nagyszámú hallgató beiskolázása általában egy-egy sikeres toborzókampány, vagy államközi megállapodás eredménye. A kari megoszlás esetében ismét csak az országos trend köszön vissza, hiszen 2014 novemberében a nemzetközi hallgatók 70%-a az Általános Orvostudományi Karra volt beiskolázva, a második helyen

a Bölcsészettudományi Kar következett 9%-kal, a maradék 21%-on osztozott az egyetem többi nyolc kara. A 2014/2015-ös tanévben a PTE-n az orvosi kar képzésein túl további tizenöt angol nyelvű alapképzés, nyolc mesterképzés, valamint nyolc doktori képzés volt meghirdetve, azonban az egyetemnek ezekre eddig még nem sikerült jelentős számú külföldi hallgatót idicsábítania.

1. ábra A Pécsi Tudományegyetemre legalább húsz hallgatót küldő országok listája, 2014. november (szerk. M. CSÁSZÁR Zs.–WUSCHING Á. T.)

Figure 1 List of countries sending at least twenty students to the University of Pécs, November 2014 (ed. by M. CSÁSZÁR, Zs.–WUSCHING, Á. T.)

2. ábra A Pécsi Tudományegyetem nemzetközi vonzástérképe, 2014. november (szerk. M. CSÁSZÁR Zs.–WUSCHING Á. T.).
Jelmagyarázat: 1 – nincs hallgató; 2 – 1–5 hallgató; 3 – 6–10 hallgató; 4 – 11–50 hallgató; 5 – 51–100 hallgató; 6 – 101–500 hallgató; 7 – több mint 500 hallgató.

Figure 2 The University of Pécs's global map of attraction, November 2014 (ed. by M. CSÁSZÁR, Zs.–WUSCHING, Á. T.).
Legend: 1 – no students; 2 – 1–5 students; 3 – 6–10 students; 4 – 11–50 students; 5 – 51–100 students; 6 – 101–500 students; 7 – more than 500 students.

A nemzetközi hallgatók nem csak az egyetemre, de Pécs gazdasági életére is nagy hatással vannak, ez a hatás pedig létszámuk növekedésével egyre jelentősebb. Egy korábbi kutatás (FÜZESI Zs.–TISZYÁN L. 2013) szerint egyedül az orvosi kar külföldi hallgatói évente 3,8–4,1 milliárd forintot költenek az országban (ennek döntő többségét Pécsen) a tandíjon felül. Mint tudjuk, azóta nőtt az ÁOK külföldi hallgatóinak létszáma, a többi kar hallgatóiról nem is beszélve, akik ebben a mintában nem szerepeltek. A nemzetközi hallgatók az egyetemi populáció részeként egyre inkább a városfejlődés motorjaként hatnak: a lakhatás, a fogyasztás, valamint a különböző szolgáltatások igénybevétele révén jelentős hatást gyakorolnak Pécs gazdaságára, fejlődésére. Itt fontos megemlíteni, hogy a PTE a hazai bázist tekintve 2004 óta több mint 12 000 hallgatót veszített (M. CSÁSZÁR Zs.–WUSCHING T. 2014), ez a jelentős visszaesés természetesen nyomot hagyott a város életén is, így arányaiban nézve még jobban felértékelődött a nemzetközi hallgatók szerepe. Továbbá mivel nagy arányban vannak jelen a Magyarországnál gazdaságilag fejlettebb országokból (elsősorban Németország, Norvégia) érkezők, így joggal feltételezhető, hogy nekik egyénenként is jóval nagyobb a hozzájárulásuk a város gazdaságához, mint egy átlagos hazai egyetemistának, nem beszélve arról, hogy a külföldi hallgatók lényegesen többet tartózkodnak Pécsen a szemeszterek ideje alatt, mint gyakrabban hazautazó magyar társaik. A nemzetköziesedés fontosságát jól jelzi, hogy a város egyes infrastruktúra-fejlesztései is részben a külföldi hallgatókhoz köthetők, jó példa erre az egyetemvárosi kerékpárút, amelyet elsősorban a német és norvég orvostanhallgatók használnak előszeretettel. Kulcsfontosságú tehát, hogy az egyetem és a város minden téren megfeleljen az ideérkező nemzetközi hallgatók igényeinek, amennyiben a vezetés a létszám további növekedését tűzi ki célul.

Kérdőíves felmérés és eredményei

A jelenlegi empirikus kutatásunk a Pécsi Tudományegyetem nemzetközi hallgatóinak kérdőíves felmérésén alapszik. A kérdőív a hallgatók várossal való kapcsolatát helyezi előtérbe: a város mely részén élnek, mi jellemzi a térhasználatukat, mennyire elégedettek Péccsel különböző szempontok alapján, továbbá milyen típusú létesítményeket látogatnak, milyen szolgáltatásokat hiányolnak, végül mekkora összeget költenek a városban különböző anyagi és egyéb javakra. A felmérés során 546 hallgatót sikerült elérni, ami a 2500 fős létszám arányában 21,84%-os mintának minősül. A módszert tekintve a lekérdezés papír alapú kérdőíven, önkitöltős módon zajlott le, oktatói felügyelet mellett. A kiértékelés során a teljes minta összesített elemzésén túl kétféle fő szempont alapján bontottuk szét a sokaságot: földrajzi alapon külön elemeztük az Európából, valamint az Európán kívüli országokból érkezett hallgatók válaszait, mivel jelentős kulturális, életmódbeli törésvonalak tételezhetők fel a két csoport között. Az európai hallgatók közül egyedülként külön kiemeltük a németeket, mivel ők alkotnak akkora mintát (127 fő), hogy indokolt legyen velük külön is foglalkozni. A szétválasztás másik szempontja a karok szerinti bontás: itt két csoportot alkottunk, az ÁOK hallgatóit (334 fő), valamint a többi kar hallgatóit összesítve (212 fő, ebben szerepelnek a karközi előkészítő képzéseken részt vevő hallgatók is). Utóbbi csoportot nem bontottuk tovább, mivel egyesével egyik további kar hallgatói sem alkotnak önállóan elegendő tömeget egy külön elemzéshez. Mint az *1. táblázatban* látható, összesen 391 hallgató érkezett a legtöbbit küldő 11 országból, ami arányaiban megegyezik a teljes sokaság eloszlásával. Ha az elemzés során használt földrajzi bontást vesszük alapul, összesen 271 európai és 241 Európán kívüli hallgatót kapunk, így a társadalmi, életmódbeli, kulturális különbségek mellett a hasonló arány miatt is indokolt ez a felosztás.

A lekérdezett mintában legalább tíz fővel szereplő küldő országok
Sending countries with at least ten people from the queried sample

	ÁOK	Többi kar	Összesen
Németország	124	3	127
Jordánia	20	47	67
Norvégia	51	3	54
Kína	0	39	39
Nigéria	11	11	22
Spanyolország	15	4	19
Brazília	5	8	13
Koreai Köztársaság	12	1	13
Irán	11	2	13
Svédország	8	4	12
Törökország	0	12	12

A külföldi hallgatók városi térrel való kapcsolatára vonatkozó első kérdés a *lakhatásukra* irányult. A teljes minta 30%-a lakik kollégiumban, 7,5%-ának van saját lakása, 60%-a pedig bérelt lakásban él, a maradék 2,5% nem válaszolt. Ez az eredmény azonban biztosan torzít a teljes létszámra vetítve, hiszen 2500 főre számolva 750 külföldi kollégistának kellene lennie, ennyi azonban biztosan nincs Pécsen, így a bérelt lakásban élők aránya bizonyosan nagyobb a teljes létszámra vonatkozóan, mint 60%. Az európaiak jóval nagyobb arányban élnek albérletben, míg ezzel párhuzamosan a más kontinensekről érkezők között lényegesen több a kollégista. Ezek az arányeltolódások vélhetően összefüggnek a különböző térségekből érkező hallgatók társadalmi, gazdasági helyzetében, illetve az életmódjukban jelenlévő különbségekkel. Városrészeket tekintve döntő többségben a belvárosban, valamint az egyetemi kampuszokhoz közel eső lakóövezetekben élnek, a nemzetközi hallgatók elenyésző hányada lakik szuburbán, esetleg rurális területeken. A teljes megkérdezett minta többsége, 54%-a leginkább gyalog jár az egyetemre, 18,5%-a használ általában tömegközlekedést, míg 12,5%-a a kerékpárt részesíti előnyben. A válaszadók csekély hányada közlekedik az egyetemre saját gépjárművel, esetleg taxival, míg 8%-a esetében változó az egyetemre való eljutás módja. A tömegközlekedés inkább az Európán kívüliek, míg a kerékpár használata az európaiak között népszerűbb, vélhetően ez is a két csoport kulturális és életmódbeli különbségeiből fakad. (A nemzetközi hallgatók városi térhasználatához kapcsolódóan a PTE főbb kampuszainak, kollégiumainak, valamint az egyéb, hozzá kapcsolódó fontos épületeknek városon belüli elhelyezkedése a 3. ábrán látható.)

3. ábra A Pécsi Tudományegyetem főbb campusai és az egyetemhez köthető fontosabb épületek elhelyezkedése a városon belül (szerk. M. CSÁSZÁR Zs. – WUSCHING Á. T.). Jelmagyarázat: 1 – Általános Orvostudományi Kar; 2 – Bölcsészettudományi Kar – Természettudományi Kar; 3 – Műszaki és Informatikai Kar; 4 – Állam- és Jogtudományi Kar – Közgazdaságtudományi Kar – Rektori Hivatal; 5 – Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Kar; 6 – Egészségtudományi Kar; 7 – Dél-Dunántúli Regionális Könyvtár és Tudásközpont; 8 – Zsolnay Kulturális Negyed; 9 – Szentágotthai Kutatóközpont; 10 – Boszorkány úti kollégium; 11 – Jakab-hegyi kollégium; 12 – Szántó Kollégium; 13 – UNIV kollégium.

Figure 3 Location of the University of Pécs's main campuses and its other important establishments within the city (ed. by M. CSÁSZÁR, Zs. – WUSCHING, Á. T.). Legend: 1 – Medical School; 2 – Faculty of Humanities – Faculty of Sciences; 3 – Faculty of Engineering and Information Technology; 4 – Faculty of Law – Faculty of Economics – Rector's Office; 5 – Faculty of Adult Education and Human Resource Development; 6 – Faculty of Health Sciences; 7 – Central Library and Centre for Learning; 8 – Zsolnay Cultural Center; 9 – Szentágotthai Research Center; 10 – Boszorkány Dormitory; 11 – Jakab-hegyi Dormitory; 12 – Szántó Dormitory; 13 – UNIV Dormitory.

A kutatás fontos részét képezi a nemzetközi hallgatók Pécs városáról alkotott képe. Ennek feltérképezése – különböző szempontokra bontva – ötfokozatú skálán való osztályozással történt. Az eredményeket a 2. táblázat szemlélteti.

2. táblázat – Table 2

A nemzetközi hallgatók átlagos elégedettsége Pécs városával
a lekérdezett minta alapján
The international students' average satisfaction with the city of Pécs,
based on the queried sample

	Teljes minta	Európai	Európán kívüli	Német- országi	ÁOK	Többi kar
Lakókörnyezet minősége	3,42	3,48	3,39	3,34	3,36	3,53
Közlekedés kínálata, minősége	3,20	3,09	3,32	2,95	3,10	3,35
Közbiztonság	3,52	3,31	3,75	3,12	3,32	3,85
Szolgáltatások (pl. fodrász, kozmetikus, bevásárlás) kínálata	3,14	3,20	3,08	3,27	3,07	3,25
Szabadidős, kulturális, szórakoztató létesítmények kínálata	3,16	3,26	3,06	3,37	3,08	3,29
Megélhetési költségek (élelmiszer, alapvető szükségletek)	3,58	3,81	3,34	3,70	3,60	3,56
Egyéb költségek (szabadidős kiadások, szolgáltatások árai)	3,44	3,67	3,19	3,51	3,49	3,37

A teljes minta eredményei nem térnek el túlságosan a különböző szempontok esetében, hiszen minden részátlag 3,14 és 3,58 közé esik. Összességében a megélhetési költségek és a közbiztonság kapták a legmagasabb átlagpontoszámokat. Előbbi talán a legfontosabb kategória, hiszen a nemzetközi hallgatói mobilitás irányában, a hallgatók egyetemválasztásában bizonyítottan jelentős a szerepük a célországra jellemző megélhetési költségek mértékének (BEINE, M. et al. 2014). Pécs esetében talán kissé alacsonynak is tűnhet a 3,58-as átlag, amit – mint látható – az Európán kívüli hallgatók osztályzatai húznak le némileg, mivel az ő pénztárcájuk vélhetően máshogy viszonyul az itteni árakhoz, mint az európaiak többségéé. A szabadidős költségek esetében ugyanilyen markáns az eltérés a két csoport osztályzatai között, valamivel alacsonyabb összesített átlaggal. A 0,14-es visszaesés oka az lehet, hogy míg az élelmiszerek és alapvető mindennapi szükségletek árai általában nincsenek célcsoportokhoz igazítva, ezzel szemben bizonyos szolgáltatók, létesítmények direkt a külföldi hallgatókra specializálódtak, így itt hozzájuk mérten szabják az árakat, néhol talán kissé el is vetve a súlykot, és ez a különbség köszön vissza az átlagok közti eltérésben. A közbiztonságra adott osztályzatokat vizsgálva viszont szembetűnő a különbség az európai és Európán kívüli, valamint az ÁOK és a többi kar hallgatóinak véleménye között, a németek esetében pedig még az európai átlagnál is két tizeddel alacsonyabb értéket kaptunk, így a németek és a nem európaiak osztályzatai között rendkívül nagy, 0,73 az eltérés. Rejtély, hogy miért érzik magukat ennyivel biztonságosabban az Európán kívüliek, valamint a nem az ÁOK-ra beiskolázott hallgatók. Talán mivel eltérő kulturális és társadalmi közegből érkeztek, más fogalmaik vannak a közbiztonságról és annak szintjeiről, de a magyarázat összefügghet a térhasználati jellemzőikkel is: mivel közülük sokan laknak olyan kollégiumban, amely a kampusz mellett, vagy ahhoz nagyon közel

helyezkedik el, így általában szűkebb tereket használnak a városban, ebből kifolyólag a közbiztonság-érzetük pozitívabb. Amennyiben a közbiztonságba a közlekedési biztonság is beleértendő, úgy az európaiak és azon belül a németek osztályzatainak alacsony átlagát az is magyarázhatja, hogy ők nagyobb arányban használnak kerékpárt, és a megépült egyetemvárosi kerékpárút ellenére sem érzik biztonságosnak a kerékpáros közlekedést Pécs városában. Mindenesetre a közbiztonságra adott válaszok kiértékelésének eredménye egy újabb kérdésfelvetést jelent, melyre egy jövőbeli kutatás során nagyobb súlyt érdemes helyezni. Összességében a legalacsonyabb értékek a szolgáltatások, valamint a szabadidős és szórakoztató létesítmények kínálatára érkeztek, Pécs városának tehát mindenképpen van hová fejlődnie e téren, amennyiben meg kíván felelni az ideérkező nemzetközi hallgatók igényeinek. A városban egyre inkább megnőhet a szerepük a külföldiekre szakosodott létesítményeknek, mivel az ő létszámuk növekedésével párhuzamosan a hazai hallgatók száma évről évre apad. Ennek a súlyponteltolódásnak a nyomai már felfedezhetők Pécs különböző részein, hiszen míg a nemzetközi hallgatók által frekventált terekben gyakorlatilag egymás mellett nyíltak meg különféle vendéglátóhelyek, szolgáltatók az utóbbi években, addig más városrészekben több, jellemzően hazai diákok által látogatott létesítmény is bezárt, vagy a korábbinál rövidebb nyitva tartással, kisebb profillal üzemel.

Részben ehhez kapcsolódik a felmérés legösszetettebb kérdése, mely során arra kerestük a választ, hogy *a nemzetközi hallgatók milyen típusú létesítményeket, helyeket milyen gyakorisággal látogatnak a városban*. A válaszadók 13 különböző létesítménytípus kapcsán egyenként hat lehetőség közül választhattak annak alapján, hogy milyen gyakran látogatják azokat: hetente többször; hetente egyszer; havonta kétszer vagy háromszor; havonta egyszer vagy ritkábban; évente egyszer vagy ritkábban; soha. A teljes mintára vonatkozó eredmények nem okoztak meglepetéseket: a leggyakrabban látogatott helyek a vendéglátó szektorhoz köthetők (étterem, kávézó, italbár, szórakozóhely). A teljes sokaság 56,6%-a jár hetente legalább egyszer kávézóba (összeadva a „hetente többször” és a „hetente egyszer” lehetőségekre adott értékeket), továbbá 55,1% jár hetente legalább egyszer étterembe. Italbárt („pubot”) a teljes minta 36,3%-a, míg szórakozóhelyet 29,5%-a keres fel hetente legalább egy alkalommal. Az összehasonlíthatóság miatt nem kérdeztünk rá konkrét, név szerinti helyekre, de vélhetően a hallgatók többségének megvannak a saját törzshelyeik, amiket rendszeresen felkeresnek. A legnépszerűbb olyan helyek, amelyek nem a vendéglátáshoz köthetők, az edzőtermek és sportlétesítmények: a teljes minta 49,8%-a, azaz gyakorlatilag minden második hallgató jár egy héten legalább egyszer edzeni, sportolni. A gyakran látogatott helyek listája ezzel nagyjából ki is merül, hiszen a felsoroltak után a szabadidőparkok, városkörnyéki rekreációs terek következnek 16,5%-kal, ami a hetente legalább egyszeri felkeresést illeti, majd egy újabb nagy szakadék: a nemzetközi hallgatók 6,5%-a tekint meg heti legalább egy alkalommal valamilyen sporteseményt a városban. A mozik esetében a válaszadók egyharmada jelölte be a havonta egyszer vagy ritkábban opciót, ez normális értéknek tekinthető, hiszen moziba eleve nem járnak az emberek általában minden héten. A teljes minta közel egyharmada viszont még soha nem volt Pécssett mozivetítésen. A színházak esetében ez az arány 57%, és csupán 13%-uk jár évente egynél több alkalommal. A hallgatók érdeklődési köre mellett az alacsony arányt az is magyarázhatja, hogy a pécsi színházakban túlnyomórészt magyar nyelvű előadások vannak. A felkínált válaszlehetőségek közül a múzeumok, galériák; fürdő- és wellness létesítmények; állatkert, élménypark, valamint az élő zenei koncertek látogatottsága esetében találkozhatunk még a legalacsonyabb részarányokkal. Egyik sem igazán meglepő. Pécssett ugyanis jelenleg nem található komoly fürdőlétesítmény, az állatkert felújítás alatt áll, élményparknak pedig egyedül a városon kívül található Mecsextrém tekinthető. Amennyiben vannak Pécssett nemzetközi zenei koncertek, vélhetően nem jut el a hírük a külföldi hallgatókhoz,

a magyar előadókat pedig bizonyára nem ismerik. A leggyakrabban látogatott helyek (3. táblázat) kapcsán érdemes a földrajzi és kari bontás érdekesebb eredményeit kiemelni.

3. táblázat –Table 3

A nemzetközi hallgatók által leggyakrabban látogatott helytípusok,
a legalább heti egyszeri látogatás aránya alapján (%)
Establishments visited most frequently by international students,
based on the ratio of at least one visit a week (%)

	Teljes minta	Európai	Európán kívüli	Német- országi	ÁOK	Többi kar
Étterem	55,13	65,56	51,18	49,45	49,70	63,68
Kávézó	56,59	46,89	70,08	66,05	61,38	49,06
Italbár („pub”)	36,26	24,48	48,82	48,71	38,92	32,08
Szórakozóhely	29,85	21,16	38,58	39,48	29,34	30,66
Edzőterem, sportlétesítmény	49,82	38,17	71,65	61,99	59,58	34,43

Megállapítható, hogy az Európán kívülről érkezett hallgatók egyedül az éttermekbe járnak gyakrabban, mint az európai társaik, a többi típust tekintve azonban minden esetben az európaiak aránya a meghatározóbb, a különbség néhol igen markáns: italbárokba kétszer akkora arányban járnak legalább heti egy alkalommal, és a szórakozóhelyek esetében is közel kétszeres az aránykülönbség. Ennek részben anyagi okai lehetnek, részben pedig a kulturális, társadalmi különbségek jelenthetik a magyarázatot: az európai kultúrában nagyobb szerepet tölt be a bárókba, klubokba járás a fiatalok körében, mint az ázsiai, afrikai országok többségében, nem is beszélve a muszlim vallású államokról. Ezekből az arányokból visszavezethetünk a korábbi eredményekre is, melyek a közbiztonság értékelésére vonatkoznak: mivel az Európán kívüliek lényegesen kevesebbet járnak bárókba, szórakozóhelyekre, kevesebbet mozognak az éjszakában, így gyaníthatóan kisebb arányban érik őket bizonyos, jellemzően az éjszakai élethez kapcsolódó atrocitások, továbbá eleve biztonságosabbnak értékelik a várost, ha éjszaka nem mennek ki az utcára. Visszatérve a látogatottságra, az európai arányokon belül a németek átlagai jellemzően nem térnek el jelentősen, talán az edzőterem és sportlétesítmények használatában mutatkozó 10%-os különbség érdemel említést. Az európai és nem európai minta között azonban itt is megvan a markáns eltérés, úgy tűnik tehát, hogy az Európán kívüliek sportolási szokásai is különböznek az európai hallgatókétól, de itt is közrejátszhatnak anyagi okok, hiszen a konditermek és egyéb létesítmények használatáért is díjat kell fizetni, amelyet a gazdaságilag elmaradottabb országokból érkező hallgatók közül vélhetően kevesebben engedhetnek meg maguknak.

A különböző létesítmények látogatottságával függ össze az a kérdés, hogy *a nemzetközi hallgatók milyen típusú helyeket, szolgáltatásokat hiányolnak Pécs városában*. A teljes minta 26%-a, azaz nagyjából minden negyedik hallgató hiányol legalább egy dolgot a városból, ami viszonylag jó arány, hiszen ez azt jelenti, hogy a hallgatók háromnegyedének nem hiányzik semmi. Itt nincs jelentős különbség az európai–Európán kívüli megoszlásban, az azonban már említést érdemel, hogy az ÁOK hallgatói esetében a minta 30%-a hiányol valamit, a többi karra beiskolázottaknál ez az arány csak 20%, így ez az eredmény mindenképp azt sugallja, hogy az orvosi kar hallgatói nagyobb igényeket támasztanak. A hallgatók saját maguk írhatták be, hogy miket hiányolnak, így értelemszerűen számos különböző

válasz született, a legtöbben mégis általánosabb dolgokat adtak meg („valamiből több, jobb kellene”), csak kevesen írták be valamely konkrét szolgáltatót, márka vagy termék nevét. A hasonló jellegű válaszokat különböző szolgáltatástípusok mentén csoportosítottuk, így kiderült, melyekkel kapcsolatban van a leginkább hiányérzetük: ezek az étkezés, vásárlás, sportolás, éjszakai élet, valamint az angol nyelvű szolgáltatások.

A nemzetközi hallgatók városra gyakorolt gazdasági hatása értelemszerűen az általuk *a városban elköltött összegek mennyiségén* keresztül mérhető leginkább, így az utolsó kérdés erre irányult. Hat különböző tételcsoportra bontottuk a kérdést: lakhatás; alapszükségletek (élelmiszer, alapvető higiéniai termékek stb.) beszerzése; egyéb vásárlás (ruházat, kiegészítők, műszaki cikkek, könyvek stb.); közlekedési kiadások; tanulmányokhoz köthető költségek a tandíjon felül (jegyzetek, tankönyvek, vizsgadíjak stb.); valamint szabadidős kiadások. Mivel a kérdés az egy hónapban elköltött összegekre irányult, így célszerű elsőként a havi átlagokat áttekinteni: a nemzetközi hallgatók a válaszok alapján átlagosan 178 900 Ft-ot költenek havonta Pécsen. A legtöbb pénzt lakhatásra (71 500 Ft) és alapvető szükségletekre (49 000 Ft) adják ki, ez nem meglepő, mint ahogy az sem, hogy az ÁOK hallgatói átlagosan jóval többet költenek, mint a többi kar diákjai. Az orvostanhallgatók esetében az átlagos havi összeg 199 000 Ft a többi karra beiskolázottak 142 600 Ft-jával szemben, ami jelentős többletet jelent, így a város egyértelműen az ÁOK hallgatóiból profitál többet. A korábbi, csak az ÁOK-t érintő kutatás (FÜZESI ZS. – TISTYÁN L. 2013) során használt módszerrel a teljes létszámra (2500 fő), valamint 9,5 hónap itt-tartózkodásra kiszámolva megkapjuk, hogy jelenleg *éves szinten a nemzetközi hallgatók által Pécsen elköltött összeg megközelítőleg 4,5 milliárd Ft-ra tehető*. Ez nincs egyenes arányosságban a korábbi kutatás eredményével, hiszen bár jelentős létszámnövekedés zajlott le a két mérés között eltelt időben, ez inkább a többi kart érintette, amelyek hallgatói arányosan kevesebbet költenek, mint a medikusok. Az ő visszafogottabb költekezésük visszavezethető néhány korábban már említett tényre: egyfelől sok köztük az alacsonyabb jövedelmű országokból érkező hallgató, akik közül ráadásul többen kollégiumban laknak (ami olcsóbb, mint a lakásbérlés), és sokan ösztöndíjból állják kollégiumi díjukat; ők a lakhatás költségeihez 0 Ft-ot írtak, ami értelemszerűen lefelé húzza az átlagot. Egy másik fő ok pedig *3. táblázat* elemzésekor már tárgyalt városi térhasználatban, a létesítmények látogatásában rejlik. Mindent egybevetve a város szolgáltatói szektorának különböző szereplői, valamint az ingatlanpiac számára ez így is jelentős bevétel, érdekes lenne összevetni, hogy ugyanez az összeg mennyi hazai hallgató kiadásával lenne egyenértékű.

Összefoglalás, jövőkép

Az elmúlt években több tanulmány született a hazai hallgatóknak egy adott városra, annak gazdaságára kifejtett hatásáról (többek közt GYÜRE J. et al. 2013), valamint egyes egyetemeknek a városok, régiók innovációs, illetve K+F potenciáljával való kapcsolatáról (LENGYEL I. 2009; GÁL Z. 2010), a nemzetközi hallgatók jelenlétének hatása azonban újszerű szempontnak tekinthető a hazai egyetemvárosok fejlődésére ható különböző tényezők vizsgálatának terén. Összességében elmondható, hogy az elvégzett kutatás során többnyire igazolódtak előzetes hipotéziseink, ugyanakkor nem várt, meglepő eredmények is születtek. Mindezzel együtt a kapott eredmények az egyetem és a város szemszögéből nézve is hasznosak lehetnek, amennyiben feltételezzük, hogy minden tekintetben meg kívánnak felelni az egyre nagyobb számban ideérkező nemzetközi hallgatók igényeinek. A kutatás alátámasztotta azt a feltevést, miszerint a nemzetközi hallgatók ilyen arányú jelenléte jelentős hatással van Pécs városára: elég csak megemlíteni, hogy jelenleg a város

lakosságának mintegy 2%-át alkotják, és az egyetem vezetése nyíltan arra törekszik, hogy tovább növelje a létszámukat.

A nemzetköziesedés lendületet adhat a város gazdaságának is, amely láthatóan nem tud kilábalni az elmúlt évtized stagnálásából. Elsősorban a szolgáltatói ipar, a kereskedelmi, vendéglátói szektor, valamint az ingatlanpiac (főként a lakásbérletek) révén a nemzetközi hallgatók jelenléte egyértelmű sokszorozó hatást fejt ki Pécs gazdaságára, a hazai hallgatók többségénél arányosan nagyobb bevételeket hozva a lakástulajdonosok, valamint a gazdasági szereplők számára. Városi térhasználatuk behatárolása során fontos megemlíteni, hogy döntően a belváros (Széchenyi tér, Király utca), valamint a PTE nyugati kampuszának, elsősorban az orvosi kar főépületének környéke (Egyetemváros) meghatározó mind a lakhatásuk, mind pedig az általuk látogatott szolgáltató helyek terén. Ez a trend más hatásokkal összeadódva a város egyetemen belüli fejlődését vonja maga után, hiszen a bevételek differenciált eloszlása nyomán egyes terek látványosan dinamikusabban fejlődnek, mint mások. A legtöbb új építésű terület a külföldi hallgatók által előszeretettel használt városrészekben belül található, valamint számos új, színvonalas szolgáltató hely is jelentős részben a nemzetközi hallgatókat megcélozva üzemel. Bizonyos típusú szolgáltatók így koncentráltan jelennek meg a város szövetén belül, sajátos modern, nemzetközi arculatot adva az adott környezetnek.

A kutatás során kapott eredmények mindezen túl irányt mutatnak arra vonatkozóan is, hogy milyen újabb vizsgálatokat érdemes elvégezni a témát érintően. Egy Pécshez, valamint a PTE-hez hasonló méretű hazai vagy külföldi város és egyetem nemzetközi hallgatóival – célszerűen ugyanezen kérdőívet lekérdezve – térbeli összehasonlító elemzés készíthető, amiből a két város sajátosságait figyelembe véve értékes következtetések vonhatók le. Jelenleg a külön kategóriát képviselő Budapestet leszámítva Magyarországon Debrecen, Pécs, valamint Szeged egyetemén vannak jelen jelentős számban külföldi hallgatók, a jövőben pedig mindhárom város felsőoktatási intézményében további növekedés várható, így mindenképp időszerű egy átfogó összehasonlító vizsgálat. Napjainkban készül is Debrecen és Szeged egyetemein hasonló felmérés, így az összehasonlítás után komplex képet kaphatunk arról, hogy a nemzetközi hallgatók jelenléte milyen hatással van az egyetemek bázisául szolgáló városok fejlődésére, figyelembe véve a három regionális központ eltérő földrajzi fekvését, a részben ebből fakadó különbözőségeiket, illetve az egyetemekre beiskolázott külföldi hallgatók nemzetiségi összetételét. Újabb kutatásra adhat alapot a külföldi hallgatók hatásának a magyarokéval való összevetése: a Pécssett tanuló, egyre csökkenő létszámú hazai egyetemisták gazdasági hatásának ugyanilyen módszerrel történő felmérésével láthatóvá válik az egy főre jutó különbség a két csoport között. Továbbá néhány év elteltével a felmérést megismételve feltérképezhetjük a külföldi hallgatók várható létszámnövekedésének fényében a változásokat, és választ kaphatunk arra is, hogy a nemzetközi hallgatók jelenléte esetleg tágabb városi terekre is fejlesztőképpen hat-e a jövőben, avagy a jelenlegi térhasználatuk fő pontjait alkotó területek fejlődnek-e tovább még nagyobb ütemben, nagyobb különbséget keltve ezzel a városban belül az egyes területek fejlettsége között.

WUSCHING TAMÁS
PTE TTK Földrajzi Intézet, Pécs
wt14@freemail.hu

M. CSÁSZÁR ZSUZSA
PTE TTK Földrajzi Intézet, Pécs
cszsuzsa@gamma.ttk.pte.hu

IRODALOM

- BEINE, M.–NOËL, R.–RAGOT, L. 2014: Determinants of the international mobility of students. – *Economics of Education Review* 41. pp. 40–54.
- BERÁCS J.–MALOTA E.–ZSÓTÉR B. 2011: A magyar felsőoktatás nemzetköziesedésének folyamata 2. Tanulmányok. – *Bologna füzetek* 8. Tempus Közalapítvány, Budapest. 143 p.
- BROOKS, R.–WATERS, J. 2011: Student mobilities, Migration and the internationalization of higher education. – *Palgrave Macmillan, Basingstoke*. 208 p.
- FINDLAY, A. M.–KING, R.–SMITH, F.M.–GEDDES, A.–SKELDON, R. 2012: World class? An investigation of globalisation, difference and international student mobility. – *Transactions of the Institute of British Geographers* 37. pp. 118–131.
- FÜZESI ZS.–TISZYÁN L. 2013: Külföldi diákok egy egyetem és város életében. – *Területfejlesztés és Innováció* 7. 3. pp. 11–17.
- GÁL Z. 2010: The role of research universities in regional innovation: the case of South-Transdanubia, Hungary. – In: LONGWORTH, N.–OSBORNE, M. (szerk.): *Perspectives of learning cities and regions: policy practices and participation*. NIACE, Leicester. pp. 84–106.
- GÜRÜZ, K. 2011: Higher education and international student mobility in the global knowledge economy. – *State University of New York Press, Albany*. 463 p.
- GYÜRE J.–MAKKAI B.–TRÓCSÁNYI A. 2013: Az egyetemvárosiasodás kérdései a PTE nyugati kampusza példáján. – *Területfejlesztés és Innováció* 7. 3. pp. 25–33.
- JÖNS, H.–HOYLER, M. 2013: Global geographies of higher education: the perspective of world university rankings. – *Geoforum* 46. pp. 45–59.
- KERESNYEI K.–EGEDY T. 2016: A pécsi kreatív osztály helyzetének értékelése statisztikai és empirikus kutatások alapján. – *Tér és Társadalom* 30. 1. pp. 57–78.
- LENGYEL I. 2009: Knowledge-based local economic development for enhancing competitiveness in lagging areas of Europe: the case of the University of Szeged. – In: VARGA A. (szerk.): *Universities, knowledge transfer and regional development: geography, entrepreneurship and policy*. Edward Elgar Publishing, Cheltenham. pp. 322–349.
- M. CSÁSZÁR ZS. 2002: Az oktatás területi különbségei – az oktatásföldrajz szerepe a területi kutatásokban. – In: LÁSZLÓ M.–TÓTH J. (szerk.): *Múlt, jelen, jövő – a településtudomány térben és időben*. PTE TTK Földrajzi Intézet, Pécs. pp. 210–221
- M. CSÁSZÁR ZS. 2004: Magyarország oktatásföldrajza. – *Pro Pannónia Kiadó, Pécs*. 189 p.
- M. CSÁSZÁR ZS.–CSÜLLÖG G.–PAP N. 2013: Internationalisation of a University – „The Secret Weapon” for the Development of the Hungarian Provincial City of Pécs, Hungary. – *Journal of Settlements and Spatial Planning* 4. 2. pp. 215–225.
- M. CSÁSZÁR ZS.–NÉMETH J. 2006: A Pécsi Tudományegyetem szerepe a Dél-Dunántúli Régió felsőoktatásában. – *Földrajzi Értesítő* 55. 1–2. pp. 141–158.
- M. CSÁSZÁR ZS.–WUSCHING Á. T. 2014: A Pécsi Tudományegyetem vonzáskörzetének változásai 2004 és 2013 között. – *Modern Geográfia* 29. 4. pp. 25–38.
- MEUSBURGER, P. 1998: *Bildungsgeographie: Wissen und Ausbildung in der räumlichen Dimension*. – *Spektrum Akademischer Verlag, Heidelberg–Berlin*. 569 p.
- NAGY M. 1997: Tanárok, települések, régiók. – *Educatio* 6. 3. pp. 516–530.
- PERKINS, R.–NEUMAYER, E. 2014: Geographies of educational mobilities: exploring the uneven flows of international students. – *The Geographical Journal* 180. 3. pp. 246–259.

A SZEGEDI KÖZÉPISKOLÁSOK ORSZÁGHATÁR-KÉPZETE MAGYARORSZÁG DÉLKELETI HATÁRÁRÓL

BALÁZS BRIGITTA – FARSANG ANDREA

MENTAL MAP OF HIGH SCHOOL STUDENTS IN SZEGED
ABOUT THE SOUTH-EASTERN BORDER OF HUNGARY

Abstract

Nowadays the complex effects of globalisation increase the dissolution of national borders, which, in the future, will lead to more current knowledge of the border areas of any country in the evolving socio-economic co-operation. In our opinion, there is a necessity to research how these complex processes shape the students' mental maps of national borders. By employing mental maps, the present pilot study aims at determining the topographical knowledge of Hungarian secondary school students about Hungary's south-eastern border. In addition, our survey also intends to test and evaluate whether our measuring device is really capable of bringing these mental boundary images to the surface. Our research sample consists of 93 secondary school students from Szeged. Based on our results, we can conclude that the limit of the students' imagination appears to have a role in the dissolution of rigid state borders.

Keywords: cognitive map, mental map, boundary, spatial perception, students

Bevezetés

Az országok, a társadalmak, az etnikai csoportok határ menti területeinek, „találkozási vonalainak” vizsgálata Magyarországon a rendszerváltást követően került a különböző diszciplínák kutatási előterébe (BORDÁS A. – SZOLÁR É. 2011). Megállapítható, hogy az országhatárok elválasztó-összekötő szerepének a változásával, a jövőbeli schengeni övezet kibővítésének lehetőségével és a formálódó társadalmi-gazdasági együttműködések következtében napjainkban egyre inkább aktuálissá válik az országhatár menti területek kellő ismerete.

A Nemzeti alaptanterv (2012) is kihangsúlyozza annak megerősítését, miszerint a Földünk–környezetünk műveltségi terület feladata többek között az, hogy diákjainkat megismertesse a Föld természeti-társadalmi adottságaival, „*az ott élő emberek életével, különös tekintettel Magyarország és a Kárpát-medence viszonyaira*” (NAT 2012, 10773. o.). Annál is inkább, mivel LAKOTÁR K. (2012) szerint az integrációs folyamatok velejárója, hogy „*napjainkban határokat átívelő, új térdimenziókban mozgunk mely [...] az embe-
rektől különböző terekben, térnagyságokban, rétegződésekben való gondolkodást kíván,
pl. országhoz, kontinenshez, régióhoz való tartozás tudatosulását*” (LAKOTÁR K. 2012, 10. o.). Mivel a gazdasági-politikai irányvonalak többszintű térértelmezést várnak el az egyéntől, az intézményes képzés feladata egyrészt a hazai és távoli tájak mellett a szomszédos országok (határterületek) megfelelő tartalmú és minőségű oktatása, fejlesztése. E mellett a földrajz tantárgy szerepet kap a tanulók térszemléletének, az új térkategóriák értelmezésének, a tér érzékelésének fejlesztésében és tájékozódási rendszerének felépítésében is. Így a tanulók megfelelő földrajzi, térképi, topográfiai ismeretei fokozatosan hozzájárulnak a reális térlátás elsajátításához, térbeli vonatkozási szintek értelmezéséhez (FARSANG A. – JÓRI J. 1999; LAKOTÁR K. 2012).

A határ menti területek kutatása – nagy népszerűségének köszönhetően – külön tudományterület a térkutatások tárgykörében (BARANYI B. 2004). Felmérésünk szempontjából kiemelendő LAKOTÁR K. (2012) vizsgálata, aki felmérte, hogy vajon milyen Magyarországnak él a határainkon túl, azok közelében élő magyar diákokban. Ugyanakkor a diákok közvetlenül az országhatárokkal kapcsolatos térérzékelésének felmérésével Magyarország és a környező hét ország kapcsán – tudásunk szerint – eddig még nem foglalkoztak átfogóan, bár felmerült a vizsgálatokban a határközeliség módosító szerepének mentális képekben való megjelenése (KISS J.–BAJMÓCY P. 1996; LAKOTÁR K. 2011).

Előtanulmányunk célja, hogy megvizsgálja Magyarország délkeleti államhatárának, vagyis a magyar-román és a magyar-szerb határnak a szegedi középiskolás diákok mentális tereiben való megjelenését. A térképeken ábrázolt határokon kívül ugyanis minden egyes emberben létezik egy mentális határkép is. Ez a szubjektíven létrejött mentális térkép a világban való eligazodásunk alapja, segítője, amely tartalmazza az intézményes és informális oktatási keretek között elsajátított objektív elemeket is.

A szegedi középiskolások magyar-szerb és magyar-román határ menti területeinek mentális térképét két kérdés mentén vizsgáltuk: (1) Milyenek a szegedi középiskolások déli határterületekre vonatkozó topográfiai, mentális ismeretei? (2) Mennyiben járul hozzá a topográfiai tudáshoz és a mentális kép alakulásához a rendszeres térképhasználat, a földrajz tárgyi tudás (érdemjegy) és a határközeliség? Ezen kérdések megválaszolására célunk volt egy olyan mérési módszer kifejlesztése, amely alkalmas arra, hogy felszínre hozzuk a mentális határképeket.

A tanulmány első részében a kutatáshoz szorosan kapcsolódó fogalmakat és elméleti megközelítéseket ismertetjük, a második részben pedig bemutatjuk az alkalmazott módszereket. A harmadik részben a kutatási kérdések megválaszolására térünk ki a térérzékelést vizsgáló feladatokon keresztül. Végül röviden összegezzük kutatásunk eredményeit.

Szubjektív térérzékelés a határ mentén

Ugyanolyan fontos megértenünk az emberek szubjektív környezetét, amely formálja az egész világgal, kontinensekkel, országokkal, régiókkal, településekkel és azok részével kapcsolatos elképzeléseit, mint a fizikai környezetet. A valóságos fizikai világ és az egyénnek ezen világról alkotott érzékelése közötti különbségeket a földrajz tudományágaként a behaviorista és a kognitív geográfia vizsgálja (SUDAS, I.–GOKTEN, C. 2012). Ezen megközelítések szempontjából a tér az objektív valóság egyfajta szubjektív észlelése, amely részben segíti az egyén térbeli tájékozódását is, amikor a valóságot fejben leképezve kognitív térképek jönnek létre (CSÉFALVAY Z. 1990). Lényeges megjegyezni, hogy ez a térkép mindenkinél egyéni lehet, ugyanakkor az oktatás során arra törekednek, hogy ez a „térkép” minél objektívebben képezze le a fizikai valóságot (FARSANG A. 2011). Tehát a kognitív térképek a legfőbb eszközei annak, hogy azonosítsuk a térrel kapcsolatos érzékeléseket, és különbséget tegyünk fizikai és szubjektív környezet között (MILGRAM, S. 1972).

A szubjektív térérzékeléssel kapcsolatos vizsgálatok tudományterületi alapjait a pszichológia rakta le. A tér elemeinek észlelését az egyén információtároló képessége, a rövid- és hosszú távú memória működési sajátosságai, a tanulás folyamata, a személyiség, az attitűdök és a környezethez fűződő viszony egyaránt befolyásolják (POREISZ V. 2013). Vagyis ezen képességek az egyén fejlődése és a tanulás függvényében folyamatosan formálódnak (USZKAI A. 2015). Ennek során az ember az őt körülvevő fizikai környezetről tudati képet alakít ki, megtörténik a külső világ belső leképezése, vagyis saját gondolati terünk, térrendszerünk létrehozása (CSÉFALVAY Z. 1990).

Az így létrejött kognitív (TOLMAN, E 1948; DOWNS, R.–STEA, D. 1977, 2005) és mentális (LYNCH, K. 1960) jelzővel illetett térképek fogalmát szakirodalmi tudományos értelmezések alapján (CSÉFALVAY Z. 1990; KISS J. 2005; GARDA V. 2009; RÁCZ A. 2012) a következőképpen különítjük el: a kognitív térképezés során egy komplex pszichológiai folyamat eredményeként kialakul a valóságos térnek egy sajátos értelmezése, a kognitív térkép. A mentális térképezés lényege ennek az egyéneken rejlt kognitív térképeknek a feltárása, így az az egyén kognitív térképének adott eszközökkel megjelenített része. (KISS J. 2005). Tehát a mentális kép a belső kognitív térkép külső leképezése (BELL, S. 2009; RÁCZ A. 2012). Az előzőekből következik, hogy környezetünk térbeli viszonyainak megértése ezen mentális térképek alapján történik, s ennek megfelelő kialakítása előfeltétele az egyén navigációs képességének fejlődésében (HERENDINÉ KÓNYA E. 2007).

A szubjektív térérzékeléssel kapcsolatos magyarországi kutatások közül már több is fókuszált a középiskolás diákok nemzeti, nemzetközi kognitív térképeinek tanulmányozására (FARSANG A.–JÓRI J. 1999; LAKOTÁR K. 2009a; 2009b, 2011, 2012; MAKÁDI M. 2010, 2012, 2013; USZKAI A. 2015). Ezek közül a diákok Európa-képzetének előhívása felszínre hozta a kelet-közép-európai országokkal kapcsolatos hiányos országképeket. Emellett több, a tanulmányunk témájához kapcsolódó kutatás is foglalkozott, a határ menti területek földrajzával, az európai integráció és a Schengen-folyamat kiterjedésének hatásaival, többek között BARANYI B. (2004) a magyar-román és magyar-ukrán, HARDI T. et al. (1999, 2009) a magyar-osztrák és a magyar-szlovák határterületek kérdéseivel foglalkozott. Ezek többsége a hagyományos metodikát követve térkép segítségével vizsgálta az ismert településállományt (HARDI T. 1999), majd BARANYI B. (2004) szakított ezzel, és az alanyok emlékezetét vizsgálta térkép nélkül. Ugyanakkor tényleges határkép felmérés az integrálódó európai térben a magyar középiskolások körében nem történt, noha Magyarországon különösen magas az ún. határsűrűsödési metszéspontok száma (BARANYI B. 2014). Magyarország egyúttal ún. „határ menti ország” (HAJDÚ Z. 2000), ahol az államhatár, mint korlátozó tényező befolyásolhatja, akadályozhatja a határ menti, szomszédos környezet megismerését (Baranyi B. 2004.)

Összegezve megállapítható, hogy a magyar-román oldalon mérséklődő merev, elválasztó országhatár (BARANYI B. 2014), valamint a „határmentesülés” (PÁSZTOR Sz. 2014) aktuális teszi annak felmérését, hogy milyen az intézményes földrajzoktatás oldaláról már kész ismeretekkel rendelkező diákok közvetlen környezetükre vonatkozó mentális térképe.

A kutatás módszertana

A magyar-szerb-román határtérség mentális térérzékelésének vizsgálatával foglalkozó empirikus kutatásunk alapját a mentális térképezés módszertanára épülő pilot-kérdőíves felmérés képezte a szegedi középiskolások körében. Szeged város földrajzi elhelyezkedése miatt esett a választás az itt tanuló diákokra és így a schengeni külső határterület két határ menti szakaszára. 2014 őszén összesen 93 feladatlap felvételére került sor négy középiskolai intézményben (két gimnázium és két szakképző iskola). Az osztályok kiválasztásánál egyetlen szempont volt lényeges: 11. évfolyamon került felvételre a kérdőív, ugyanis a diákok intézményes keretek között ekkor már nem részesülnek földrajzoktatásban, tehát egy már részben kialakult képpel rendelkeznek.

A kutatási kérdések, a térrel kapcsolatos tudás megválaszolására DIDELON, C. et al. (2011) nyomán a kérdőíven alapuló, klasszikus mentális térképezés kulcsinger felidézés módszerét (irányított felidézés) alkalmaztuk, amely alkalmas a világ különböző tulajdonsá-

gaival kapcsolatos ismeretek, személyes készségek értékelésére (SAARINEN, T. – MACCABE, C. 1995; WIEGAND, P. 1998). Ennek során a diákok a kérdőíves feladatlap részeként egy a MapInfo 9.0 programmal szerkesztett és a vizsgált országhatárokat tartalmazó térkép-vázlatot kaptak.

LETENYEI L. (2005) szerint az irányított felidőzés során az instrukciók többnyire szükségtelenek, ugyanis a papíron berajzolt határtól vagy útvonalaktól a megkérdezett ügysem tud eltekinteni. Ennek ellenére az eredmények többszintű feldolgozásának érdekében a feladatlap központi részét képező térképes feladat esetében a vizsgálat során szükségesnek tartottuk a következő instrukciók megadását is: „*Jelöld be a térkép-vázlaton az általad ismert határ menti településeket!*”, „*Adj címet a térképnek!*”. Az adatfeldolgozás során a bejelölések számából, azok részleges pontosságából (megfelelő égtáj) és a határszakasz mindkét oldalán lévő arányából vontunk le következtetéseket. A feladatlap második részeként kértük húsz határ menti település (magyar, román, szerb) hovatartozásának táblázatbeli megadását. Ezen települések kiválasztásánál a következő szempontokat vettük figyelembe: legyen olyan település, amely közvetlenül az országhatárral érintkező, legyen olyan, amely 20-25 km-re fekszik a határtól, valamint legyenek Szeged város központjától számított légvonalbeli távolság szerint 0-40 km távolságra levő települések is. Ezek mellett a kiválasztásnál irányadó volt az a pedagógiai-pszichológiai szempont, miszerint bizonyos idő elteletével a diákoknál figyelemcsökkenés következhet be (LAKOTÁR K. 2009a; FARSANG A. 2011).

Az utolsó feladat az előbbi települések szintén táblázatos módon történő besorolását jelentette: Szeged város központjától való légvonalbeli távolság szerint kellett eldönteni, hogy a felsorolt települések közül megítélésük szerint melyik hány km-re található. Ezek közül végül olyan településpárok kerültek kiértékelésre, amelyek körülbelül ugyanolyan légvonalbeli távolságra esnek Szeged központjától. Vizsgáltuk továbbá azt is, hogy mennyire érzékelték a diákok ezeket az eltérő fizikai távolságokat ugyanakkorának.

Az eredmények objektív összevethetőségének érdekében a kérdőíves feladatlap két lapja nem egyszerre került kiosztásra. Az eljárást az indokolta, hogy a második lapon lévő feladat a diákokat nagyban segítette volna az első feladatlap térképes feladatának megoldásában, így valószínűleg az eredmények torzulását eredményezte volna. Körülbelül 10-11 perc jutott a diákoknak az első, majd körülbelül ugyanennyi a második oldal kitöltésére.

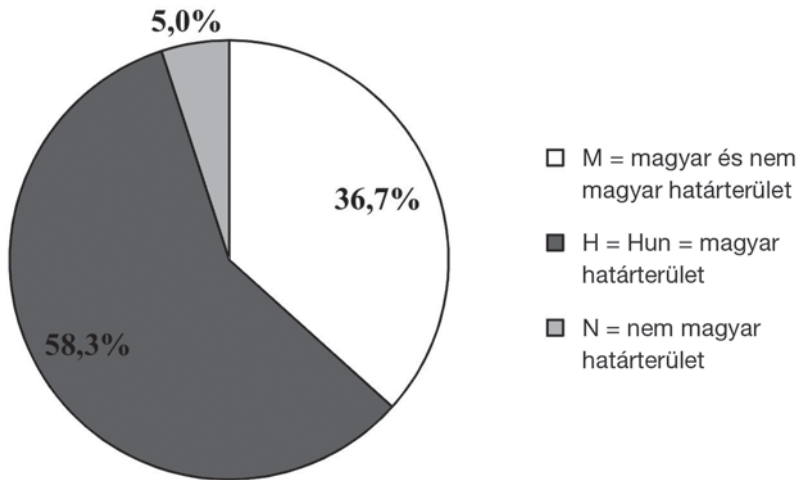
A matematikai statisztikai elemzéseknél Spearman rangkorrelációt használtunk. A bejelölt települések számát mint metrikus változót korreláltattuk az érdemjegyekkel és az atlasz használatának gyakoriságával, amit 1-5-ig terjedő ordinális változónak tekintettünk.

A kutatás kiértékelésében a szófelhő készítéséhez a Wordle on-line szoftvert, az adatok összesítéséhez Microsoft Excelt, a korrelációvizsgálatokhoz az SPSS 20-at, a térképek megrajzolásához az ArcGIS 10.2.1-et használtuk.

Az észlelt települések köre

A feladatlapokon megvizsgáltuk a bejelölt földrajzi települések számát, a 60 feladatlap összesen 220 beazonosítható és 40 különböző települést tartalmazott (*1. táblázat*).

Az említések száma nem mutatott nagy szórást, a legkevesebb bejelölést tartalmazó térképelem nulla, a legtöbb 11 jelölést foglalt magába (*1. ábra*), az átlagos objektum jelölés – csak a kitöltött feladatlapokat figyelembe véve – megközelítőleg négy település-objektumot tartalmazott.

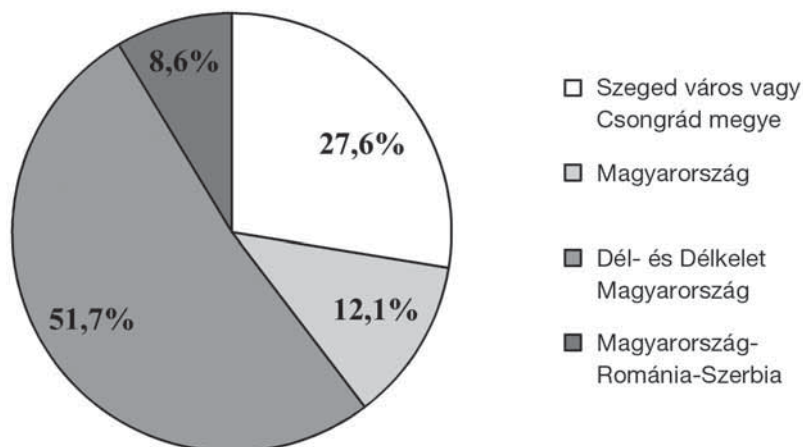

4. ábra A jelölt objektumok területi megoszlása az egész mintában
 Figure 4 Spatial distribution of labeled objects in the whole sample

Az adatok közötti összefüggés-vizsgálat az SPSS 20 program keretében Spearman rangkorrelációval készült, ahol a települések számának említése és az atlaszhasználat földrajzórói, valamint otthoni használatának gyakorisága nem mutatott ki szignifikáns együttmozgást. Ugyanakkor a 10. évfolyam végi földrajz érdemjegye és a helyesen észlelt településszám között szignifikáns pozitív együttmozgás mutatható ki a rangkorreláció értékei alapján, mivel az SPSS korrelációvizsgálata abban az esetben jelez pozitív összefüggést, ha a mért érték 0,2-nél nagyobb (SAJTOS L.–MITEV, A. 2007). Jelen esetben ez 0,213, azaz egy gyenge pozitív korreláció figyelhető meg a bejelölt településszám és a 10. osztály végi földrajz érdemjegye között.

Az előzőeken túlmenően a feladatlap első részében vizsgáltuk azt is, hogy az egyes diákok milyen címet adtak a feladatlapra lévő térképvázlatnak az előzetes instrukciók tükrében. A diákokat a címadás alapján három főbb csoportba soroltuk: (1) nem adott címet a térképnek (14%), (2) nem adott meg térbeli viszonyítási alapot (24%), illetve (3) adott meg térbeli viszonyítási alapot a címben (62%). Azon diákok között, akik nem adtak pontos címet a térképnek a következő címadások fordultak elő: „A térkép”, „Határok”, „Három ország találkozása”, „Szomszédok”, „Vaktérkép”. Az utolsó csoporton belül – akik adtak meg térbeli viszonyítási alapot a címben – szintén létrehoztunk négy alcsoportot aszerint, hogy mihez képest történt a térbeli orientáció. Ezek alapján a következőket különböztettük meg egy-egy példát illusztrálva a címadásokat: 1. Szeged város vagy Csongrád megye: „Szeged és környéke”, „Szeged város szomszédos országai”; 2. Dél- és Délkelet-Magyarország: „Magyarország délkeleti határa”, „Dél-Magyarország határ menti városai”; 3. Magyarország: „Magyarország szomszédos országai”, „Szülőföldem határai”; 4. Magyarország-Románia-Szerbia országok: „Magyarország, Szerbia és Romániai közös határai”, „Határátkelőhelyek Magyarországról Szerbiába és Romániába”. A címadások orientációjának megoszlása az alábbi ábrán látható (5. ábra).

A címek alapján láthatjuk, hogy a diákoknak gondot okozott a feladatok instrukcióját követő megfelelő térképelnevezés. A felmérés során tudatosan a térképes feladat elvégzése után kértük meg a diákokat a címadásra. Ezt azzal indokoltuk, hogy ha a térképvázlat egész területe rendelkezésükre áll határ menti területek bejelölésére, akkor azt ne csak

5. ábra A diákok által elnevezett térképvázlat címében megjelenő térbeli viszonyítások
 Figure 5 Spatial correlations in the titles of the students' sketch maps

a magyar területen tegyék meg, így olyan címet adjanak a térképnek, amely ennek eleget tesz. A Szegedhez való viszonyítás esetében gondolhatunk határon túli területekre is: „A szegedi határvidék”, de Magyarország, mint területi viszonyítás használata esetében ez nem feltétlenül valósul meg hasonlóképpen. Továbbá csaknem a diákok egynegyedénél a földrajzi topográfiai fogalmak használata sem volt megfelelő, amelyet alátámasztanak az alábbi megnevezések is: „Magyarország alsó határa”, „Magyarország és környező alsó országai”.

Összegezve megállapítható, hogy egyrészt a vizsgált határ menti terület települései közül csak néhány jelenik meg valamennyi diák mentális határképén másrészt ezen ismert települések határterületre vonatkozó eloszlása felhívja a figyelmünket a diákok „hiányos” határképzetére is. A földrajzoktatás során szerzett ismeretek hozzájárulnak ezen határképek kialakításához, bár mint láttuk, a diákoknak nehézséget okoz a földrajzi fogalmak megfelelő használata egy adott határ menti terület elnevezése, lehatárolása során.

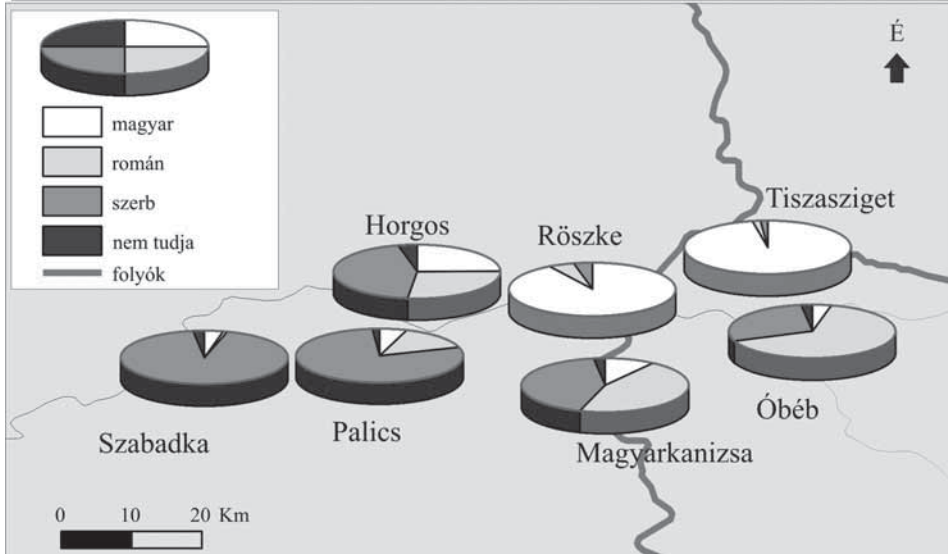
Melyik település melyik országhoz tartozik?

A kérdőíves feladatlap második részében azt vizsgáltuk, hogy a diákok mennyire tudják helyesesen eldönteni egy-egy település hovatartozását, vagyis az előzőekben felsorolt húsz település közül melyik tartozik Magyarországhoz, Romániához vagy Szerbiához.

A települések besorolásának helyessége a következőképpen alakult: egyetlen olyan feladatlap sem volt, ahol sikerült volna jól elhelyezni mind a húsz objektumot. A legjobb eredmény 18, a legrosszabb pedig 4 helyes besorolást tartalmazott. A diákok 31,2%-a tudott helyesen besorolni 15 vagy annál több települést.

Ezután külön megvizsgáltuk azt is, hogy mennyire tudták a diákok helyesen eldönteni a román és a szerb települések hovatartozását. Így a 11 település esetében a besorolások helyessége a következőképpen alakult: egyetlen olyan feladatlap sem volt, ahol sikerült volna jól elhelyezni mind a tizenegy objektumot, a legjobb eredmény kilenc, a legrosszabb pedig egy helyes besorolást tartalmazott. A diákok 30,1%-a tudott besorolni helyesen hét vagy annál több települést (6. ábra).

	Horgos	Magyar- kanizsa	Óbéb	Palics	Rösztke	Szabadka	Tisza- sziget
Magyar	24,7%	12,9%	5,4%	7,5%	88,2%	5,4%	95,7%
Román	28,0%	44,1%	65,6%	14,0%	6,5%	1,1%	2,2%
Szerb	41,9%	39,8%	25,8%	76,3%	5,4%	90,3%	2,2%
Nem válaszolt	5,4%	3,2%	3,2%	2,2%	0,0%	3,2%	0,0%
Összesen	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

6. ábra A települések hovatartozása a tanulók válaszai alapján
 Figure 6 Localisation of municipalities based on the students' responses

A fentiekből arra lehet következtetni, hogy a települések hovatartozásának megítélése nagy százalékban helyesnek bizonyult, hiszen ezen települések többsége a földrajz tantárgy topográfiai részét is képezik. Ennek ellenére a diákok 10-12%-a nem ismerte Rösztke és Szabadka hovatartozását. Tehát a határközelség ellenére is a diákok egy mérhető részének hiányosak a közvetlen környezetükre vonatkozó helyismeretei, hiszen az összes település háromnegyedét a diákok alig egyharmada (31,2%) sorolta be helyesen.

A diákoknak a kérdőíves feladatlap utolsó részeként megítéléseik szerint el kellett dönteniük, hogy az előző feladatban felsorolt települések hány kilométerre fekszenek légvonalban Szeged központjától. A megadott településeket 0-10, 10-20, 20-30 vagy 30-40 km-es távolságra kellett besorolniuk aszerint, hogy milyen távol található Szegedtől. A feladat kapcsán azt vizsgáltuk, hogy mennyiben befolyásolja a diákok távolságészlelését az országhatár. Ennek kiértékelésnél a következő szempontokat vettük figyelembe: egyrészt településpárokat alakítottunk ki, ahol azokat a településeket választottuk ki, amelyek légvonalban nagyjából ugyanolyan távolságra esnek Szeged központjától, másrészt figyelembe vettük, hogy a párosok egyik településtaga magyar területen, a másik tagja nem magyar területen helyezkedjen el. Így a következő településpárok térérzékelésnek vizsgálatára került sor: Apátfalva–Palics, Kübekháza–Ókeresztúr, Sándorfalva–Gyála. Azért, hogy összevethessük magyar területen lévő távolságészleléssel az eredményeket, így egy magyar településpár esetében is vizsgáltuk a távolságészlelést: Hódmezővásárhely–Mórahalom.

A kérdőíveket feldolgozva megállapítható, hogy Apátfalva és Palics esetében a diákok 30,1%-a helyezte ugyanolyan távolságra Szegedtől a két települést. Ugyanakkor amíg a határon túli Palics Szegedtől való távolságát a diákok 49,4%-a helyesnek gondolta, addig Apátfalvát csak 35,4%-a helyezte be megfelelő távolságra, hiszen az ismert települést jóval közelebbinek érzékelték. A távolságészlelés torzulása véleményünk szerint indokolható a fizikai közlekedés módjaival, lehetőségeivel. Ha az adott távot gyorsan tudjuk megtenni, akkor közelebbinek érzékelhetünk egy-egy települést (FARSANG A. 2011).

A diákok térérzékelésének hiányosságaira utal, hogy Kübekháza–Ókeresztúr és Sándorfalva–Gyála esetében már csak a diákok 18,28 %-a helyezte ugyanolyan távolságra Szegedtől a két települést. Ókeresztúrt a diákok fele kétszer olyan távolságra helyezte el, mint Kübekházát, vagyis a két település közötti távolságot nagyobbak ítélték meg a határ túloldalán elhelyezkedő település esetében. Ugyanakkor, ha mindkét település az országhatár magyar oldalán helyezkedik el, mint Hódmezővásárhely és Mórahalom esetében, itt a diákok 49,46%-a gondolta úgy, hogy a két település azonos távolságra van Szegedtől.

Megállapítható, hogy az országhatárt átlépve a települések távolságát nagyobbak ítélték meg a tanulók, mint ahogy az valójában fennáll, tehát az országhatár éles választóvonalaként meghatározza az egyének távolságészlelését is.

Összefoglalás

Jelen vizsgálatunk célja volt egyrészt egy olyan mérési módszer kidolgozása és értékelése, amely alkalmas arra, hogy felszínre hozzuk a mentális határképeket. A négy részből álló kérdőívünk egy térképes nyílt és két zárt végű (hovatarozás eldöntése, távolságészlelés) feladattípust, valamint a háttérváltozók felvételére irányuló kérdéssort tartalmazott. Az első feladattípus (térképi bejelölés) kapcsán megállapítottuk, hogy a feladat az instrukciókkal együtt megfelelően alkalmazható a határ menti kérdéskör vizsgálatára. A második feladat esetében úgy gondoljuk, hogy alkalmasabb lenne a települések hovatarozásának eldöntésére egy rajzos feladat előre megadott településnevekkel. A táblázatos feladat megfelelő a távolságészlelés határ menti torzulásának bemutatására, ugyanakkor a feladattípusok szempontjából változatosságot jelentene a távolság-becslés eljárásán alapuló vonalátlag-módszer is. A kérdőív feladatainak tesztelésével és értékelésével tehát azt mondhatjuk, hogy a mérőeszköz további módosítások után megfelelően alkalmazható nagyszámú mintán, az ország többi határszakaszára vonatkozó határképek azonosítására is.

A feladatlap kiértékelése során másrészt azt állapítottuk meg, hogy az államhatár merev szerepének oldódása nem jelenik meg a diákok határképzeteiben. Állításunkat a következőkkel indokoljuk:

Az országhatár „gátat” szab a középiskolások térre vonatkozó mentális térképeinek kialakulásában, amelyet az támaszt alá, hogy a diákok kétharmada csak Magyarország vizsgált határ menti területén jelölt be településeket. Mindezt annak ellenére tették, hogy lehetőségük lett volna a határ mindkét oldalára értelmezni a feladatlap instrukcióit.

Másfelől a határ negatívan befolyásolja a települések térbeli hovatarozásának eldöntését, hiszen szinte a diákok fele a határon túli települések közül 5-nek vagy annál kevesebbnek tudta eldönteni nemzeti hovatarozását. Ugyanakkor felmérésünkben is bizonyítást nyert az a tény, hogy a határ túloldalán lévő településeket távolabbinak érezzük, viszont egy ismertebb település esetében (Palics) ez valószínűleg a határ átjárhatóságának következtében módosulhat. Más települések esetében megerősítést nyert az, hogy az államhatár „gátat” szab a diákok távolságészlelésnek, ugyanis amíg Magyarország területén az azo-

nos távolságú településeket a diákok is hasonló távolságúnak gondolják, addig a magyar és a határon túli azonos távolságú településeket nem ugyanolyan távolságra sorolják be.

A felmérés a magyar oldalon történő vizsgálatra korlátozódik, a jövőben egy átfogóbb kutatás részeként tervezzük a román, szerb és szlovák állampolgárságú diákok magyar-román, magyar-szerb és magyar-szlovák határszakasszal kapcsolatos térérzékelés-felmérését is, kiterjesztve azt nemcsak a települések ismertségére, hanem a természetföldrajzi objektumokra is.

BALÁZS BRIGITTA

SZTE, TTIK Természeti Földrajzi és Geoinformatikai Tanszék, Szeged
brigitta@geo.u-szeged.hu

FARSANG ANDREA

SZTE, TTIK, Természeti Földrajzi és Geoinformatikai Tanszék, Szeged
farsang@geo.u-szeged.hu

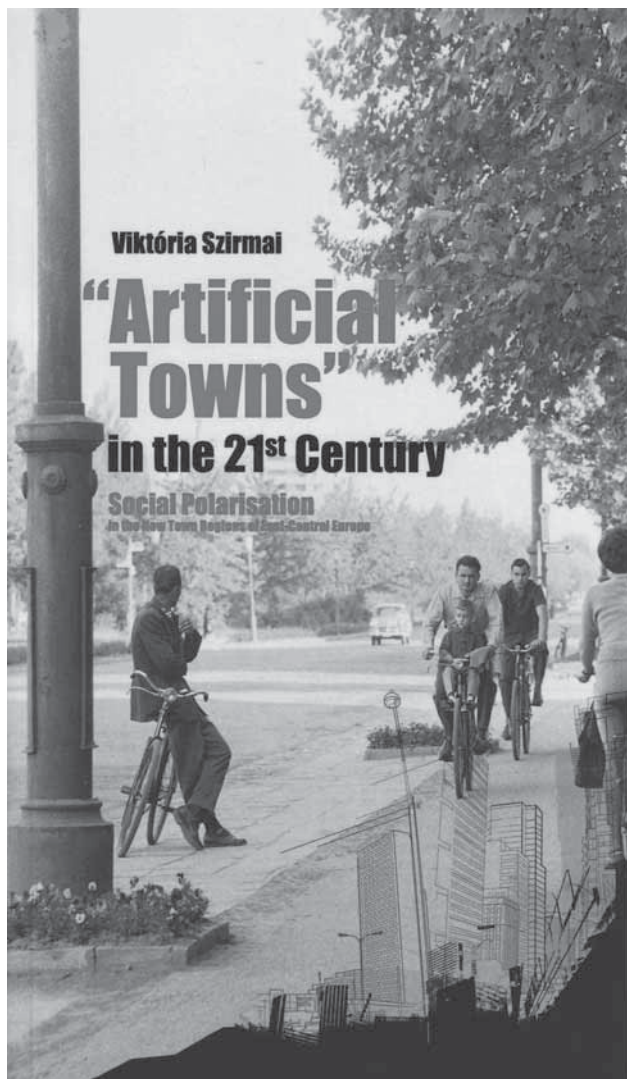
IRODALOM

- BARANYI B. 2004: A határmentiség dimenziói: Magyarország és keleti államhatárai. Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs. 309 p.
- BARANYI B. 2014: Adalékok a határ mentiség újraértelmezéséhez Magyarországon. – *Deturope: Central European Journal of Tourism and Regional Development* 6. 2. pp. 26–45.
- BELL, S. 2009: Mental maps. – In: KITCHIN, R. (szerk): *International Encyclopedia of Human Geography*. pp. 3579–3584.
- BORDÁS A. – SZOLÁR É. 2011: Esettanulmány a határ menti oktatásról az Észak-Alföldi határ menti kistérségekben. In: FORRAY R. K. – HÍVES T. (szerk): *Oktatás a határok mentén*. Oktatókutatató és Fejlesztő Intézet, Budapest. p. 114–115.
- CSÉFALVAY Z. 1990: Térképek a fejünkben. – Akadémiai Kiadó, Budapest. 157 p.
- DIDELON, C. et al. 2011: A World of Interstices: A Fuzzy Logic Approach to the Analysis of Interpretative Maps. – *The Cartographic Journal* 48. 2. pp. 100–107.
- DOWNS, R. – STEA, D. 1977: *Maps in Minds: Reflections on Cognitive Mapping*. – Harper and Row, New York.
- DOWNS, R. M. – STEA, D. 2005: Térképek az elmében – gondolatok a kognitív térképezésről. – In: LETENYEI L. (szerk): *Településkutatás – II. Ráció Kiadó, Budapest*. pp. 593–614.
- FARSANG A. 2011: *Földrajztanítás korszerűen*. – Geolitera, Szeged. 196 p.
- FARSANG A. – JÓRI J. 1999: Adatok a 13-16 éves diákok mentális Európa-képéhez. – *A Földrajz Tanítása: Módszertani Folyóirat* 7. 4. pp. 10–18.
- HAJDÚ Z. 2000: A határon átnyúló együttműködés potenciális lehetőségei Magyarország EU-csatlakozása után. – In: HORVÁTH Gy. (szerk): *A régiók szerepe a bővülő Európai Unióban*. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs. pp. 163–173.
- HARDI T. 1999: A határ és az ember – Az osztrák-magyar határ mentén élők képe a határról és a „másik oldalról”. – In: NÁRAI M. – RECHNITZER J. (szerk): *Elvászlott és összekötött – a határ*. Társadalmi-gazdasági változások az osztrák-magyar határ menti térségben. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs. pp. 159–191.
- HARDI T. 2001: Néhány földrajzi elmélet alkalmazása a Kárpát-medence határtérségeire és határ menti együttműködéseire. – In: DORMÁNY G. – KOVÁCS F. – PÉTI M. – RAKONCZAI J. (szerk): *A földrajz eredményei az új évezred küszöbén*. Magyar Földrajzi Konferencia – 2001. SZTE, Szeged. CD-ROM-15.
- HARDI T. – HAJDÚ Z. – MEZEI I. 2009: *Határok és városok a Kárpát-medencében*. – MTA Regionális Kutatások Központja, Győr-Pécs.
- HERENDINÉ KÓNYA E. 2007: *Kisiskolások térbeli tájékozódó képességének fejlesztési lehetőségei*. – Doktori (PhD) értekezés, Debreceni Egyetem, Debrecen. 181 p.
- KISS J. – BAJMÓCYP P. 1996: Egyetemi hallgatók mentális térképei Magyarországon. A mental-map-ek módszeréről. – *Tér és társadalom* 2-3. pp. 55–68.
- KISS J. 2005: A mentális térkép. – In: NEMES NAGY J. (szerk): *Regionális elemzési módszerek*. – ELTE Regionális Földrajzi Tanszék MTA ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport, Budapest. pp. 96–98.
- LAKOTÁR K. 2009a: *Gondolatainkban élő országképek*. Tizenévesek kognitív országképei szomszédainkról. – Pauz-Westermann, Celldömölk. 128 p.

- LAKOTÁR K. 2009b: Tizenévesek kognitív országképei szomszédainkról az egyes régiókban. – Területfejlesztés és Innováció 3. 3. pp. 27–34.
- LAKOTÁR K. 2011: A határainkon túli magyar tanulók kognitív Magyarország képe. – Nyugat-Magyarországi Egyetem Savaria Egyetemi Központ Tudományos Közleményei 18: (Természettudományok 13) pp. 143–149.
- LAKOTÁR K. 2012: Magyarország mentális térképek a határainkon túlról. – Területfejlesztés és Innováció 6. 1. pp. 10–18.
- LETENYEI L. 2005: Mentális térkép szerkesztése. – Ráció Kiadó, Budapest. pp. 149–185.
- LYNCH, K. 1960: The image of the city. – MIT Press, Cambridge. 202 p.
- MAKÁDI M. 2012: A tanulók Európa-képzete: Egy térbeli intelligencia-felmérés tapasztalatai. – A Földrajz Tanítása Módszertani Folyóirat 20. 4. pp. 3–14.
- MAKÁDI M. 2013: A térlátás és a tapasztalatok kapcsolata: Egy térbeli intelligencia-felmérés tapasztalatai. – A Földrajz Tanítása Módszertani Folyóirat 21.2. pp. 3–14.
- MICHALKÓ G. 1998: Mentális térképek a turizmus kutatásban. A magyar középiskolások Olaszország képe. – Tér és Társadalom 12. 1-2. pp. 111–125.
- MILGRAM, S. 1972: A Psychological Map of New York City. – American Scientist 60. 1. pp. 194–204.
- NEMZETI ALAPTANTERV 2012: Magyar Közlöny, Magyarország hivatalos lapja. Budapest. 66. 8. 22.
- PÁSZTOR Sz. 2014: A határmentesülés folyamata Kelet-Közép-Európában: Magyarország és keleti határainak esete. – Doktori (PhD) értekezés. Debreceni Egyetem Ihrig Károly Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola, Debrecen. 132 p.
- POREISZ V. 2013: Az objektív és szubjektív térérzékelés vizsgálatának lehetséges módszerei. – In: KARLOVITZ J. T. (szerk): Ekonomické štúdie – teória a prax: Gazdasági tanulmányok – elmélet és gyakorlat. Komárno International Research Institute, Komárno. pp. 369–376.
- RÁCZ A. 2012: Szegregáció a fejekben. A statisztikai és a mentális társadalmi-és térbeli elkülönülés vizsgálata Szegeden. – Doktori (PhD) értekezés. Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest. 58 p.
- REZSONYA K. 2007: Tér és hely az alkotófolyamat és a műalkotás kontextusában. – DLA értekezés, Pécs.
- SAARINEN, T. F.–MACCABE, C. L. 1995: World patterns of geophic literacy based on sketch map quality. – The Professional Geographer 47. 2. pp. 196–204
- SUDAS, I.–GOKTEN, C. 2012: Cognitive maps of Europe: geographical knowledge of Turkish geography students. – European Journal of Geography 3.1. pp. 41–56.
- TINER T. 1996: Az image-vizsgálatok helye és szerepe a városföldrajz kutatásokban. – In: DÖVÉNYI Z. (szerk): Tér-Gazdaság-Társadalom, MTA FKI, Budapest. pp. 117–150.
- TOLMAN, E. C. 1948: Cognitive maps in rats and men. Psychological Review 55. pp. 189–208.
- USZKAI A. 2015: Európai országkép kutatások a mentális térképezés módszerével. – In: KARLOVITZ J. T. (szerk) Fejlődő jogrendszer és gazdasági környezet a változó társadalomban. Komárno International Research Institute, Komárno. pp. 95–101.
- WIEGAND, P. 1998: Childrens Free Recall Sketch Maps of the World on a Spherical Surface. – International Research in Geographical and environmental Education 7. 1. pp. 67–83.

Internetes források:

http://kerettanterv.ofi.hu/03_melleklet_9-12/index_4_gimn.html Letöltve: 2015.05.20.

SZIRMAI VIKTÓRIA (ed):
„Artificial Towns” in the 21st Century
Institute for Sociology, Centre for Social Sciences, Hungarian Academy of Sciences,
Budapest, 2016, 501 p.

A könyv a szocialista újvárosok kelet-európai és magyarországi helyzetét tárja fel, különös tekintettel a társadalmi polarizációra és szociális problémákra, illetve az újvárosok településhálózatban játszott szerepére és az aktuális fejlődési tendenciákra. Feltárja emellett a várostervezés kihívásait, sikereit és problémáit a mesterségesen tervezett és épített településeken.

További információ: szirmai.viktoria@tk.mta.hu

TÁRSASÁGI ÉLET

Főtitkári jelentés

Beterjesztette MARI LÁSZLÓ, a Magyar Földrajzi Társaság 2016. évi Közgyűlésén

Tisztelt Közgyűlés!

Főtitkári jelentésem összeállításánál a korábbi évek főtitkári beszámolójánál kialakult hagyományt követtem.

Az 1872-ben alapított Társaság fő tevékenysége a földrajzi ismeretek gyarapítása és terjesztése, a geográfia széles körben való népszerűsítése. Ennek fő pilléreit a tudományos-ismeretterjesztő előadások (konferenciák) rendezése, a Földrajzi Közlemények tudományos folyóirat kiadása, az országos földrajzi versenyek lebonyolításában való aktív közreműködés, a szakkönyvtár működtetése, a földrajz szakmai érdekképviselete, a hazai geográfia nemzetközi tudományos társaságokban való képviselete, továbbá a Földgömb című folyóirat megjelentetéséhez való szakmai hozzájárulás jelenti. A Társaság közhasznú szerepvállalása erősen kötődik az Európai Unió 1993 óta érvényes regionális politikájának azon törekvéséhez, miszerint minden eszközzel segíteni kell a lokális és regionális tudat erősítését.

Taglétszám

A Társaságunknak 2015-ben 600 tagja van (392 rendes, 94 nyugdíjas, 72 ifjúsági és 42 tiszteleti), amely kiegészül 3172 pártoló taggal, akik a Földgömb magazin előfizetői táboraik tagjai.

A szakosztályok, területi osztályok tevékenysége, a titkárság működése

Társaságunk 10 budapesti szakosztálya, 16 vidéki területi osztálya és 1 határon túli, Székelyföldi Osztálya tart rendszeresen tudományos-ismeretterjesztő előadásokat. A 2015/2016-os társasági évben szakosztályaink 52, osztályaink 168 előadást tartottak, tehát a Magyar Földrajzi Társaság szervezésében az elmúlt évben összesen

220 tudományos-ismeretterjesztő előadás hangzott el, több mint 150 előadó közreműködésével és kb. 7000 fő részvétele mellett. Előadásaink nemcsak a „hivatásos” geográfusok, de egyetemi, főiskolai hallgatók, szaktanárok, illetve az ember és környezet viszonyrendszer iránt érdeklődők eredményeinek bemutatására is lehetőséget biztosítanak. Az előadások közönsége jelentős részben középiskolai földrajz tanár, akik az előadásokon hallott-látott információkat közvetlenül hasznosítani tudják a tanórákon. Örömteli, hogy a tapasztalt kutatók mellett PhD hallgatók is vállalkoznak kutatásaik bemutatására, ezzel a társasági vitaülések mintegy gyakorlóterepként szolgálnak a jövő professzorai számára.

Társaságunk éves nagyrendezvényére, a 68. vándorgyűlésre 2015. július 27-28-án a Debreceni Egyetemen került sor. A rendezvény tudományos ülészeként a Debreceni Egyetem Földtudományi Intézetének oktatói ismertették a várossal kapcsolatos legújabb kutatásaik eredményeit. SZABÓ JÓZSEF a debreceni földrajz-oktatás több mint száz éves történetéről beszélt a résztvevőknek. A Meteorológiai Tanszék városi klímakutatásait SZEGEDI SÁNDOR ismertette, SZABÓ GERGELY pedig a térinformatikai eszközök a városok kutatásában betöltött szerepéről beszélt. Városökológiai sétaút Debrecenben címmel CSORBA PÉTER tartott előadást, míg KOZMA GÁBOR Debrecen a modern nagyváros címmel mutatta be a városban az elmúlt 15–20 évben végbement legfontosabb folyamatokat. A Közgyűlést követően a résztvevők autóbuzos városnézés keretében tekintették meg Debrecen legfontosabb fejlesztéseit. Vasárnap került sor az egész napos autóbuzos kirándulásra, amely a Hajdúság és a Hortobágy területére kalauzolta el a résztvevőket.

A Társaság az elmúlt évben több országos jelentőségű tudományos és ismeretterjesztő rendezvénynek is szervezője, társszervezője, illetve

különböző munkaszerepben közreműködője volt. Közülük (időrendben) kiemelendő a:

- 2015. május 21–23. VI. Magyar Tájökológiai Konferencia (Budapest)
- 2015. augusztus 30. – szeptember 2. EUGEO 2015
- 2015. október 9. V. Magyar Turizmusföldrajzi Szimpózium (Budapest)
- 2015. november 5-én és november 10-én megrendezett 31. Nyírségi Földrajzi Napok, ahol 15 előadás hangzott el igen változatos témakörökben.
- 2016. május 21-én a budapesti Millenáris Parkban került sor a „Felfedezők Napja” elnevezésű, a „Kutatóexpedíciók Fesztiváljaként” aposztrófált nagyszabású rendezvényre, amelyen a szervező, a Földgömb az Expedíciós Kutatásért Alapítvány szakmai együttműködő partnereként vettünk részt. Az eseményen 5000 látogató vett részt, 20 ismeretterjesztő előadás hangzott el.

A Titkárság rendkívül sokoldalúvá duzzadt feladatait továbbra is az ügyvivő, Heiling Zsolt koordinálja és felügyeli a Társaság egyetlen alkalmazottjának adminisztratív tevékenységét. A Társaság minden választott tisztségviselője (megközelítően 50 tagja) bárminemű ellenszolgáltatás nélkül, önkéntes munkában látta el megbízatásait.

Közéleti szerepvállalás

A Társaság komoly szerepet vállalt a szakmai érdekek oktatási és kulturális igazgatás felé történő képviselésében.

Szilassi Péter választmányi tagunk kezdeményezésére elkészítettünk egy petíciót „Végvesztés helyben a földrajz (a köz)oktatásban! címmel, az 51/2012. (XII. 21.) EMMI rendelet módosítása ellen, amely alapján a földrajz tantárgy szinte teljesen eltűnne a szakközépiskolai (szakgimnáziumi) kerettantervből. A petíciót mintegy 12 000 fő írta alá és jelentős visszhangja volt a médiában (sajtó, rádió, televízió). Ezúton is szeretném megköszönni Szilassi Péternek, hogy nem csak kezdeményezője, de egyik hajtómotorja is volt annak a munkának, ami a petíció megjelenése után a Társaságra várt, hiszen óriási érdeklődés nyilvánult meg a média felől (TV, rádió riportok, cikkek a sajtóban).

A Társaság égisze alatt működik a Nemzetközi Földrajzi Unió (IGU) Magyar Bizottsága, amelynek tagjai képviselik a magyar geográfiát

a rangos szervezettel külföldi tanácskozásain, különösképpen a négyévente megrendezésre kerülő kongresszusokon. E mellett a Társaság tagja az európai földrajzi társaságokat tömörítő nemzetközi szervezetnek, az EUGEO-nak is, amely két évente tartja konferenciáit nagyszámú magyar küldött részvételével. A legutóbbi konferencia helyszíne Budapest volt 2015. augusztus 30. és szeptember 2. között. A konferencia szervezését az MTA-val és az ELTE-vel karöltve végeztük. A nagy sikerrel megrendezett konferenciára négy kontinens 45 országából érkeztek a résztvevők. 602 regisztrált fő vett részt a konferencián, 520 előadás hangzott el 60 szekcióban és 31 posztert mutattak be. A konferenciához kapcsolódó kirándulásokon 43 fő vett részt. A konferencia szervezése és lebonyolítása során 21450 hírlevél lett kiküldve, a konferencia honlapjának helpdeskjén 1148 kérdés/válasz született és 8909 email váltás történt.

Tanulmányi versenyek

A Társaság 2015/2016-ban is részt vett a hazai országos földrajzi/föld- és környezettudományi versenyek lebonyolításában, zsűrizésében, szakmai véleményezésében, így többek között tagtársaink közreműködtek a földrajz OKTV, a Teleki Pál Országos Földrajz-Földtan, a Sajó Károly Kárpát-medencei Környezetvédelmi Verseny, vagy éppen az Angol Nyelvű Országos Földrajzi (Hungeo) verseny munkálataiban. Utóbbi egyben a hazai földrajzoktatás nemzetközi megméretetése is, míg a Sajó Károly verseny a Kárpát-medencei magyar iskolák, diákok közti kapcsolatok erősítéséhez járul hozzá. Szabó Pál tagtársunk közbenjárására idén hetedszer kerülhetett arra sor, hogy a földrajzi OKTV dobogós helyezetteinek – a díj rangjához méltóan – a verseny ünnepélyes díjkiosztóján adhassuk át az Ifjú Geográfus okleveleket. A díjátadón társaságunkat Visy Judit tagtársunk képviselte a budapesti Mórincz Zsigmond Gimnáziumban megrendezett eseményen.

A Társaság szorosan együttműködik az MTA Földtudományok Osztálya keretében működő Földrajzoktatási Albizottsággal is. Ennek a párbeszédnek köszönhetően az Oktatás-módszertani Szakosztály irányításával összehangoltuk a legkülönbözőbb országos földrajzversenyek időpontjait.

A Társaság Tisztikara a magyar geográfiát érintő megemlékezéseken és köszöntéseken is több alkalommal képviselte a tagságot.

Könyvtár

A Társaság működteti az ország második legnagyobb földrajzi szakkönyvtárát. A jelenleg még az MTA Budaörsi úti Kutatóházában található létesítményben közel 100 ezer kötet és mintegy 2500 lenyomat, de több muzeális értékű, az országban egyedülálló könyv és térkép is található. A Könyvtár revíziója megkezdődött. 2015. október 28. óta az ELTE BTK könyvtár szakos hallgatói NÉMETH KATALIN adjunktus szakmai felügyeletével az alagsori raktárban található folyóiratok és tankönyvek rendbetételét kezdték meg. Az MFT könyvtárnak jelenleg nincs gyűjtőköri szabályzata. Ebben a működéshez szükséges dokumentumban kerül meghatározásra, hogy mi a könyvtár gyűjtőköre és hány példányt szükséges raktározni. A gyűjtőköri szabályzat elkészítéséhez szakmai segítséget nyújt MAGYAR ÁRPÁD, az MTA CSFK FTI könyvtárvezetője. 2015. november 15-től a könyvtár a revízió teljes időtartama alatt zárva tart, így biztosítva, hogy a már elvégzett rendezés ne sérüljön, a már rendezett, esetleg bedobozolt egységeket ne bontsák meg, illetve a további munka zavartalanul és minél hatékonyabban történhessen. Amíg a könyvtár zárva tart és a feldolgozás zajlik, a könyvtár teljes körű felügyeletét az erre a célra létrehozott bizottság látja el. A Könyvtári Bizottság tagjai: ERŐSS ÁGNES, MAGYAR ÁRPÁD, elnöke SZABÓ JÓZSEF.

Kiadványok

Társaságunk illetménylapjának, az MTA X. Földtudományok Osztálya által kiemeltnek minősített Földrajzi Közleményeknek számai az MTA és az NKA támogatásának köszönhetően minden tagunkhoz eljutott. Egyrészt az anyagi támogatás feltételeként elvárt fegyelmezett határidőtartásnak, másrészt a szerkesztők rutinjának és összeszokottságának köszönhetően negyedéves ütemezéssel sikerült az egyes folyóirat-számokat megjelentetnünk és a honlapunkon, illetve a másik illetménylapunkkal, a

Földgömb magazinnal egy postai csomagban a tagsághoz eljuttatnunk.

Ugyan nem a Társaság kiadásában, de a Magyar Földrajzi Társaság által alapított folyóiratként, a Társaság szakmai együttműködésében és tagjaink szerkesztésével jelenik meg évente 10 számmal A Földgömb tudományos-ismeretterjesztő magazin, amely mintegy 60000 olvasóhoz jut el.

Láthatóság

Honlapunkon a Társaság legfontosabb adatai, dokumentumai, eseményei olvashatók naprakész verzióban. Külön érény, hogy a Földrajzi Közlemények itt on-line is olvasható, az egyes cikkek letölthetők, ami garantálja a honlap állandó látogatottságát. A Földrajzi Közlemények nemcsak tagjainkhoz, hanem az on-line elérhetőség és a könyvtári példányok révén az ország és a határon túli magyar nyelvű tudományosság legkülönbözőbb tereibe és közösségeihez is eljut. Ugyanígy a legfrissebb társasági rendezvények illetve a középiskolai földrajzi versenyek felhívásai és eredményei is elérhetőek a honlapunkról.

Társaságunk facebook oldala sokat segít abban, hogy az ifjabb generációkhoz is eljussanak híreink, információink. 2016 júliusában facebook oldalunknak 1378 kedvelője volt.

A Társaság jövőbeni kilátásai

Az évek óta fennálló gazdasági nehézségek ellenére bizakodunk, hogy pályázataink sikerrel járnak és az elmúlt évekhez hasonlóan biztosítják a szervezet zavartalan működését, az egyre bővülő közhasznú feladataink ellátását.

Befejezésül megköszönöm szíves figyelmüket és kérem a Tisztelt Közgyűléstől beszámolóim elfogadását.

Eger, 2016. augusztus 26.

MARI LÁSZLÓ

A Felügyelőbizottság jelentése a Magyar Földrajzi Társaság 2015. évi gazdasági és pénzügyi tevékenységéről

Tisztelt Közgyűlés, Kedves Kollégák!

A Felügyelőbizottság 2016. június 2-án megtartott ülésén megvizsgálta és értékelte a Társaság 2015. évről szóló pénzügyi jelentését. A Magyar Földrajzi Társaság 2015. évi gazdálkodását számszakilag bemutató pénzügyi dokumentumok (2015. évre vonatkozó egyszerűsített éves beszámoló eredmény-kimutatás és főkönyvi kivonat) ellenőrzése alapján a Felügyelő Bizottság megállapította, hogy a közhasznú szervezetként működő Magyar Földrajzi Társaság 2015. évi gazdálkodását összességében rögzítő és bemutató pénzügyi dokumentumok szabályszerűen készültek. A Társaság gazdálkodására vonatkozó számszerű adatok Földrajzi Közleményekben publikált formában, illetve a Társaság honlapján is rendelkezésre állnak. A Magyar Földrajzi Társaság 2015-re vonatkozó gazdálkodási adatai a következők:

2015. évi összes bevétel:	58 503 eFt;
2015. évi összes kiadás:	48 235 eFt;
2015. évi egyenleg:	10 268 eFt.

A vizsgálat a következőket állapította meg:

2015-ben a Társaság bevételei teljes egészében közhasznú tevékenységből eredtek. Ez az összeg közel 6,4-szerese volt a 2014. évinek, ami kiugróan magas bevételnövekedést tükröz. A bevétel növekedés döntően a 2015. évi nemzetközi tudományos rendezvények állami és egyéb forrásokból származó támogatások eredménye volt. E kiemelkedő rendezvények megszervezésében, lebonyolításában a Társaság orosz-lánrészt vállalt, jogosan érdemelve ki a fenti nagy összegű támogatásokat.

Az SZJA 1%-ának a Társaság részére 2015-ben felajánlott összege (328 eFt) viszont csupán 9 eFt-tal volt több, mint 2014-ben. A felajánlott 1%-ok összegének stagnálása azt jelzi, hogy

a Társaságnak adójuk 1%-át felajánlók 2015. évi adóköteles összes jövedelme a 2014. évihez képest lényegében nem változott.

2015-ben a Magyar Földrajzi Társaság összes kiadása teljes egészében közhasznú tevékenység érdekében tett ráfordításként jelentkezett. Ez a 48 235 eFt örvendetes módon több mint 10 millió Ft-tal volt alacsonyabb, mint a 2015. évi összes bevétel. A 2015. évi összes ráfordításból 44 337 eFt anyagi jellegű, 3 898 eFt személyi jellegű kiadás volt, és döntően a fent említett tudományos rendezvények költségeinek fedezésére szolgált.

A 2015. évi kiadásokat lényegesen meghaladó tárgyévi bevételek következményeként a Társaság gazdálkodásának az eredményessége 2014-hez képest látványosan javult. A pénzügyi eredmény előjelet váltott: a 2014. évi 446 eFt-os hiánnyal szemben 2015-ben 10 268 eFt nyereség képződött.

A fentiek alapján a Felügyelő Bizottság megállapította, hogy a Társaság 2015-ben – az eredményes támogatásszerző tevékenység révén – jelentős tartalékot képzett, amely megfelelő pénzügyi forrás a 2016. évi gazdálkodás stabilitásának biztosításához.

A Felügyelő Bizottság viszont e stabilitás hosszabb távon való megőrzése érdekében javasolja az MFT elnökségének

- a tagdíjbevételek növelését (a tagtoborzás hatékonyabbá tételével),
- a támogatói kör megőrzését, ill. bővítését, továbbá
- az aktív és folyamatos pályázati tevékenységet.

Mindezek után felkérem a Tisztelt Közgyűlést a 2015. évi pénzügyi jelentés elfogadására.

Budapest, 2016. június 10.

TINER TIBOR
a Felügyelőbizottság elnöke

KRÓNIKA

BERNÁT TIVADAR 90 éves

Az 1945 utáni geográfus generáció meghatározó személyiségeinek egyikét, BERNÁT TIVADART köszöntjük 90. születésnapja alkalmából. Pályája agrárszakos közgazdász diákként indult; NAGY IMRE, a tragikus sorsú miniszterelnök és tanár tanítványa volt (később meg is kapta a Nagy Imre-emlékplakettet). Tanulmányai során a MARKOS GYÖRGY körül kialakult iskola gazdaságföldrajzi szellemisége, valamint a pedagógushivatás annyira megragadta, hogy tanulmányainak befejezését követően 1952-től nyugdíjazásáig, majd professzor emeritusként azon túl is a közgazdasági képzés különböző intézményi keretei között működő Gazdaságföldrajz Tanszéken alkotott maradandót. A Tanszéknek 1966 és 1989 között vezetője volt. Bár a gazdaságföldrajz szinte minden területén otthonosan mozgott, szűkebb szakterülete az agrárföldrajz volt és maradt. E témakörben már 1961-ben könyve jelent meg, és ugyancsak az agrárium földrajza volt a témája 1965-ben megvédett kandidátusi, illetve ENYEDI GYÖRGY társszerzővel közösen készített és 1977-ben publikált akadémiai doktori értekezésének. Tudományos munkásságát a valóság igen szigorú tisztelete jellemezte. Idegenkedett mindenfajta mellébeszéléstől, tartózkodott a látványos sikereket hozó aktuálpolitikai divatoktól, munkatársai tudják, hogy hidegrázást kapott a semmitmondó, blikkfangos ürességektől. A Magyar Tudományos Akadémia Társadalomföldrajzi Tudományos Bizottságának

ma is tagja. A Földrajztudományi Bizottságnak 1975 és 1988 között elnöke volt.

Sokoldalú munkásságából tankönyvírói és tankönyvszerkesztői tevékenységét külön is érdemes kiemelni. Egyetemi jegyzeteit és tankönyveit – pl. *Magyarország gazdaságföldrajza* (1969) és *Általános gazdasági földrajz* (1978) –, azok egymást követő kiadásait számos évfolyam közgazdász és földrajzos hallgatói is használták tanulmányaik során. Tényismerete és ilyen irányú igényessége legendásnak számított hallgatói körében. Oktatóként szigorú volt, de következtessége és igazságossága, valamint tudása alapján elismerték és méltányolták hallgatói. Az öregdiákok máig szeretettel és tisztelettel emlékeznek rá.

Széleskörű munkássága, egyetemi, akadémiai és gyakorlati tevékenysége mellett mindig szoros kapcsolatban állt (és áll ma is) Társaságunkkal, amelynek 1953 óta tagja. 1968-tól a Választmány tagja volt, 1981 és 1989 között a Társaság társelnöke volt, 1989 óta pedig tiszteleti tag. A földrajztudományért a Társaság keretében és érdekében végzett munkáját, valamint a geográfus pedagógusok továbbképzésében tanúsított aktív tevékenységét Társaságunk legmagasabb kitüntetésével, a Lóczy-éremmel ismerte el.

BERNÁT TIVADARNAK ezúton kívánunk jó egészséget és sok örömet! Őrizze meg szellemi frissességét, hogy még sokáig részesülhessünk tapasztalataiból és tudásából!

KOROMPAI ATTILA – KULCSÁR DEZSŐ

MARTONNÉ ERDŐS KATALIN 70 éves

Egyetemi éveink egyik legmeghatározóbb alakja, MARTONNÉ ERDŐS KATALIN idén ünnepli 70. születésnapját. Szigorú és következetes oktatóként, lelkiismeretes és lelkes témavezetőként, később nyitott és energikus kollégaként ismerhettük meg Őt.

Immár 45 évet felölelő tudományos munkássága, a klasszikus geomorfológiával kezdődött, majd folytatódott a komplexebb táj kutatásokkal. A természetföldrajzi törvényszerűségek kutatása

szilárd alapot adott a Tanárnő következő kutatási irányának, a turizmusföldrajznak is. Kitartó és szorgalmas kutató és elemző munkájával a bonyolult összefüggés-rendszerek feltárására törekedett. Mindezen munkái során a szülőföldjéhez és választott városának környezetéhez is hű maradt, hiszen Észak-Magyarország és az Észak-Alföld jelentette fő kutatási célterületeit. Nem az íróasztal mögül kívánta megismerni, feltárni az egyes területek természetföldrajzi,

turisztikai folyamatait, ennek köszönhetően ott-honosan mozgott a terepen is. Alapvető fontosságú volt számára, hogy tanítványaival minél több terepmunkán vegyen részt és ha teheti, ma is túracipőt húz. Egykori tanítványait épp-úgy megtaláljuk a felsőoktatási intézmények, geográfus iskolák katedráin, mint az állami intézmények stratégiai, döntéshozó pozícióiban vagy operatív szerepkörökben. A szakmailag megalapozott, felelősségteljes döntések mellett néha még nekik is eszükbe jut a druk, amit

Martonné Tanárnő vizsgája előtt érezték: „*csak ne a Bükköt húzzam!*”.

Kollégaként másfajta druk fog el minket, ha kikérjük a véleményét, hiszen éleslátásával, logikus gondolkodásával nemegyszer rávilágít munkánk hiányos, vagy nehezen értelmezhető részeire. Kedves Katalin, jó egészséget kívánunk és reméljük, hogy még sok éven át élvezhetjük a közös alkotó munkát!

BENKHARD BORBÁLA – VASVÁRI MÁRIA

PAPP SÁNDOR 70 éves

Francia vendégekkel indultunk terepre és Budapest határán ők hívták fel a figyelmemet egy óriásplakátra az autópálya mellett: mintha Papp kolléga hatalmasra nagyított fényképe volna rajta – az előző napokban vele kirándultak Fülöpháza környékén. Igen, mondtam, nálunk annyira megbecsülik a vezető egyetemi oktatókat, hogy velük hirdetnek a nagyobb cégek. Nem hittek nekem. Persze a történet teljesen másról szólt.

„Papa, írdál néhány sort erre a témára, mindig olyan jókat szoktál mondani!” – kérték őt lányai, olvasván a Válogatás című amerikai folyóirat pályázati felhívását. A tanár úr kanyarított hirdetésében egy mondatot, a lányok beküldték és ezzel megnyerték a pályázatot, meg a vele járó autót. Ezután egy hónapig országserzte vele hirdetett a magyarországi piacra betörni kívánó cég.

PAPP SÁNDOR valóban csak úgy szórt a rövid, szellemes és a lényegre megragadó mondásokat, amelyek közül több szállóigévé vált a tanszéken úgy, hogy ma már a fiatalok talán nem is tudják kitől ered.

PAPP SÁNDOR 11 évi FKI-ban töltött kutatói múlt után került az ELTE Természetföldrajzi Tanszékére, ahol kiderült, igazán tanárnak született. Ez nemcsak a szűkebb értelemben vett, magas szakmai színvonalú oktatói munkájában nyilvánult meg, hanem inkább a hallgatókkal létrehozott különleges viszonyban. Legyen erre példa az a két idézet, amely az egyik évfolyam – egyébként kivételes módon nyomtatott formában megjelent – évkönyvéből származik:

„Közvetlensége, embersége, humora miatt vele könnyű volt jó tanár-diák kapcsolatot kialakítani.”

„Szerettem az előadásait, terepgyakorlatait, és bármily meglepő a vizsgáit is. Könnyed bohémsága és emberséges magatartása kiemelte az oktatók közül.”

Kedves Sándor! Isten éltesen sokáig! Sok-sok egészségben és boldogságban gazdag évet kívánunk gyermekeid, unokáid körében!

GÁBRIS GYULA

Állami kitüntetések

Az államalapítás és államalapító Szent István királyunk emléke előtt tisztelgő nemzeti ünnepünk, augusztus 20-a alkalmából az alábbi állami kitüntetéseket kapták kollégáink:

Magyar Érdemrend középkeresztje kitüntetést kapott BELUSZKY PÁL *Széchenyi-díjas geográfus, a földrajztudomány doktora, a Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézetének emeritus tudományos tanácsadója;*

Magyar Érdemrend tisztikeresztje kitüntetést kapott KOC SIS KÁROLY, *az MTA rendes*

tagja, a Magyar Tudományos Akadémia Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont, Földrajztudományi Intézetének igazgatója, a Miskolci Egyetem Műszaki Földtudományi Kar Földrajz-Geoinformatika Intézetének igazgatója;

Magyar Érdemrend lovagkeresztje kitüntetést kapott KOZMA GÁBOR *geográfus, a Debreceni Egyetem Természettudományi és Technológiai Kar, Földtudományi Intézet Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszékének tanszékvezető egyetemi docense.*

A Földrajzi Társaság ezúton gratulál a kitüntetetteknek!

IRODALOM

KUBASSEK JÁNOS:

A Szahara bűvöletében

– Az „Angol beteg” igaz története. Almásy László hiteles életrajza.

Panoráma, Budapest, 2016. 463 p.

Egy tudományos ismeretterjesztő mű többszöri kiadása rendszerint arra utal, hogy a munka utat talált a szélesebb olvasóközönséghez, így a kiadónak és a szerzőnek egyaránt megéri újra foglalkozni vele. Ráadásul ha a korábbi megjelenéseket (1998, 2002) követő harmadik, átdolgozott kiadás még bővül is, az egyértelműen arra utal, hogy a szerző tovább foglalkozott a témával, újabb adatokhoz jutott, és újabb megállapításokkal egészíthette ki művét. Márpedig jelen esetben az első és a sok képpel illusztrált harmadik kiadás között közel 160 oldalnyi a különbség. Ez egyszersmind arra az alapigazságra is rámutat, hogy egy tudománytörténeti kérdéseket boncolgató témát szinte sohasem lehet teljesen befejezni és lezárni. Újabb adalékok felszínre kerülése újabb közelítéseket tesz lehetővé, sőt akár korábbi értékítéletek módosulását is maga után vonhatja.

KUBASSEK JÁNOS munkája, amely ALMÁSY LÁSZLÓ életművét dolgozza fel, igen jó példa erre. A kötet az 1990-es évek végén az *Angol beteg* című film (1997) világsikere révén került az érdeklődés homlokterébe. Akik a szerző korábbi sikeres könyveit olvasták, vagy éppen magát a szerzőt is ismerik, azok tudják, milyen szívóssággal, munkabírással és akarással áll neki egy-egy tudományosan is érdekes (de akár a mindennapi élet által felvetett nagyon is gyakorlati) probléma feldolgozásának és megoldásának. Mindig hatalmas adatgyűjtő munkát végez és az adatok szinte kimeríthetetlen gazdagsága alapján – olykor kisebb-nagyobb, de mindig figyelemreméltó vargabetűket is téve – élvezetesen, olvasható stílusban mutatja be a földrajzi felfedezések és neves világjárók sokszor igen kalandos történetét. A történetek segítségével pedig igen plasztikusan tárja fel valamely földi táj természeti sajátosságait vagy éppen emberi jellemzőit. Ennek során nemcsak jó értelemben vett ismeretterjesztést végez, hanem témájának egy-egy részletét sokszor olyan mélyrehatóan

elemzi, hogy abból új tudománytörténeti eredmények is kibontakoznak.

Földünk legnagyobb sivatagának földrajzi megismerésben magyar utazóknak és kutatóknak is kiemelkedő szerepe volt. A Szahara szerelmesének is nevezhető ALMÁSY LÁSZLÓ maga is afféle autodidakta geográfussá vált, miközben viszonylag rövid, de igen kalandos életében keresztül-kasul bejárta e földrésznyi sivatag keleti részének, főleg a Líbiai-sivatagnak az 1950 előtti két évtizedben még sok helyen teljesen ismeretlen világát. Többször kiváló tudósokat is vitt magával, illetve kapcsolódott más tudományterületek kiváló nemzetközi kutatóinak munkájához. Sőt azokat érdemben kiegészítette, miáltal olykor a tudományos felfedezés elsőségének érdemét is kockáztatta. Előbbire példa, hogy a magyar tudósok közül az ifjú KÁDÁR LÁSZLÓ éppen Almásy 1933-as expedícióján végzett megfigyelései és mérései alapján írhatott a nemzetközi tudományban is jegyzett alapvető tanulmányokat a Líbiai-sivatag „Nagy Homoktengerének” különleges dűnesorairól („líbiai buckák”) és a Gilf Kebir fennsíkjának geomorfológiájáról. Utóbbira pedig az Almásy által a következő évben az Uweinat-hegységbe és más, ősi szaharai sziklarajzokat rejtő vádikba kalauzolt világhíres német etnológus, LEO FROBENIUS esete említhető példaként, akinek későbbi munkái alapján sokan Almásy felfedezői elsőségét is kétségbe vonták.

A könyv eme új kiadása is részletesen feltárja az utazó ifjú éveit egészen az 1921-es királypuccsig, illetve az 1920-as évek történéseit az első Nílus menti autóútig. A könyv kétségtelesen legfontosabb nagyfejezete Almásy 1930-as években tett sivatagi útjait mutatja be. A kötetben az expedíciók eredményein és a kalandokon túl a tudományos felfedezések körülményei és konkrét eredményei is teret kapnak. Különösen érdekes olvasmány a „Zarzura-probléma” leírása, valamint a Sura-vádi és az Uweinat-hegység

sziklarajzai felfedezésének felidézése. Almássy a háború alatt kiváló sivatagi ismeretei révén „kényszerült” egyik legkalandosabb szaharai „vállalkozásába”, amikor 1942-ben a német Afrika Korps hoz vezényelt századosként német kémeket kellett Líbiából az angolok háta mögött a Nílus völgybe vezetnie (Salam-akció). A könyv ezen része, valamint a háború utáni féltévezet szomorúan izgalmas eseményeit bemutató nagyfejezete (*Háborús bűnös vagy ártatlan áldozat?*) különös részletességgel, a legfrissebb irodalmak és visszaemlékezések tükrében veszi sorra az utazó akkori hazai életének viszontagságait, és Ausztrián, valamint Rómán át vezető menekülési útját vissza Egyiptomba. Zárásként a szomorú végállomás, a salzburgi Wehrle sanatórium is megjelenik.

Maradnak persze rejtélyek is. Azt még a második kiadáshoz írt utószó ALMÁSY „feltámadásáról” és a harmadik kiadás mintegy 30 oldalas értékelő fejezete (*Gondolatok az „Almássy-renezéséről”*, benne a *Tükörszilánkok egy sivatagkutató portréjához* című rész) sem tudja véglegesen megválaszolni, hogy hogyan szabadult ki 1947-ben másodszer a magyar politikai rendőrség markából, s pontosan hogyan juthatott ki az országból Ausztriába. Jóllehet új interjúk és memoárok adatai (pl. a szinte ismeretlen Békés megyei családi kapcsolatokról) életének újabb és újabb titokzatos részleteit tisztázzák, az életútnak

valószínűleg maradnak örökre nyitott kérdései is. A sok kérdőjel eltüntetését nehezíti, hogy míg a könyv első kiadásakor még több mint ötven egykori ismerős, barát, útitárs, kortárs, rokon és szemtanú élt, addig a harmadik kiadás idejére számuk féltucatnyira fogyatkozott. De még mindig előkerülhetnek lappangó forrásanyagok is, mint például CASPARIUS fekete-fehér filmje, amelyet a Vörös Hadsereg hírszerző tisztjei 1945-ben Berlinben megszereztek az Afrika Korpsra vonatkozó irat-és dokumentumanyaggal egyetemben, vagy ALMÁSY kairói, Zamalek kerületi lakásának iratai, feljegyzései.

KUBASSEK JÁNOS könyvének új kiadása nemcsak hordozza az előzőek értékeit, hanem bővíti is azok körét, így mind a kalandos feltáró utazások rajongói, mind a tudománytörténészek számára hasznos forrásanyag. Olvasmányosságát a nagyszámú, érdekesen megírt tematikus kitérő még fokozza is. Külön kiemelendő a rendkívül gazdag, számozás nélküli, 300 tételt meghaladó, több esetben először megjelentetett kép-, térkép- és ábraanyag. Igaz a képélesség – sajnos nemcsak a régi felvételek esetében – jócskán hagy kívánnivalót maga után. Ugyanakkor ALMÁSY LÁSZLÓ életműve és a Szahara megismeréséhez egyaránt nagyon jó szolgálatot tesz a 126 szövegközi lábjegyzettel is gazdagított, több mint 320 tételes irodalomjegyzék.

SZABÓ JÓZSEF

PROBÁLD FERENC:

Válogatott tanulmányok a földrajzról ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2016. 176 p.

Minden tudós életében időnként szükség van egyfajta cezúra meghúzására, az *elért eredmények összefoglalására*. PROBÁLD FERENC nagy utat járt be a városklíma-kutatástól a regionális földrajzi, világgazdasági vizsgálódásokon át egészen a tankönyvek írásáig, amelyeken generációk egész sora – többek között e sorok írója is – felnőtt. Nevét középiskolás korunk óta ismerjük, hisz az ott szerepel a világ regionális földrajzát bemutató tankönyvek egész sorozatán.

Egy életpálya során az empirikus vizsgálatok mellett idővel egyre inkább fontossá válnak az elméleti kérdések. PROBÁLD FERENC figyelme az elmúlt években épp ezekre a problémákra, a földrajz tudomány, azon belül pedig a regionális földrajz, a tájföldrajz, illetve a földrajzoktatás aktuális és sorsdöntő kérdései felé fordult.

E témákban jelent meg PROBÁLD FERENC tollából az ELTE Eötvös Kiadó gondozásában egy kiváló összefoglaló mű 2016 nyarán. A 12 dolgozatot tartalmazó „Válogatott tanulmányok a földrajzról” című kötet egyfajta visszatekintés az elmúlt bő két évtized munkásságára. Az esszék sorából 11 a különféle kötetekben és periódikákban korábban megjelent írások másodközlése, míg az újonnan megírt első tanulmány egyfajta keretet biztosít a könyvhöz. Időszzerű volt végre összefoglalni ezeket a szakmai viták hevében elszórva megjelent írásokat, amelyek így összerendezve mutatják be igazán PROBÁLD FERENC gondolatait, látásmódját a földrajz tudomány helyzetéről, jövőképéről, feladatairól.

A tanulmánykötet világosan strukturált mű. Első fejezetei végigveszik a regionális földrajz

tudományi, oktatásbeli helyzetét, egyfajta koncepciót adnak a jelenkor regionális geográfiájának kutatásai számára, majd a figyelem középpontjába a táj- és a regionális földrajz, illetve a természetföldrajz és a környezettudomány kerül. Ezt követi a földrajztanítással foglalkozó fejezet, majd az egész mű két regionális illetve világgazdasági dolgozattal zárul.

Bevallom őszintén, a kötetről nem könnyű jó, kritikus recenziót írni. Főleg nem Probáldtanítványként, aki a szerző legtöbb megállapításával egyetért, sőt a kötetben megfogalmazott elvekkel teljes mértékben azonosulni tud. A következőkben ezért nem is az egyes fejezeteket külön-külön veszem górcső alá – ezekre a tanulmányokra reagáltak mások korábban –, hanem azt a könyv egészéből lesűrhető látásmódot szeretném röviden összefoglalni, amely éppen a mű újszerűségét adja. Ez az összefoglalás korántsem teljes, hiszen csak kimazsoláztam a kötetből a regionális földrajz számára fontos megállapításokat.

A szerzőtől megszokott szép stílusban megírt kötet sokszor határozott, de mégis kimért kritikákat fogalmaz meg a földrajzkutatás és -oktatás hazai és nemzetközi helyzetéről. Az írásokból sok helyen a vissza-visszatérő keserűség is tükröződik, ami – valljuk be – nem alaptalan. Elég csak a földrajzkutatás középkorai helyzetének közelmúltbéli – mindenféle egyeztetést nélkülöző – megroppantására gondolni, ami a teljes szakmai közösség tiltakozását kiváltotta. Pedig az oktatás helyzete a geográfia esetében kardinális kérdés, hiszen „a földrajzi kutatás első intézményeit, egyetemi tanszékeit mindenütt a közoktatás illetve a tanárképzés igényei hívták életre, és nem kis mértékben ma is ezek éltetik” (p. 46.). Az intézményi megerősítés különösen ráfér a geográfiára (p. 111.) – jegyzi meg a szerző.

A vitákra nagy szükség van, ahogy ezzel PROBÁLD FERENC is felvezeti az egész kötetet (p. 9): „a mai geográfia támadások és belső viták közepette alakult ki” illetve alakul napjainkban is. Egy szaktudomány létét az illetékességére vonatkozó belső konszenzus és külső vélekedés együttese határozza meg, ennek megbomlása pedig az adott diszciplína létjogosultságát kérdőjelezi meg (p. 83.) – amivel a geográfia naponta szembesül. PROBÁLD FERENC pesszimizmusának okai a következő pontokban foglalhatók össze, amelyek szerinte a földrajz, azon belül a regionális földrajz válságához, tudományunk létének külső és belső megkérdőjelezéséhez vezettek:

A 19. század végén kibontakozó és 20. század első felében virágkorát élő szélsőséges földrajzi *determinizmus* sok esetben a rasszizmus illetve az eugenika alapjainak ágyazott meg, mintegy „lejáratta” a természet és társadalom egymásra hatását firtató kutatásokat (p. 16.).

A másik oldalon a szovjet földrajz egyfajta *társadalmi determinizmust*, földrajzi nihilizmust hirdetett (p. 16., 116.), miszerint a társadalom a természet felett áll és képes győzedelmeskedni rajta (p. 119). Mindez a természet- és a társadalomföldrajz éles, ideológiai alapú különválasztásához vezetett (pl. regionális társadalom- és regionális természetföldrajz erőltetett elkülönülése).

A kettéválasztás ráadásul ideológiai okok folytán ezt a „*de-szocializált természetföldrajzot*” hozta pozícióba. Ahogy azt a szerző a 108. oldalon meg is jegyzi Magyarország kapcsán: „A [szovjet irányultságú] politikai fordulat nyomán a társadalomföldrajz több jeles tudósának pályája derékba tört, mások a tudományos élet peremére szorultak. A földrajzi kutatóműhelyek vezető pozícióit így jobbára természeti geográfusok töltötték be, s ennek folytán a természetföldrajz helyzete a tudomány és a felsőoktatás intézményrendszerén belül jóval szilárdabb maradt, mint Nyugat-Európában vagy a tengerentúli országokban.”

Mindeközben a de-szocializált természetföldrajz élesen a „*zászlóshajónak*” titulált *geomorfológia* irányába fordult és mintegy a geológia segédtudományává sorvadt, ami éppúgy jellemző volt a Davis-i hagyományokból építkező nyugati országokban (különösen az Egyesült Államokban), mint a szovjet tömbben. (Ez a szemlélet mindmáig gyengíti az egységes földrajz pozícióit, elég csak a magyar akadémiai intézményhálózat összevonására gondolni. Ennek „eredményeként” a Földrajztudományi Intézet társadalomgeográfusai geológusokkal való „együttműködésre” kaptak lehetőséget (a központ nevéből még a földrajz szó is eltűnt), míg a társadalom-földrajzosokhoz közel álló (vagy velük azonos) regionalisták, illetve a regionális földrajzosokhoz szorosan kötődő világgazdasági kutatók közgazdászokkal bútoroztak össze.

A *tájföldrajzi anakronizmus*, „amely az alapvető földrajzi tércategóriák komplex vizsgálatából igyekszik teljesen kizárni a társadalmi hatásokat” (p. 93), teljesen hibás koncepció, mivel „emberi kéz által át nem alakított táj nem létezik, így az [ember nélkül] megrajzolt kép nem egyéb fikciónál”. A természet és az

átalakított természet közötti megkülönböztetés teljességgel indokolatlan (p. 112.). Probáld persze többször igyekszik hangsúlyozni a pozitív példákat TELEKI PÁLTÓL PÉCSI MÁRTONON át egészen MAROSI SÁNDORIG, akik mind utaltak az antropogén tényezőkre a tájról szóló tudományelméleti műveikben, ám nem győz sajnálkozni ennek a látásmódnak a hiányán számos jelenkori műben (p. 92-93.).

A társadalom-földrajzi oldal is sokat tett a szakadék elmélyítéséért. Az 1950-es évektől kibontakozó *kvantitatív forradalom és tértudományi paradigmaváltás* kiüzte a természetet a földrajzból (p. 17.). A társadalomföldrajz művelői mindmáig hajlamosak figyelmen kívül hagyni a gyakran áttételesen ható, nehezen kvantifikálható természeti adottságokat (p. 87.). Persze a szerző itt is igyekszik üdítő pozitív példákat hozni BELUSZKY PÁL és CSATÁRI BÁLINT munkásságának kiemelésével (p. 87.). A funkcionális kapcsolatokon alapuló térfelosztások egyre távolabb vittek a hagyományos táji keretektől, amelyek egyértelműen természetföldrajzi kategóriává váltak. A kvantitatív forradalom bővülésébe került geográfia ráadásul kizárólag rideg képleteken keresztül igyekezett megvilágítani a térbeli összefüggéseket (p. 100.), amelyek nem mindig bizonyultak erre alkalmasnak.

A nyitottság, a kizárólag a térbeliséget középpontba állító végletes *spatializmus* (p. 12., 116.) az ágazati elaprózottság mellett tematikus szétforgácsolódást eredményezett (p. 107.). A földrajzot csupán tértudományként értelmezők vajmi kevés érdeklődést mutattak például a környezeti problémák iránt.

A 20. század utolsó évtizedében a különféle *posztpozitivistai irányzatok* („izmusok”) kezdtek széles körben hódítani. „A különböző ismeretelméleti irányzatok híveinek elkülönülése, amit a szaknyelvi mágia bűverejével még fokozni is igyekeznek, tovább gyengítette a földrajz belső kohézióját” – jegyzi meg a szerző a 12. oldalon. A részeire bomló geográfiai irányzatok a filozófiában kerestek maguknak elméleti támaszt vagy politikai áramlatok szolgálatába szegődtek (pl. kritikai, radikális, marxista, feminista földrajzok) (p. 108.).

Az emberiség lélekszámának és gazdasági aktivitásának növekedése *világméretű környezeti válságot* idézett elő. A környezetvédelem bővülő rendszerének megalapozásához különféle természeti és társadalmi szaktudományok részterületeire volt szükség (p. 105.), ám a földrajz előbb vázolt paradigmaváltásként

megélt fordulatai időben kedvezőtlenül alakultak (p. 106.), így nem tudott részesévé válni ennek a folyamatnak (p. 116.). Az 1960-as évektől kibontakozó környezetvédő mozgalmak nem a földrajztudományból indultak, mivel szemlélete miatt az *nem tudott válaszokat adni a környezeti világválságra* (p. 107) – ez sokkal inkább sikerült a klimatológiának. Ezek hatására bontakozott ki a földrajztól függetlenül a multidiszciplináris ún. rendszerelméletű földtudomány, ami komoly versenytársat jelent a kutatási forrásokért vívott harcban (p. 117.).

A természeti és társadalmi tényezők kapcsolatát, a térbeliség fontosságát vezető közgazdászok is „fölfedezték”. A szerző finoman ugyan, de megállapítja, hogy *a geográfia részvétele az ember és környezete, a természet és társadalom kölcsönhatásainak vizsgálatában jócskán elmaradt attól a mértéktől, amely hagyományai alapján elvárható lett volna tőle* (p. 20.).

Magyarországon a földrajz és különösen a regionális földrajz helyzete a világban tapasztalható állapotoknál sokkal összetettebb, ami egyrészt az oktatásbéli pozícióvesztésben (p. 61., 120., 128.) másrészt a kutatások provincializmusában csúcsozódik ki (p. 49-51.). Az ötvenes évek hidegháborús időszaka a magyar földrajz fejlődésében máig ható töréseket okozott (p. 49.). A társadalmi- és gazdasági-földrajz éles elkülönülése, ami a jelenlegi egyetemi tantervekben, jegyzetekben is sok esetben visszatükröződik (p. 63., 87.), az egyetemi oktatói és az akadémiai kutatóbázis különválasztása, a magyarországi problémák kutatásának kizárólagos középpontba helyezése mind az 1950-es évekből ered, és mindmáig a magyar földrajz állatorvosi lova. Még az 1980-as években is kevesebb volt a külfölddel foglalkozó regionális földrajzi tanulmány hazánkban, mint a politikailag sokkal zártabb NDK-ban. Az akadémiai földrajzban a Kárpát-medence és Közép-Európa felé nyitás csupán az 1980-as évektől bontakozott ki nem utolsó sorban KOCSIS KÁROLY munkásságának köszönhetően (p. 51.), ám a nemzetközi kutatások továbbra is korlátozottak voltak.

Magyarország napjainkban nyitott gazdaság, határaink átjárhatók. A világ más részein végbemenő társadalmi változások is sokkal jobban hatnak ránk (p. 61.), így különösen fontos lenne a regionális földrajz kutatási-oktatási bázisának erősítése. A hazai regionális földrajz szempontjából külön hátrány, hogy a külföldi terepgyakorlatok, amelyek az 1970-es, 1980-as években a képzés szerves részét képezték, mára telje-

sen eltűntek az egyetemi tantervekből (p. 61.). Általános hazai nézőpont, hogy mivel a földrajzi adatok és tények könnyen hozzáférhetők a világhálón, ezért felesleges a regionális földrajz. Ám az információk önmagukban nem sokat érnek, ha hiányzik a szilárd váz, az átfogó kép – fogalmazza meg Probáld. A nem oktatásban tevékenykedő geográfusoknak munkájuk során komplex területfejlesztési, környezetvédelmi kérdéseket kell megoldaniuk, amihez épp regionális földrajzi esettanulmányok hozhatnák közelebb őket. Regionális földrajz nélkül tehát az egész tantárgy oktatása zsákutcába juthat (p. 45.), amit külföldön már felismertek.

Probáld, akinek szemlélete leginkább a Vidal de la Blache-i és Hettner-i ember és természet kölcsönhatását feltárni igyekvő regionális illetve tájféldrajz alapjain nyugszik, a kritikák mellett a teendőket is meghatározza, a kötet több tanulmányában *programot alkot a földrajz, azon belül a regionális földrajz számára*. A teendők tömören összefoglalva a következők:

A leltárszerű, sablonos számbavétel, ami fél évszázaddal ezelőtt még meghatározta a regionális földrajz tananyagát, mára meghaladottá vált (p. 63). A lexikális ismeretek taglalása helyett *erősíteni kell a problémaorientált szemléletet*, ami gondolkodásra ösztönöz (pl. a regionális tankönyvek esetében egy olyan bevezető anyag-rész, ami a világ fejlettségbeli különbségeit magyarázza). Szükséges a geográfia elaprózott, zétforgácsolt spektrumának szűkítése, jobban *középpontra kellene helyezni az alkotó szintézist, a holisztikus szemléletet* (p. 42., 64., 118.).

A *módszertani megújulás* része a modellalkotás, az összehasonlító vizsgálat, a tipizálás, összefüggések, törvényszerűségek feltárása (p. 41), amiben a nomotetikus és idiografikus látásmód egymás kiegészítői. Dinamikus szemlélet és prognózisalkotás szükséges a statikus leírás helyett. Ennek ellenére a leírásnak is lehetnek praktikus funkciói pl. a vizsgálat tárgyának bemutatásánál (p. 41).

A *regionális földrajzi ismeretek, módszerek gyakorlati alkalmazásával* a komplex területi kutatások a regionális tervezés, területfejlesztés és környezetkutatás szolgálatába állhatnak (p. 42).

A *külföldi témák kutatását jobban előtérbe kellene helyezni* (p. 64), a regionális földrajz oktatásbeli súlyát növelni szükséges. Kiemelt feladat a nemzetközi, globális összefüggések, a világrendszer nagytérségi keretekben történő vizsgálata (p. 43. ami a kötet utolsó tanul-

mányában is visszatükröződik. Szakítani kell a kizárólag természeti alapú világrészenkénti tárgyalással (p. 64., 158.). A hangsúly a világgazdaság legfontosabb szereplőinek bemutatásán legyen, az országok és régiók lényegi jellemzőinek kiemelésével és a folyamatok irányának feltárásával (p. 63.).

Szintén fontos a *természet- és társadalomföldrajzot elválasztó szakadék minél több ponton történő áthidalása*, a földrajz „középpontjának” újbóli megelérése (p. 83.), amelyre a környezeti problémakör kínálja a legkézenfekvőbb területet (p. 118.). A földrajz feladata a természeti erőforrások, katasztrófák, klímaváltozás társadalmi hatásainak részletesebb, szintetizáló kutatása (p. 63.), amelyhez elengedhetetlen a természeti és társadalmi tényezők összekapcsolása.

A *kutatási programokban és a képzésben központi helyet kell elfoglalnia az emberiség sorskérdéseinek* (pl. globális kapitalista fogyasztói társadalom, környezeti válság, gazdasági növekedés egyenlőtlenségei, katasztrófák hatásai) (p. 111.), társadalmilag releváns kutatási célkitűzéseknek (p. 110.). A környezetföldrajz, az environmental geography irányzatai a jövő geográfiájának legfontosabb vonulatait alkotják (p. 116.). Kölcsönhatások vizsgálata, geoszféra, emberi tevékenység egymásra hatásai a kulcsszavak.

A komplex regionális földrajz szintetizáló jellegű, az általános és az ágazati földrajzzal egyenrangú tudományág státusát nem csak a földrajzon belül kell helyre állítani, de *vissza kell szerezni a pozíciókat a közgazdászok, szociológusok, politikai elemzők regionális szakértőtől* is (p. 65.). Ezzel együtt is nagyon fontos az *interdiszciplináris együttműködés* (p. 41.).

Szükség lenne színés, étellel teli *ismeretterjesztő művekre*, a földrajznak esztétikai értékeit is közvetíteni kellene (p. 118.). Ugyanígy szükséges a földrajz marketingje is (p. 76.).

PROBÁLD FERENC a geográfia sorsát illető, finoman árnyalt pesszimizmusa úgy érzem sok tekintetben alaptalan, ahogy ezt ő maga is több helyen elismeri. A földrajz talán mégiscsak képes a fejlődésre és lassan megvalósítja azokat a célokat, amelyeket a szerző is kijelölt. A szegedi és a pécsi műhelyek, vagy a Földrajztudományi Intézet tevékenysége is egyre inkább a külföldi kutatások felértékelődése felé mutat (p. 65.). Több széles látókörű szerző műve is említésre kerül mind a társadalmi, mind a természeti földrajzi oldalakon, akik egy-egy problémakört a földrajz egésze szempontjából közelítenek meg.

PÉCSI MÁRTON, MAROSI SÁNDOR, BELUSZKY PÁL, CSATÁRI BÁLINT mind olyan szerzők, akik a korábbi évtizedekben alkottak, így a célkitűzések elérése már a múltban megkezdődött. Ha pedig a kortárs kutatókat figyeljük, nem csak az áthidalás, a nagy emberi sorskérdések kutatása folyik egyre szélesebb körben, de az interdiszciplináris együttműködésekre, sőt a földrajz marketingjére is egyre több pozitív példa akad (pl. A Földgömb, vagy akár a Felfedező Napja). Vitathatatlan, hogy az akadémiai érdekérvényesítés is növekszik, sőt új források nyílnak meg a geográfia számára.

Minden kétséget kizáróan az utóbbi évtizedek egyik legjelentősebb magyar nyelvű földrajztudomány-elméleti összefoglalója és kutatási-oktatási irányítúje jelent meg PROBÁLD FERENC tollából. Abban biztosak lehetünk, hogy a kötetet rengetegen fogják olvasni, használni és hivatkozni. Mint ahogy a kötet végén maga az ajánló is megjegyzi, „az egyes írások és azok szakirodalmi forrásai különös érdeklődésre tarthatnak számot a tudománytörténeti kurzusok hallgatói és a témakör kutatói részéről.”

KARÁCSONYI DÁVID

VARJÚ VIKTOR:

Környezetpolitika és/vagy területfejlesztés

Studia Geographica, Dialog Campus Szakkönyvek, Dóm Kiadó, 2015.

Varjú Viktor Környezetpolitika és/vagy területfejlesztés című könyve a környezeti szempontok integrációjának kérdéseivel foglalkozik a különböző ágazati tervekben, különös tekintettel a területi tervezésre. A hét nagyobb fejezetre osztott írás azonban nemcsak a területfejlesztőknek szól, hiszen a szerző a szűkebb témának tekinthető stratégiai környezeti vizsgálatok (továbbiakban SKV) mellett hangsúlyosan foglalkozik a környezetpolitika nemzetközi és hazai fejlődésével, áttekinti a legsúlyosabb környezeti kihívásokat, a kapcsolódó tudományos elméleteket és a morális kérdéseket is. A könyv végül a saját kutatási eredmények bemutatásával, a hazai helyzet értékelésével zárul.

A könyv első fejezetét a környezet- és fenntarthatósági politika fejlődésének szakirodalmi feldolgozása adja. Sok érdekességet villant fel a szerző a környezetvédelem történelmi előzményeiből, és bár a szövegben vannak utalások a természet védelmére is, de magát a természetvédelmet és annak gyökereit nem mutatja be. Hiányosságként említhető, hogy a könyvben általánosan használt alapvető fogalmak tisztázására az első fejezetben nem fordít elegendő figyelmet a szerző, így nem tudjuk meg mi a környezetpolitika vagy a fenntarthatósági politika, vagy éppen a környezetiügy és a környezetvédelem. Ezeket a fogalmakat célszerű lett volna az elején tisztázni. A nemzetközi trendeket két alfejezetben tárgyalja a szerző: először áttekinti az ezredforduló előtti folyamatokat, majd az azóta eltelt időszakot elemzi. Ez a felosztás nem szerencsés, mert az ezredforduló nem tekinthető éles választóvonal-

nak a környezetpolitika fejlődésében. A fejezet érdeme, hogy az Amerikai Egyesült Államokra is kitér, bár ezt a sokszor hivatkozott Carson könyvvel indítja, holott már az 1930-as években voltak már említésre méltó eredmények az USA agrár-környezetgazdálkodásában és a természetvédelem terén. Nagyobb hangsúlyt lehetett volna fektetni az észak-amerikai helyzet értékelésére, az ottani szabályozás és gyakorlat jelentős hatással bír az Európai Unióra is.

A kötet második fejezetében azokra a kihívásokra koncentrálnak a szerző, amelyek a környezet- és a fenntarthatósági politikát életre hívták, és amelyek a fejlődésük kvázi mozgatórugójaként szolgálnak. Úgy érzem, a problémák kiválasztása és bemutatásuk sorrendje esetleges. Talán célszerűbb lett volna a globális kihívások RICHARD SMALLEY Nobel-díjas kémikus által meghatározott hierarchikus rendszeréből kiindulni. Az egyes problémákat változatos nézőpontból tárgyalja a szerző, például a túlnépesedés kapcsán a globális folyamatra helyezi a hangsúlyt, a klímaváltozás esetében inkább a nemzetközi szinten tett erőfeszítéseket, megállapodásokat kerülnek az előtérbe. Érdekes, új nézőpontokat bemutató eleme ennek a résznek a 'Környezetpolitika a városban' című alfejezet, amelyet a szokásos túlnépesedés, a városokba irányuló migrációs probléma helyett az élhető környezet kialakítása és a városépítést szemponrendszer felől közelíti meg a szerző. Sőt, a településnek, mint rendszernek az értelmezése felvillantja a városok 'anyagáramlásainak' kihívásait is. A jó színvonalú szakmai összefoglalás ellenére az a véleményem,

nyem, hogy ezen kihívások önálló fejezetként és ilyen részletességgel történő bemutatása túlmutat a könyv valódi tartalmi célkitűzésén.

A harmadik fejezetben az előbb ismertetett problémákra adott környezetpolitikai reakciókat tárgyalja a szerző. Sok ismétlést, átfedést találunk az első fejezettel, az olvasónak kissé olyan érzése van, mintha a könyv újrakezdődne (a 4. fejezetben még részletesebben, immár harmadik alkalommal kerül elő az Európai Unió környezetpolitikája). Ezek a tematikai átfedések nem segítik a megértést, és megtörik a mondanivaló logikáját.

A negyedik fejezet széleskörű szakirodalomra témaszkodva mutatja be a környezeti tervezés integrációját más ágazatok tervezési folyamataiba, s külön hangsúlyt helyez a város- és területfejlesztésre. Elsőként újra áttekinti a szerző az európai és a magyar szabályozást, majd a különböző tudományterületek elméleti megközelítéseit tárgyalja. Ennek első eleme a politológiai aspektus vizsgálata, amelyben részben megkapjuk a már régen várt fogalmi magyarázatokat, és talán visszatekintve is érthetőbbé válik az olvasó számára Varjú szemléletmódja. Emellett a legfontosabb része ennek az alfejezetnek a környezetpolitika integrációjának (vertikális és horizontális) tárgyalása a nyugati típusú kormányzati modellekben. Itt fogalmazódik meg a munka alapvető kérdésselvetése is, tehát hogy a horizontális környezeti szempontok és az SKV mint ezek érvényesítésnek eszköze hogyan integrálódik a fejlesztéspolitikába. Erre a választ a hatodik és hetedik fejezetekben kapjuk meg, amelyekben a szerző saját empirikus vizsgálatainak eredményeit ismerteti észak-ír és hazai példákon keresztül.

A környezetszociológiai megközelítésből elsősorban a társadalmi nyilvánossághoz kapcsolódó gondolat emelhető ki, amely a civil szervezetek bevonásának kérdéseivel foglalkozik, és ami hazánkban közismerten komoly nehézségeket okoz. A szerző megállapítja, hogy ez az egypártrendszer következménye és ez a helyzet az idő múlásával, a társadalom változásával remélhetőleg átalakul, így a jövőben egyre inkább van esély egy, a nyugati példákhoz hasonló beágyazottság kialakulására. A probléma megoldása azért lenne különösen fontos, mert ez a legalapvetőbb csatornája a helyi tudás „beépítésének” a tervezésbe.

A közgazdasági irányzatok közül a szerző kettőt tárgyal részletesebben és hasonlít össze: a környezet gazdaságtant és az ökológiai köz-

gazdaságtant. A téma tárgyalása során morális kérdéseket feszeget a szerző: a gazdaság (GDP) növekedésével a környezet terhelésének változását és a környezeti elemek, természeti erőforrások beárazhatóságát járja körül. Az előbbi esetben arról van szó, hogy a környezet gazdaságtan követői szerint a GDP növekedése a jóléti társadalmakban egy bizonyos ponton túl csökkenő környezeti terhelés mellett valósul meg. A fejlődő vagy harmadik világbeli országoknál azonban nem szükséges ezt a fejlettségi szintet megvárunk, hanem technológia transzferrel előbbre hozhatjuk azt. Az alapvető kérdés elsősorban az, hogy ennek a költségeit és következményeit a fejlett országok társadalmi mennyire hajlandóak vállalni. A természeti javak beárazhatóságának tekintetében Schumacher kérdésselvetését járja körül a könyv, vagyis arra keresi a választ, hogy helyes-e az a szemlélet, miszerint mindennek árat szabunk és így a jelenlegi fogyasztói társadalmi szemléletet mintegy integráljuk a környezetvédelembe, és ennek következményeként a „puha” fenntarthatóságot (pénzzel minden kiváltható) kritika nélkül elfogadjuk.

Az ötödik fejezettől kezdődően bemutatja a szerző a környezeti értékelés kialakulását és helyét a fejlesztésekben, illetve tárgyalja az SKV fogalmát, az érintett szereplőket, annak tartalmát és kapcsolatát a környezeti hatásvizsgálatokkal (KHV). Ezek áttekintése mind szövegszerűen, mind táblákban összefoglalva példás, könnyen érthető, így alkalmazását akár oktatási tananyagként is ajánlhatjuk. A szerző megemlíti a kérdéssel kapcsolatos szabályozási problémákat is, nevezetesen, hogy sem az uniós direktívákban, sem a magyar joganyagban nem találunk részletesebb módszertani útmutatókat és az sincs meghatározva, milyen mértékű fejlesztéshez szükséges SKV készítése. Ezeket a kiskapukat több szereplő, mint például a magyar önkormányzatok ki is használják a mindennapi gyakorlatban. A fejezetből az ökoszisztéma szolgáltatások részletes áttekintését feltétlenül ki kell emelnünk, amit a Millenium Ökoszisztéma Vizsgálat tükrében végez el a szerző.

A hatodik fejezetben nemzetközi kitekintést kapunk: a szerző egyik saját kutatási eredményeit használva az észak-ír példán mutatja be az SKV szerepét a tervezésben. Általánosságban azt a tanulságot szűrhetjük le ebből a részből, hogy az EU tagországai között is jelentős különbségek vannak, mondhatjuk úgy is, hogy elsősorban a helyi sajátosságok érvényesülnek az SKV alkalmazásában. Legszimpatikusabbnak talán

a holland rendszer tűnik, amely a széleskörű társadalmi részvétellel alapoz, illetve egy független környezetértékelési bizottság felügyeli a területen zajló folyamatokat. Feladata ráadásul nemcsak az elkészült tervek monitoringja, hanem már a tervezésbe is bekapcsolódik, tanácsadó szerepe is van. A fejezet foglalkozik emellett a környezeti hatások mérésének módszertani kérdéseivel is, elsősorban az indikátorok kiválasztásával. Ennek keretében a szerző vázlatosan bemutatja az OECD és az EEA indikátorrendszerét, és hazánkban a KSH kezdeményezéseit e területen. Nemzetközi tapasztalatok alapján összefoglalja az indikátorok kiválasztásának legfontosabb szempontjait, amelyek akár a mindennapi gyakorlatban is alkalmazhatók.

A hetedik fejezet a szerző empirikus kutatásának összefoglalását adja, amelyben a környezetpolitika beépülését vizsgálja a hazai fejlesztéspolitikába. A különböző területi szinteket (megyék, önkormányzatok) teljes mértékben lefedni igyekvő vizsgálat eleinte G-FORS FP6-os projekten belül, majd TÁMOP támogatással valósult meg. A szerző részletesen elemzi 2003-tól kezdődően a különböző ágazati fejlesztési tervek (pl. ROP, közlekedésfejlesztés stb.), valamint a területi szintek sajátosságait az SKV szempontjából. Eredményei szerint hazánkban elsősorban a döntés-irányultságú SKV gyakorlat terjedt el, illetve a szereplők is ezt tartják kívánatosnak. Ez azt jelenti, hogy a tervezés folyamán érvényesítik és integrálják a környezeti szempontokat és ezek alapján hoznak meg tervezési döntéseket (egy másik lehetőség a hatás-irányultságú SKV lenne, ami elsősorban a tervek várható következményeire fókuszál). A hazai megközelítés

elvben tehát a környezetvédelem érdekeinek erős integrációját teszi lehetővé, sőt emellett még az is tapasztalható, hogy egy komplexebb fenntarthatósági vizsgálat irányába is történt elmozdulás, amely egyértelműen túlmutat a hagyományos SKV keretein. Emellett jellemző hazánkra a civil szféra gyengesége és ennek köszönhetően a tervek érdemi társadalmi vitájának a hiánya. Megállapítja, hogy az EU tervezési gyakorlat új elemként jelent meg a hazai államirányításban, így az rengeteg esetlegességet tartalmazott. A problémát abban látja, hogy a csatlakozásunk óta eltelt időben nem tanultunk a hibáinkból, így ez az esetlegesség nem tűnt el, sőt továbbra is jellemző a hierarchikus és bürokratikus tervezési struktúra, valamint a szereplők közötti kommunikáció hiánya.

A fenti tartalmi összegzés után fontos rámutatni arra is, hogy a könyv tematikus sokszínűsége adja részben annak egyik gyengeségét is. Sok esetben tűnhet úgy, hogy a munkának nincs megfelelő fókusza és így a szerző gondolatmenete nehezen követhető. A mű olvasása, a logikai kapcsolatok megértése folyamatos figyelmet követel az olvasótól. Bátran ajánlom a könyvet a szélesebb olvasóközönségnek is, a felsőoktatásban tanulóktól a területfejlesztésben, környezetvédelemben dolgozó szakemberekig és tervezőkig, hiszen a tematikai egységek kifejtése alapos, a nemzetközi és hazai szakirodalmi eredményeket jól összefoglalja. Emellett a szerző saját kutatásai érdekes bepillantást engednek a hazai tervezési gyakorlat kulisszái mögé is, és eredményei továbbgondolásra érdemesek mind a kutatók, mind a gyakorlati szereplők részéről.

FARKAS JENŐ ZSOLT

MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG

ALAPÍTVÁ: 1872

Tisztikar

Elnök: GÁBRIS GYULA professor emeritus

Tiszteletbeli elnök: PAPP-VÁRY ÁRPÁD ny. egyetemi tanár

Alelnökök: KOVÁCS ZOLTÁN tudományos tanácsadó, tszv. egyetemi tanár;

MICHALKÓ GÁBOR tudományos tanácsadó, egyetemi tanár

Főtitkár: MARI LÁSZLÓ egyetemi docens

Titkár: ERÖSS ÁGNES geográfus

Ügyvivő: HEILING ZSOLT

Felügyelőbizottság elnöke: TINER TIBOR tudományos igazgatóhelyettes

Választmány

AUBERT ANTAL szakosztályelnök, intézetigazgató	KOROMPAI ATTILA egyetemi docens
BAKOS MÁRIA középiskolai tanár	KUBA GÁBOR iskolaigazgató
BUIDOSÓ ZOLTÁN főiskolai tanár	KUBASSEK JÁNOS múzeumigazgató
CSAPÓ TAMÁS tszv. főiskolai tanár	KUNOS GÁBOR szakosztályelnök, villamosmérnök
DÁVID LÓRÁNT osztályelnök, tszv. főiskolai tanár	KÜRTI GYÖRGY iskolaigazgató
DOBOS ANNA főiskolai docens	LENNER TIBOR egyetemi docens
DOROGI LÁSZLÓNÉ középiskolai tanár	LERNER JÁNOS osztályelnök
EGEDY TAMÁS tudományos főmunkatárs	LÓCZY DÉNES tszv. egyetemi docens
FARSANG ANDREA egyetemi docens	M. CSÁSZÁR ZSUZSANNA osztályelnök, egyetemi docens
FRISNYÁK SÁNDOR ny. egyetemi tanár, osztályelnök	MÁJAI CSABA osztályelnök
GERHARDTNÉ RUGLI ILONA szerkesztő	MAKÁDI MARIANN szakosztályelnök, főiskolai docens
GRUBER LÁSZLÓ középiskolai tanár	MUCSI LÁSZLÓ osztályelnök, egyetemi docens
GYENIZSE PÉTER egyetemi docens	NAGY BALÁZS egyetemi docens
GYŐRI RÓBERT tszv. egyetemi docens	OROSZI VIKTOR egyetemi adjunktus
GYURICZA LÁSZLÓ osztályelnök, egyetemi docens	PAP NORBERT osztályelnök, tszv. egyetemi docens
GYURIS FERENC egyetemi adjunktus	PÁL VIKTOR egyetemi adjunktus
HANUSZ ÁRPÁD egyetemi tanár	RADICS ZSOLT egyetemi adjunktus
HEVESI ATTILA osztályelnök, egyetemi tanár	SIMON GYÖRGY középiskolai tanár
HORVÁTH GERGELY főiskolai tanár	SISKÁNÉ SZILASI BEÁTA egyetemi docens
HUSZTI ZSOLT osztályelnök, intézetigazgató	SUBA JÁNOS szakosztályelnök, térképész
ILLÉS SÁNDOR egyetemi docens	SZALAI KATALIN főiskolai docens
JANKÓ ANNAMÁRIA térképész, igazgató	SZILASSI PÉTER egyetemi docens
JENEY LÁSZLÓ egyetemi adjunktus	SZÖRÉNYINÉ KUKORELLI IRÉN osztályelnök, tudományos tanácsadó, egyetemi tanár
KARANCSI ZOLTÁN tszv. egyetemi docens	TEPERICS KÁROLY osztályelnök, egyetemi adjunktus
KARÁTSON DÁVID szakosztályelnök, tszv. egyetemi tanár	TIMÁR JUDIT osztályelnök, tudományos főmunkatárs
KIS ÉVA tudományos főmunkatárs	TÓTH ANTAL osztályelnök, főiskolai docens
KIS JÁNOS középiskolai tanár	TRÓCSÁNYI ANDRÁS szakosztályelnök, egyetemi docens
KISS EDIT ÉVA tudományos tanácsadó, egyetemi tanár	VIZI ISTVÁN osztályelnök
KLINGHAMMER ISTVÁN szakosztályelnök, akadémikus	VIZY ZSOLT középiskolai vezetőtanár
KOCSIS KÁROLY intézetigazgató, akadémikus	
KÓKAI SÁNDOR tszv. főiskolai tanár	

**A Közgyűlés által megválasztott tiszteleti tagok a Magyar Földrajzi Társaság
Választmányának örökös tagjai.**

Krónika

Bernát Tivadar 90 éves – KOROMPAI ATTILA – KULCSÁR DEZSŐ	275
Martonné Erdős Katalin 70 éves – BENKHARD BORBÁLA – VASVÁRI MÁRIA	275
Papp Sándor 70 éves – GÁBRIS GYULA	276
Állami kitüntetések	276

Irodalom

Kubassek János: A Szahara bűvöletében – Az „Angol beteg” igaz története. Almásy László hiteles életrajza – SZABÓ JÓZSEF	277
Probáld Ferenc: Válogatott tanulmányok a földrajzról – KARÁCSONYI DÁVID	278
Varjú Viktor: Környezetpolitika és/vagy területfejlesztés – FARKAS JENŐ ZSOLT	282

TÁMOGATÓINK:

Kiadja a MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG
A Nemzeti Kulturális Alap és a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával
A kiadásért felel: Mari László
Tördelés és nyomdai előkészítés: Bonex Press Kft.
Borítóterv: Liszi János
Nyomdai kivitelezés: Heiling Media Kiadó Kft.
Telefon: (06-1) 231-4040
Készült 350 példányban
HU ISSN 0015-5411